

UNIVERZITA PALACKÉHO V OLMOUCI
FILOZOFICKÁ FAKULTA
KATEDRA DĚJIN UMĚNÍ

Moravská sakrální architektura 1590-1650
Příspěvek ke stylovým otázkám longitudinální architektury

Diplomová práce

Hana Myslivečková

Vedoucí diplomové práce: prof. PhDr. Rostislav Švacha, CSc.

Olomouc 2011

Prohlašuji, že jsem magisterskou diplomovou práci vypracovala samostatně a použila jen uvedených pramenů a literatury.

V Olomouci dne 17. května 2011

vlastnoruční podpis

1. Úvod.....	1
2. Historické pozadí a společensko-politická charakteristika sledovaného období v letech 1590-1650	
• Situace na Moravě v evropském kontextu.....	4
• Olomoucký biskup, kardinál František z Dietrichsteina.....	7
• Karel starší ze Žerotína a Karel z Liechtensteina.....	8
• Situace na Moravě na přelomu 16. a 17. století.....	10
• Morava v době stavovského povstání a třicetileté války.....	11
• Jezuité a jiné řády jako nástroje rekatolizace.....	14
3. Moravská protobarokní sakrální architektura	
• Úvod do problematiky.....	16
• Východiska nového stylu.....	22
• Charakteristika nového stylu. Znaky protobarokní sakrální architektury.....	24
4. Typologické rozdělení sakrální longitudinální architektury na Moravě	
• Trojlodní síňové dispozice.....	27
• Trojlodní bazilikální dispozice.....	31
• Jednolodní sálové dispozice protestantského typu.....	35
• Hybridní stavby, přechodné či stylově nezařaditelné.....	37
• Jednolodní halové dispozice se vtaženými pilíři.....	39
• Jednolodní halové dispozice bazilikálního řezu.....	41
5. Katalog vybraných longitudinálních protobarokních staveb	
• Bývalý jezuitský kostel Nanebevzetí Panny Marie v Brně, 1598-1602.....	43
• Vlasatice, kostel sv. Jana Křtitele, 1610.....	50
• Uherské Hradiště – Mařatice, kostel Nanebevzetí Panny Marie, 1610-1614.....	55
• Vranov u Brna, poutní kostel Narození Panny Marie, 1617-1642.....	61
• Brtnice, kostel bl. Juliány Collalto, 1629-1637.....	65
• Valtice, kostel Nanebevzetí Panny Marie, 1631-1671.....	73
• Mikulov, loretánský kostel sv. Anny s dietrichsteinskou hrobkou, 1625-1656.....	79
• Bučovice, kostel Nanebevzetí Panny Marie, 1637-1641.....	84
• Náměšť nad Oslavou, kostel sv. Jana Křtitele, 1637-1642.....	87
• Znojmo, bývalý jezuitský kostel sv. Michala, 1642-1652.....	93

• Brno, kostel sv. Josefa při bývalém konventu františkánek, 1651-1654.....	98
• Brno, bývalý františkánský kostel sv. Maří Magdaleny, 1651-1654.....	103
• Bojkovice, kostel sv. Vavřince, 1651-1656.....	106
6. Závěr.....	111
7. Seznam použité literatury a pramenů.....	115
8. Seznam obrazové dokumentace.....	127
9. Summary.....	134

1. Úvod

Předkládaná diplomová práce je zaměřena na moravskou sakrální architekturu v rozmezí let 1590-1650 s dílčím přesahem do první poloviny 50. let 17. století. V užší specifikaci se pak věnuje povaze sakrálního longitudinálního stavitelství, přičemž kaple a centrálně koncipované stavby nebyly do práce zahrnuty.

Cílem studie byl průzkum stavební činnosti na Moravě a vysledování jejích charakteristik v období vyznačujícím se společenskou, politickou a hospodářskou nestabilitou v době před a po bělohorských událostech, které byly následně provázány změnami společenských a vlastnických poměrů. Zmapování stavební činnosti sledovaného období nebylo snadnou záležitostí, neboť ta operovala s tvaroslovně značně diverzifikovaným architektonickým aparátem a navíc v souvislosti s protireformačními tendencemi absorbovala četné nové umělecké podněty. Architektonická produkce navíc byla poznamenána negativními důsledky třicetileté války, které se dotkly nejen fyzické existence staveb, ale přinesly i nové souvislosti kulturněhistorického mecenátu. Je škoda, že se některé vývojově důležité stavby, jako např. olomoucký dietrichsteinský chór, nedochovaly v původní podobě.

Pro potřeby práce bylo nutné zmapovat veškerý fond sakrální architektury v historických hranicích Moravy (tedy i s okresem Svitavy a částí okresu Jindřichův Hradec) a českého Slezska a z něj pak vybrat kostelní podélné stavby, a to převážně novostavby či přestavby chrámů, které ve sledovaném období vznikly. V této fázi práce byly vyřazeny všechny kostely, jejichž protobarokní stavební podoba byla pozdějšími výraznými přestavbami či stavebními úpravami setřena. Ke splnění daného cíle mi posloužily zejména soupisy uměleckých památek Čech a Moravy, některé svazky Vlastivědy moravské, soupisy nemovitých památek a evidenční karty Národního památkového ústavu a jeho územních odborných pracovišť na Moravě, které jsou citovány v seznamu použité literatury a pramenů.

Z následujícího terénního průzkumu vytipovaných staveb, analýzy jejich prostorového a hmotového upořádání a také jejich stylového utváření, které doplňoval již cílený heuristický průzkum literatury a pramenů, vyplynulo, že fond moravské sakrální architektury vztahující se k tomuto období je literárně zpracován velmi nerovnoměrně.

Moravská architektura 17. století se proti jiným slohovým obdobím netěšila v uměleckohistorickém bádání minulého století příliš velkému zájmu. Až v několika posledních desetiletích se objevilo více badatelů, kteří této problematice věnovali soustředěný zájem. Při rostoucích znalostech o architektonické produkci 17. století se

v poslední době začalo dokonce upozorňovat na potřebu nové uměnovědné reflexe, jež by zhodnotila zejména období počátečního formování barokního umění na Moravě.

V nedávné době začali uměnovědci stylové pojmy architektury první poloviny 17. století nově formulovat. S problémem, jak tyto nové formy pojmenovat, se snažilo vypořádat mnoho badatelů.¹ Do obecného povědomí byl zaveden termín „protobaroko“, který bude v této studii nadále rovněž používán.

Z nejdůležitější literatury, která se zabývá výše uvedenou problematikou a o níž se opírá předkládaná diplomová práce, je třeba především uvést Václava Richtera a Zdeňka Kudělku.² Monografie věnovaná moravskému baroku z roku 1996,³ v níž je Zdeněk Kudělka autorem kapitoly o architektuře, věnuje počátkům tohoto slohu jen malou pozornost a soustřeďuje se pouze na nejvýznamnější stavební počiny.

Jisté zaostávání české uměnovědy v této oblasti dokumentuje fakt, že dnes nejdůležitější prací o stylovém vymezení architektury první poloviny 17. století v Rakousku, Německu a Českých zemích je zahraniční publikace George Skaleckého z roku 1989.⁴

Moravskému stavitelství se rovněž v souvislosti s rakouskou architekturou v roce 1990 věnoval ve velmi objemné práci *Architektur dei Seicento* a posléze v dalších studiích rakouský badatel českého původu Petr Fidler.⁵

Dlouhodobou soustředěnou pozornost moravské barokní architektuře věnuje např. Jiří Kroupa. Jedná se zejména o jeho záslušnou studii *Umělecká úloha, objednavatelé a styl na Moravě doby barokní* a dalších přínosné stati.⁶

¹ Ivana Panochová, *Mezi zbraněmi vlčí múzy. Protobaroko v české a moravské architektuře 1620–1650 a jeho donátorské pozadí. Slohová, funkční a ideová analýza* (dizertační práce), Katedra teorie a dějin výtvarných umění FF UP, Olomouc 2003. - Rostislav Švácha, *Architektura baroka v Olomouci*, in: Ondřej Jakubec – Marek Perůtka (ed.), *Olomoucké baroko. Výtvarná kultura let 1620-1780*, Olomouc 2010, s. 27-47.

² Václav Richter, *Poznámky k dějinám barokní architektury na Moravě*, *Volné směry* XXXVII, 1941-1942, s. 286-296. - Zdeněk Kudělka, *K otázce manýristické architektury na Moravě*, in: *Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity*, řada uměnovědná F, č.2, Brno 1958, s.88-98. - Václav Richter – Zdeněk Kudělka, *Die Architektur des 17. und 18. Jahrhunderts in Mähren*, in: *Sborník prací Filozofické fakulty Brněnské univerzity*, řada uměnovědná F 16, Brno 1972, s. 91–130. - Zdeněk Kudělka, *Architektura 17. století*, in: *Dějiny českého výtvarného umění*, II/1, Praha 1989, s. 279-292.

³ Zdeněk Kudělka, *Architektura*, in: Ivo Krsek – Zdeněk Kudělka – Miloš Stehlík et al., *Umění baroka na Moravě a ve Slezsku*, Praha 1996, s. 42–76.

⁴ Georg Skalecki, *Deutsche Architektur zur Zeit des dreissigjährigen Krieges*, Regensburg 1989.

⁵ Petr Fidler, *Architektur dei Seicento* (habilitační práce), Innsbruck 1990.

⁶ Jiří Kroupa, *Umělecká úloha, objednavatelé a styl na Moravě doby barokní*, in: Jiří Kroupa (ed.), *V zrcadle stínů. Morava v době barokní 1670 -1790*. Brno 2003. - Jiří Kroupa, *Počátek nového stylu na Moravě: rok 1650 nebo 1660?*, in: *Historická Olomouc XV*, Olomouc 2002, s. 15-24. - Jiří Kroupa, "Moderní fiori": kardinál z Dietrichsteina, protobarok a umělecká funkce na Moravě po roce 1600. in: Emil Kordiovský - Miroslav Svoboda (ed.), *Kardinál František z Dietrichštejna a jeho doba*, Brno-Mikulov 2008, s. 55-67.

Většina badatelů se věnovala architektonickým dílům vrcholných uměleckých kvalit a svébytnost či specifičnost uměleckého stylu moravského předbělohorského a pobělohorského období v širší platnosti neformulovala; tomuto pojetí se v poslední době vymyká dizertace Ivany Panochové, která do své práce zahrnuje obrovské množství materiálu pobělohorského období celého území českých zemí, sakrální i profánní povahy. Velký objem sledovaného materiálu autorce nedovolil zabývat se jednotlivými díly do větší hloubky. Pominuta zůstala také problematika architektury předbělohorské. Přesto její velmi záslužná práce vytvořila pevnou základnu pro další bádání v oblasti moravské protobarokní architektury.⁷

V posledních letech se k této tématice obracejí podnětným způsobem i další badatelé mladší generace, jako např. Tomáš Knoz a Ondřej Jakubec, který vystihl důvody dosavadního malého zájmu o toto bádání, když uvádí, že *až na několik výjimek je toto období snad stále považováno za ne dost atraktivní, což je způsobeno jak jeho nejistým postavením mezi érou pozdní renesance a raného baroka, tak vžitou představou o devastaci a úpadku v době války.*⁸

K tématu se v poslední době přínosným způsobem vrací např. i významný teoretik architektury Rostislav Švácha.⁹ Různě zaměřenými studiemi k tématu přispěli také mnozí další badatelé, jako např. Jarmila Krčálová, Věra Naňková, Jindřich Noll, Thomas Winkelbauer, Tomáš Parma a další.¹⁰

V předkládané diplomové práci se snažím přispět dalšími zjištěními k dosud ne zcela jednoznačně rozkrytým a sporným architektonickým a jiným souvislostem.

⁷ Panochová (pozn. 1).

⁸ Ondřej Jakubec, Zbožná reprezentace – reprezentativní zbožnost. Poznámky k uměleckému mecenátu kradinála Františka z Dietrichsteina, in: Leoš Mlčák (ed.), *Kardinál František z Dietrichsteina (1570-1636). Prelát a politik neklidného věku*, Olomouc 2008, s.32. - Ondřej Jakubec, Skupina pozdně renesančních štukatur na Moravě, jejich styl a význam – možnosti a meze interpretace, *Umění* LI, 2003, s. 278-291. - Ondřej Jakubec, Poznámky k architektonickému jazyku na Moravě kolem roku 1600. Sakrální stavitelství v průsečíku „normy“ a „formy“, in: Jiří Kroupa – Michaela Šeferisová Loudová – Lubomír Konečný et al., *Orbis Artium. K jubileu Lubomíra Slavička*, Brno 2009, s. 615-634. - Tomáš Knoz (ed.), *Morava v době baroka*, Brno 2004.

⁹ Švácha (pozn. 1).

¹⁰ Věra Naňková, K typologii české sakrální architektury 17. století, *Umění* XXXIV, 1986, s. 138-143. - Jindřich Noll, Jan Křtitel Erna, stavitel brněnský, in: *Sborník prací Filozofické fakulty Brněnské univerzity*, řada uměnovědná F 16, Brno 1988–1989. s.27-43. - Jarmila Krčálová, Giovanni Pieroni – architekt? *Umění* XXXVI, 1988, s. 511–540. - Thomas Winkelbauer, Lichtenštejnové jako „šlechta neznající hranice.“ Náčrt majetkového vývoje pánů a knížat lichtenštejnských v Dolních Rakousích a na Moravě v rámci politických dějin. in: Andrea Komlosyová – Václav Bůžek – František Svátek (ed.), *Kultury na hranici*, Vídeň 1995, s. 215-222. - Tomáš Parma, Kardinál František z Dietrichsteina a jeho vztahy k italskému prostředí „MINIMO ET HUMILISSIMO CAPPELANO ET INDIGNISSIMA CREATURA DÍ VOSTRA SANTITÀ“, in: Leoš Mlčák (ed.), *Kardinál František z Dietrichsteina (1570-1636). Prelát a politik neklidného věku*, Olomouc 2008, s. 25-31.

2. Historické pozadí a společensko-politická charakteristika sledovaného období v letech 1590-1650

Situace na Moravě v evropském kontextu

Období 16. století bylo epochou evropské reformace a náboženských nepokojů mezi katolíky a protestanty.¹ Toto století bylo zároveň i dobou začínající katolické protireformace, resp. rekatolizace, prosazované ve druhé polovině 16. století na tridentském koncilu, který svolal do italského Tridentu roku 1545 papež Pavel III. Koncil trval do roku 1563 a výsledkem bylo stanovení nových směrů působení katolické církve, modernizace ústavy a duchovní správy.² V tomto období sílila ve všech evropských státech a zemích, do nichž reformace pronikla, snaha katolické strany v čele s římskou kurií a dynastií Habsburků o zvrát poměrů, restituci majetku katolické církve a zvýšení její prestiže vymýcením „heretických“ náboženství. Katolíci se snažili získat zpět pozice ztracené během reformace.³

Koncem 16. století, v době pontifikátu papeže Klimenta VIII. (1591-1605), se protireformace stupňovala a přecházela pod jeho vedením do útoku. Mocenským centrem absolutistické a přísně katolické Evropy bylo Španělsko a ideovým ohniskem papežská kurie a nově vzniklý jezuitský řád. Duch španělského absolutismu a potridentského katolicismu byl spojen s rozvojem a s masovým šířením protireformační kultury, jíž madridský a papežský dvůr udávaly tón. Cílem protireformačních snah bylo posilování moci katolického panovníka, vytlačování evangelíků ze státních úřadů, to vše podpořeno působením jezuitského řádu.⁴

Morava byla v tomto období zemí náboženské svobody, dokonce tolerantnější než Čechy. Na Moravu utíkali jako do oázy klidu již od první poloviny 16. století příslušníci nejrůznějších náboženských sekt – zejména novokřtělci. Rozrůstaly se i počty luteránů – především v královských městech Jihlavě, Znojmě, Brně i Olomouci – a v předbělohorském období také kalvinistů, k nimž měli na Moravě blízko především čeští bratři.⁵ I přes relativní náboženský klid zde v důsledků událostí koncem 16. století, stejně jako ve zbytku

¹ O reformaci blíže například: Josef Válka, *Morava reformace, renesance a baroka*, Dějiny Moravy II, Brno 1996, s. 7-77.

² Tomáš Krejčík, Náboženské poměry ve střední Evropě, in: Leoš Mlčák (ed.), *Kardinál František z Dietrichsteina (1570-1636). Prelát a politik neklidného věku*, Olomouc 2008, s.22.

³ Pavel Balcárek, Kardinál František z Dietrichsteina a jeho doba, in: Leoš Mlčák (ed.), *Kardinál František z Dietrichsteina (1570-1636). Prelát a politik neklidného věku*. Olomouc 2008, s.13-14 - Krejčík (pozn. 1), s.22.

⁴ Josef Válka, Morava v srdci střední Evropy, in: Jiří Kroupa (ed.), *V zrcadle stínů. Morava v době barokní 1670-1790*, Brno 2003, s. 20-21.

⁵ Balcárek (pozn. 3), s. 14.

Evropy, stoupalo politické a náboženské napětí a země se postupně začleňovala do vznikajícího velkého evropského konfliktu.

Snahy Moravu rekatolizovat dosud narážely na nedostatek kvalifikovaných politiků katolické strany. Nové proudy spojované s obrozením katolické víry ale přiváděly na Moravu ve službách Habsburků ambiciózní generaci katolické šlechty, mezi níž byla i celá řada konvertitů vychovaných jezuity a toužících po kariéře v prostředí císařského dvora.⁶ Koncem 16. století již byla ve všech zemích České koruny skupina aristokratů oddaných církvi a dvoru vynikajícího vzdělání a značných politických schopností spjatých se zemskou obcí a dobře znalých práva a místních poměrů. Studium v zahraničí a po něm následující cesta po evropských královských a knížecích dvorech a významných městech se stala obligátní součástí výchovy aristokracie. Příslušníci šlechty při ní navštěvovali slavné univerzity, umělecké památky měst a navazovali zde důležité kontakty. Vzorem a autoritou se stalo prostředí španělského dvora, důležité byly rovněž styky s papežským dvorem v Římě i dalšími italskými státy, především s Benátkami, Janovem a Florencií.⁷

Za specifikum Moravy ve středoevropských dějinách bývá zpravidla označována její otevřenost. V zemi se vlastně nikdy nevytvořilo samostatné a sebestředné dvorské centrum, jež by bylo výchozím bodem regionální kultury. Morava byla o to více schopna akceptovat bohatou šíři podnětů z center v bližším i vzdálenějším okolí.

V souvislosti s barokní kulturou Moravy se rozvinula diskuze, nakolik byla pro zemi určující či převažující kulturní souvislost s Čechami - přední zemí Svatováclavské koruny a Prahou jako královskou a na přelomu 16. a 17. století také císařskou rezidencí, kde v okamžiku vypuknutí stavovského povstání doznívalo echo rudolfínského období.⁸

Propojenost donátorského a uměleckého prostředí Čech i Moravy byla intenzivní, v obou zemích působili mnohdy titíž fundátoři, a rovněž mnozí italští umělci se objevili střídavě v Čechách i na Moravě.⁹

Diskutováno bývá také nakolik byla pro Moravu významná silící vazba na Vídeň, habsburský dvůr a další rakouská kulturní centra jakožto zprostředkovatele univerzální, z Itálie vycházející barokní kultury. Především pro jižní části Moravy se vazby na Vídeň a Rakousko zdůrazňují. Zvláště od počátku 17. století, kdy se císařský dvůr přestěhoval do Vídně, začalo město na Dunaji pro Moravu i Čechy hrát roli přirozeného dvorského centra.

⁶ Ibidem, s. 14.

⁷ Válka (pozn. 4), s. 20-21.

⁸ Tomáš Knoz, Moravská barokní šlechta, in: Tomáš Knoz (ed.), *Morava v době baroka*, Brno 2004, s. 49.

⁹ Ivana Panochová, Na prahu baroka. K typologickým a slohovým problémům moravské architektury v letech 1620-1650, in: *Studia Moravica II. Acta Universitatis Palackianae Olomucensis Facultas Philosophica Moravica III*, Olomouc 2005, s. 108.

A především po roce 1620 se posílila kulturní autonomie především těch drobných moravských i českých regionálních středisek, která se pod absolutistickou správou nových pobělohorských majitelů relativně nezávisle formovala v pásmu dosažitelnosti politického střediska. Patřily k nim například Valtice, Mikulov, Brtnice, Jindřichův Hradec, Hluboká či Březnice.¹⁰

Při sledování situace na Moravě v počátku 17. století nelze vynechat ani vlivy přicházející ze Slezska, odkud sem v tomto období začali přicházet početní příslušníci nižší a střední slezské šlechty, kteří často pronikali do zemského úředního aparátu a postupně zde tak zdomácňovali. Opomenout nelze ani styky s Uhrami, především s Horními, odkud se na východní Moravu také stěhovali mnozí představitelé uherských aristokratických rodů a kam naopak mnohdy utíkali obyvatelé Moravy, aby zde našli větší osobní a stále více i náboženskou svobodu.

Morava na prahu bělohorského období se tak jeví jako země otevřená na všechny světové strany, jež byla navíc značně diferencována i uvnitř svého vlastního území. Vnitřní diferenciací země jsou myšleny právě regionální okruhy svázané s državami velkých šlechtických rodů, v nichž se projevují mnohdy protichůdné umělecké tendence. Oblast na jihu země byla pod vlivem Dietrichsteinů, Liechtensteinů a pánů z Lipé, území na východ a sever od Brna až do rodové krize na sklonku 16. století ovládali Černohorští z Boskovic, prostřednictvím sňatkové politiky se jejich majetek přelil do rukou Liechtensteinů, na severu byli nejmocnějším rodem Žerotínové a jejich příbuzní Bruntálští z Vrbna. Jiné větve Žerotínů vytvořily v tomto období rozsáhlé državy také západně od Brna a v oblasti Moravské Třebové. Při jihozápadní hranici země dědili državy pánů z Hradce Slavatové z Chlumu a Košumberka. Naopak oblasti východně od Brna ovládali především Kounicové, páni z Kunovic, Serényiové, Tiefenbachové, Thurnové či Zástřizlové apod.¹¹

Šlechtická kultura na Moravě mohla navazovat na dlouhodobou tradici a zdejší šlechtici již velmi dlouho před bělohorským obdobím tvořili jádro stavovské obce a cítili se být vůdčí složkou celé země. Postupně však docházelo k vytrácení představy o rovnosti uvnitř obou zemských šlechtických stavů a i o nadřazenosti služby stavovské obci před službou panovníkovi. Na počátku 17. století se představitelé nejvýznamnějších rodů, v této

¹⁰ Ibidem, s. 108.

¹¹ Tomáš Knoz, Morava a Dietrichstein – země a osobnost, in: Emil Kordiovský - Miroslav Svoboda (ed.), *Kardinál František z Dietrichštejna a jeho doba*, Brno - Mikulov 2008, s.9-10.

době často povýšených do knížecích hodností, o poměry v zemských úřadech přestali zajímat, mnohem více se začalo cenit postavení na vídeňském dvoře.¹²

Neexistence panovnického dvora na Moravě mimo jiné způsobovala, že se místem vyjádření moci stávaly zemské sněmy, sjezdy a soudy, na nichž právě šlechta hrála rozhodující roli. Moravská královská města měla na sněmech spíše symbolické a mocensky zanedbatelné zastoupení. Církev si díky silnému postavení olomouckého biskupa, jež bylo ještě od 80. let 16. století posíleno povýšením olomouckých biskupů do knížecího stavu, sice i v předbělohorské době zachovala charakter samostatného stavu a biskup – kníže měl dokonce právo zemskému sněmu předsedat. Ve skutečnosti však museli olomoučtí biskupové o prvořadé postavení na zemských sněmech až do samého konce 17. století bojovat se zemskými hejtmany, volenými z řad nejmocnějších moravských šlechtických rodů.¹³

Stejně jako ve zbytku Evropy se i na Moravě od 70. let 16. století katolická církev po tridentském koncilu obrozovala a započala svou protireformační činnost. Dělo se tak hlavně prostřednictvím řádu jezuitů, které na Moravu pozval olomoucký biskup Vilém Prusinovský z Víckova, a dalších silných osobností na olomouckém biskupském stolci v 16. a raném 17. století, kterými byli Stanislav Pavlovský a František z Dietrichsteina.¹⁴

Olomoucký biskup, kardinál František z Dietrichsteina

Páni z Dietrichsteina byli v 17. století na Moravě jedním z nejvýznamnějších katolických rodů.¹⁵ Zakladatelem moravské větve štyrského rodu Dietrichsteinů byl Adam z Dietrichsteina, hofmistr Rudolfa II. na španělském dvoře, odměněný za služby císaři bohatým mikulovským panstvím, které se stalo jádrem stále rostoucího dietrichsteinského majetku. Mikulov byl rychle rekatolizován a koncem století dospěla a vstoupila do veřejného života země druhá generace moravských Dietrichsteinů, která již byla více spjata s Moravou. Tvořili ji bratři Maxmilián (1562-1611), Zikmund (1561–1602) a František (1570–1636). Oba starší bratři si vysloužili vojenská a politická ocenění v císařských službách na nizozemské půdě a nejmladší František byl určen pro církevní dráhu. Narodil se v Madridu, ale mládí prožíval v Mikulově, uděleném jeho otci za služby císaři a rychle rekatolizovaném. V Madridu udržoval jeho otec přátelské styky s kardinálem Hippolitem

¹² Knoz (pozn. 8), s. 47-48.

¹³ Knoz (pozn. 11), s. 9-13.

¹⁴ Balcárek (pozn. 3), s. 13-14.

¹⁵ Osobnosti Františka z Dietrichsteina se věnují následující publikace: Leoš Mlčák (ed.), *Kardinál František z Dietrichsteina (1570-1636). Prelát a politik neklidného věku*. Olomouc 2008. - Emil Kordiovský - Miroslav Svoboda (ed.), *Kardinál František z Dietrichštejna a jeho doba*, Brno - Mikulov 2008.

Aldobrandinim, pozdějším papežem Klimentem VIII. (1591-1605), jehož přízeň podstatně ovlivnila Františkovu církevní kariéru. Kněžství byl zasvěcen ve 12 letech, poté byl vyslán na studia k jezuitům, nejdříve do Prahy a v letech 1588–1591 studoval na Collegiu Germanicu v Římě. Zde přišel do styku s náboženským hnutím Filipa de Neri, věnujícím se péči o chudé, které na něj mělo silný vliv. Do styku zde rovněž přišel s řády kapucínů, piaristů a františkánů, které pak po celý život podporoval a uváděl je na Moravu. František z Dietrichsteina byl zastáncem katolické obnovy založené na vnitřním přesvědčení. V Římě se upevnila jeho pouta s kardinálem Hippolitem Aldobrandinim a po jeho zvolení papežem Klimentem VIII. v roce 1592 počítala papežská kurie s Františkem Ditrichsteinem jako prelátem, který může sehrát velkou roli při rekatolizaci střední Evropy. V očích Františka, odchovance římského jezuitského Germanica vychovaného v duchu španělských katolických rodových tradic, byl požadavek svobody vyznání nepřijatelný. Přednost však dával rekatolizaci nenásilné. Za základní předpoklad úspěšné obnovy katolického vyznání považoval dostatečný počet kněží a jejich kvalitní vzdělání.¹⁶

Karel starší ze Žerotína a Karel z Liechtensteina

Vůdcem evangelických stavů, neformálním vládcem Moravy, byl moravský šlechtic, mnohostranná a složitá osobnost, Karel starší ze Žerotína (1564-1636),¹⁷ jenž disponoval výjimečným vzděláním, které získal v předních střediscích humanistické učenosti a během svých neobyčejně četných cest po Evropě. Účastnil se utváření zemského práva na Moravě a během stavovského povstání mu připadla nevděčná role „mezi dvěma stranami“, s vazbami jak na odbojnou nekatolickou šlechtu, tak na císařský dvůr. Karel starší ze Žerotína, přední stoupenec Jednoty bratrské, zůstal své víře přes všechny dějinné zvraty věrný – podporoval osobně mladého duchovního Jednoty bratrské Jana Amose Komenského a poskytoval na svých panstvích ochranu bratrským duchovním a i v pobělohorském období tak po jistou dobu udržoval stav náboženské tolerance.

Další významnou osobností katolického tábora z okruhu císařových nejbližších rádců byl Karel z Liechtensteina (1569-1627), člen starobylého rodu, který byl v oblasti moravsko-rakouské hranice přítomen již od středověku.¹⁸ Rodové majetky byly integrální

¹⁶ Krejčík (pozn. 2), s. 23.

¹⁷ Podrobněji o Karlu starším ze Žerotína pojednává především Tomáš Knoz, např.: Tomáš Knoz, *Državy Karla staršího ze Žerotína po Bílé hoře. Osoby, příběhy, struktury*. Brno 2001. - Tomáš Knoz, *Karel starší ze Žerotína. Don Quijote v labyrintu světa*, Praha 2008.

¹⁸ Podrobně se Liechtensteiny zabývali např.: Tomáš Knoz, Lichtenštejnové, Morava a Valtice v 1. polovině 17. století (základní obrysy problematiky), in: Emil Kordiovský (ed.), *Město Valtice*, Valtice 2001, s. 301-315. - Thomas Winkelbauer, Lichtenštejnové jako „šlechta neznající hranice“. Náčrt majetkového vývoje pánů a

součástí země a Liechtensteinové byli spjati s regionální kulturou, stejně jako Žerotínové, Valdštejnové, Šternberkové či páni z Lipé. Sám Karel z Liechtensteina byl spolužákem Karla staršího ze Žerotína na ivančické českobratrské akademii a ke katolictví konvertoval teprve roku 1599. Oproti Františku z Dietrichsteina nemusel řešit problém s češtinou, kterou ovládal, a stejně dobře se vyznal i ve struktuře moravské stavovské obce, již navíc v letech 1604-1607 předsedal v úřadu moravského zemského hejtmana. V bouřlivých událostech sporu o vládu v habsburské monarchii mezi bratry Rudolfem II. (1552-1612) a Matyášem (1557-1619) v letech 1607-1608 se Karel z Liechtensteina postavil společně s moravskými stavy na stranu arcivévody Matyáše, za což byl v roce 1608 povýšen do knížecího stavu. Podobně získali statky a tituly i Karlovi mladší sourozenci Maxmilián (1578–1643) a Gundakar (1580-1658), ti se však oproti němu již nepodíleli na chodu stavovských orgánů na Moravě a byli více spjati s politickými zájmy Habsburků.¹⁹ V době českého stavovského povstání v letech 1618-1620 stál Karel z Liechtensteina na straně císaře Ferdinand II., po bitvě na Bílé hoře se stal zemským místodržícím v Čechách, stál také v čele mimořádného soudu, který měl potrestat stavovské povstalce. Hlavou rodu Liechtensteinů se stal po smrti Karla z Liechtensteina jeho syn Karel Eusebius (1611-1684), jenž po svém otci zdědil knížecí titul a jemuž v té době bylo pouze 16 let, do roku 1632 byli jeho poručníky strýcové Gundakar a Maxmilián. Po třicetileté válce se Karel Eusebius významně zasloužil o hospodářskou obnovu svých držav, byl velkým patronem architektury.

Liechtensteinové se během první poloviny 17. století stali nejbohatšími velmoži v zemi, řadili se tak k nejpřednějším knížecím rodům v monarchii. Značnou část svého majetku získali po bitvě na Bílé hoře konfiskacemi, při nichž měli prvořadé postavení podobně jako František z Dietrichsteina. Nárůst majetku ve prospěch Liechtensteinů ale započal ještě v předbělohorském období prostřednictvím promyšlené sňatkové politiky; tyto sňatky s příslušnicemi rodu Černoohorských z Boskovic byly součástí jejich splývání s Moravou.²⁰

O Liechtensteinech i Dietrichsteinech platí, že zastávali vysoké postavení na habsburském dvoře, zároveň si začali na svých moravských statcích vytvářet dvory vlastní, které se po vzoru biskupského dvora v Olomouci a v Kroměříži staly správními, ekonomickými, společenskými a kulturními středisky oblasti.

knížat lichtenštejnských v Dolních Rakousích a na Moravě v rámci politických dějin, in: Andrea Komlosyová – Václav Bůžek – František Svátek (ed.), *Kultury na hranici*, Vídeň 1995, s. 215-222.

¹⁹ Knoz (pozn. 18), s. 306.

²⁰ Ibidem, s. 307.

Situace na Moravě na přelomu 16. a 17. století

Na přelomu 16. a 17. století nastává velmi důležitá změna ve společenském životě na Moravě. Sílicí španělská a římská katolická strana zde dosud neměla takový vliv jako například v Čechách, kde se mohla opírat přímo o císařský dvůr a španělského papežského vyslance. Proto katolíci obratně využili umrtí mnoha vysokých zemských moravských úředníků a do nejvýznamnějších úřadů moravské zemské správy dosadili své zástupce. Fanaticky založený Ladislav Berka z Dubé a Lipé získal v roce 1598 úřad nejvyššího zemského komorníka a ještě téhož roku byl za zemského hejtmana zvolen horlivý katolík Jáchym Haugvic z Biskupic (1598-1602).²¹

Od stejného roku působil jako moravský zemský podkomoří Zikmund II. z Dietrichsteina a ze své funkce pomáhal svému mladšímu bratrovi Františkovi, kterého na olomoucký biskupský stolec roku 1599 prosadila papežská diplomacie. František se energicky ujal biskupského úřadu a pokračoval v tlaku na evangelíky v královských městech a na statcích katolické šlechty. Již Františkově předchůdci na biskupském stolci, Stanislavu Pavlovskému, byl v roce 1588 císařem Rudolfem II. udělný knížecí titul, v roce 1608 byl potvrzený tímtož císařem i Dietrichsteinovi. Vstup Františka z Dietrichsteina na půdu zemské politiky byl poznamenán střetem s jeho největším politickým protivníkem, vůdcem evangelických stavů, Karlem starším ze Žerotína, který mu dal najevo, že pokud chce zasahovat do jednání, musí se naučit česky a podrobně se seznámit s ústavou země.²²

V roce 1608, v době sporů o vládu v habsburské monarchii mezi bratry Rudolfem II. a Matyášem, se do úřadu moravského zemského hejtmana vrátil katolík Ladislav Berka z Dubé a Lipé, který v něm vystřídal Karla z Liechtensteina. A ještě téhož roku se konala v Rosicích na zámku Karla staršího ze Žerotína konspirativní schůzka stavovských předáků z Moravy, Rakouska a Uher. Počátkem roku 1609 pak došlo na Moravě ke vzpouře proti vládě zemského hejtmana Ladislava Berky z Dubé a Lipé a do této pozice byl nově dosazen předák evangelíků Karel starší ze Žerotína, který úřad vykonával až do roku 1615.

Čeští stavové z krize uvnitř habsburské monarchie vytěžili v roce 1609 soustavným tlakem na Rudolfa II. vydání Majestátu, který jim zaručoval náboženskou svobodu. Oproti tomu nejednotní moravští stavové vedeni Karlem starším ze Žerotína, kteří stáli na straně Matyáše, získali v otázce náboženské svobody pouze nejisté sliby.

²¹ Balcárek (pozn. 3), s. 13.

²² Ibidem, s. 15.

V roce 1611 byl Matyáš korunován českým králem a v roce 1612, po smrti Rudolfa II., získal i titul římského císaře, oboje z rukou Františka z Dietrichsteina. Když v roce 1612 přeložil Matyáš sídlo císařského dvora z Prahy do Vídně, přestěhoval se i František s celým knížecím dvorem z Kroměžíže do Mikulova.

Morava v době stavovského povstání a třicetileté války

Důležitým prologem pro změnu poměrů na Moravě a ve všech zemích České koruny bylo období posledních pěti let před bitvou na Bílé hoře. Na Moravě v roce 1615 odstoupil Karel starší ze Žerotína z úřadu zemského hejtmana a vláda se tak vrátila z rukou protestantů katolíkům. Na pozici moravského hejtmana byl císařem Matyášem jmenován rozhodný katolík Ladislav z Lobkovic (1615-1619), majitel Holešova, bratr nejvyššího českého kancléře Zdeňka Vojtěcha Popela z Lobkovic, hlavy prošpanělské strany v Čechách a během několika málo let se téměř všechny významné úřady moravské zemské správy dostaly do rukou oddaných stoupců katolické církve.

Po vypuknutí stavovské revolty v Čechách na jaře roku 1618 byl dovršen obrat ve správě Moravy. Do rukou Františka z Dietrichsteina přešla kromě řízení finančních záležitostí země i správa vojenská, byl jmenován „polním generálem“.

Během let 1618-1619 Moravané váhali připojit se k revoltě českých stavů proti vládě a králi Ferdinandovi II. (1619-1637), který byl právě zvolen. Jejich postoj lze přičítat vlivu Karla staršího ze Žerotína, který byl přesvědčen, že čeští stavové budou poraženi.²³

František z Dietrichsteina se podobně jako Karel starší ze Žerotína snažil o smíření Čechů s Habsburky. Roku 1619 zemřel císař Matyáš a na trůn nastoupil katolík Ferdinand II. (1578-1637), jehož nejbližším důvěrníkem se stal František z Dietrichsteina.²⁴ Nedlouho poté překročilo hranice Moravy české stavovské vojsko pod vedením hraběte Jindřicha Matyáše hraběte z Thurnu (1567-1640) a obsadilo bez boje královská města Jihlavu a Znojmo. Armáda brzy dorazila také do Brna, kde byla již shromážděna nekatolická šlechta z celé Moravy, čekající na zahájení zemského sněmu. Šlechta, brněnští měšťané i zástupci moravských královských měst se k českému vojsku Jindřicha Matyáše z Thurnu okamžitě přidali a na zemském sněmu byl proveden převrat. Dosavadní hejtman Ladislav z Lobkovic byl sesazen a do čela zemské vlády bylo jmenováno třicetičlenné direktorium složené z evangelíků.

²³ Válka (pozn. 4), s. 21.

²⁴ Balcárek (pozn. 3), s. 16. – Knoz (pozn. 11), s. 12-13.

Stavovská vojska vedená Thurnem a posílená o moravské sbory pokračovala na Vídeň, výprava ale skončila neúspěchem a Moravu čekala odvěta v podobě císařských oddílů, které drancovali především jižní části země. Situaci na určitou dobu zvrátila vojska Ladislava Veleny ze Žerotína a Fridricha z Tiefenbachu, která císařskou armádu porazila u Dolních Věstonic. Evangelické oddíly následně obsadily města, která byla doposud v rukou katolické strany, zejména biskupská města Kroměříž a Vyškov.

Stavové prohlásili Františka z Dietrichsteina za zrádce, vypověděli ho ze země a byly mu zkonfiskovány všechny statky, stejně jako majetek biskupství a v roce 1619 si zvolili nového krále, Fridricha Falckého, místo sesazeného Friedricha II. Fridrich Falcký, přezdívaný „Zimní král“, bydlel v nově vystavěném paláci na Zelném trhu v Brně, který nechal v letech 1614-1618 postavit olomoucký biskup kardinál František z Dietrichsteina jako jedno z rodových sídel.²⁵ A také mu stavové věnovali dietrichsteinské panství Mikulov s nově přestavěným zámekem, stejně jako biskupské panství Kroměříž s honosnou knížecí rezidencí.²⁶

Mezitím se Morava stala válečným bojištěm, pustošeným oddíly z Uher a císařskými vojsky, k nimž se posléze přidali i polští kozáci, táhnoucí do Rakouska na pomoc císaři. Již v polovině 1620 bylo jasné, že rozhodnou převahu nabývá katolická strana, podporovaná císařem i papežem, která byla mnohem semknutější oproti osamoceným evangelíkům. Výsledkem byla fatální porážka vojska revoltujících stavů v bitvě na Bílé hoře 21. listopadu 1620 vojskem katolické Ligy a španělskými oddíly.

Nezdařené české povstání mělo pro zemi katastrofální důsledky. Na Staroměstském náměstí došlo k popravě 27 účastníků odboje, další byli pronásledováni, všem měl být zkonfiskován majetek. Ferdinand II. chtěl rebely tvrdě potrestat a konfiskací vyřešit obrovské dluhy císařství, související s náklady na zaplacení armády a odměněním císařových věrných. František z Dietrichsteina, jemuž Ferdinand II. v roce 1623 potvrdil jeho knížecí titul a byly mu navráceny všechny statky, byl jmenován do čela vyšetřovací komise, která měla posoudit vinu moravských rebelů. Kromě toho od roku 1621 až do své smrti zastával úřad nejvyššího zemského hejtmana. I díky jeho přimluvám, byl nakonec císař k moravským odbojníkům milosrdnější než k Čechům, v roce 1622 většině udělil amnestii. Svá provinění ale museli vykoupit stanovenou peněžitou pokutou. V několika případech napomohl k tomu, aby se konfiskované statky dostaly katolickým příbuzným původních majitelů. Z těch, co se konfiskacemi nejvíce obohatili, můžeme jmenovat

²⁵ Jiří Kroupa, Dietrichsteinský palác v Brně a Ludwig Sebastian Kaltner, *Umění XLVI*, 1998, s. 522-547.

²⁶ Balcárek (pozn. 3), s. 17.

olomouckého biskupa kardinála z Dietrichsteina, císařského generalissima Albrechta z Vladštejna a císařského gubernátora Karla z Liechtensteina, tedy osobnosti všechny spjaté s Moravou.²⁷

V následujících letech podnikla katolická strana na Moravě řadu opatření, namířených proti nekatolíkům, byly zavřeny všechny kostely, kde dosud kázali nekatoličtí kazatelé, včetně zámeckých kaplí. Všichni nekatoličtí kněží se měli do dvou týdnů z Moravy vystěhovat, pokud nepřestoupí na katolickou víru. O rok později byl příkaz rozšířen na veškeré poddané.²⁸

Porážka stavovského povstání a nová ústava z roku 1628 - Obnovené zřízení zemské, podstatně změnily složení stavovské obce a mentalitu moravské aristokracie, ústava zakotvila dědičnost koruny české pro rod Habsburků, zrovnoprávnila němčinu s češtinou v úředních záležitostech, omezila stavovská práva ve prospěch císařského absolutismu a pozvedla duchovní stav na zemských sněmech i soudech. O rok později vyšel patent, jenž přestup na katolickou víru nařizoval veškeré šlechtě. Díky těmto opatřením se velká část obyvatelstva, především členové Jednoty bratrské a panských a rytířských rodin, vystěhovala za hranice Moravy – zejména do Uher, Polska a Saska.²⁹

Roku 1636 zemřel olomoucký biskup František z Dietrichsteina, následně téhož roku nechal Ferdinand III. (českým králem od roku 1627, římským od 1636–1657) zřídit v Brně Královský tribunál, neboli úřad zemského hejtmanství na Moravě (po vzoru rakouských zemských vlád) a českého místodržitelství.³⁰ V roce 1641 došlo ke spojení brněnských a olomouckých zemských desk a jejich přenesení do Brna, které se tak stalo sídlem nejvyššího politického úřadu v zemi, sloučeného i se zemským soudem, a tím zároveň hlavním zemským městem.³¹ Třicetiletá válka, kterou započala revoluce českých

²⁷ Ze zabavených knihoven evangelíků si František z Dietrichsteina na svém mikulovském zámku vybudoval vzácnou knihovnu, ve své době proslavenou, která mu bohužel dlouho nevydržela. Vojáci švédské královny Kristiny ji v roce 1645 z Mikulova odvezli, její zbytky jsou dodnes roztroušeny po významných světových knihovnách. Balcárek (pozn. 3), s. 19.

²⁸ Ibidem, s. 19.

²⁹ Ibidem, s.20-21.

³⁰ Pro Brno i Olomouc bylo umístění tribunálu citlivým tématem, dosud se o rozhodující státní orgány obě města dělila. Císařovým rozhodnutím nabývalo převahy Brno nad Olomoucí. Ačkoli si císař vysloveně přál umístění nově vzniklého úřadu v Brně, pověřený správce zemského hejtmanství a pozdější zemský hejtman Julius hrabě Salm-Neuburg nejdříve se zřízením tribunálu otálel a nakonec požádal císaře o přemístění do Olomouce. V letech 1641-1642 se Tribunál vrátil opět do Brna, nedlouho po odchodu všech úřadů z Olomouce bylo toto město dobyto švedskými vojsky. V průběhu 17. století se úřad Královského tribunálu stěhoval ještě několikrát.

³¹ Válka (pozn. 4), s. 22.

stavů, se rozrostla v rozsáhlý evropský náboženský konflikt. Zejména na počátku a ke konci války se boje odehrávaly i na území Moravy.³²

Ve svém úsilí o obnovu náboženského života mohla katolická církev navazovat na úspěchy, jichž dosáhla počátkem 17. století, kdy již téměř polovina farností v zemi byla katolická a kdy ke katolictví konvertovala řada významných pánů, jako byli Karel z Liechtensteinu a Albrecht z Vladštejna. Během války komplikovala obnovu katolické církve skutečnost, že bohaté olomoucké biskupství bylo po smrti Františka z Dietrichsteina svěřeno habsburským arcivévodům a členům císařského dvora. V letech 1637-1662 byl biskupem arcivévoda Leopold Vilém, bratr císaře Ferdinanda III. a místodržící v Nizozemí. Neměl biskupské svěcení a proto úřad spravovali administrátoři z řad kanovníků olomoucké kapituly. Leopold Vilém patřil k nejvýznamnějším mecenášům umění své doby a shromáždil jedinečné umělecké sbírky, ale jeho válečné a politické povinnosti mu neumožnily trvalejší pobyt na Moravě. Teprve za episkopátu Karla z Liechtensteinu-Castelcornu (1664-1695) se biskupský dvůr vrátil na Moravu. Za sídlo si zvolil Kroměříž, kde byl vybudován v knížecím stylu velkolepý zámek s parkem a zahradami.³³

Roku 1644 začala mírová jednání v Münsteru a Osnabrücku ve Vestfálsku, která skončila uzavřením tzv. Vestfálského míru v roce 1648. Válka přinesla úpadek především královských měst, počet obyvatel klesl na Moravě oproti předválečnému stavu asi o třetinu. Po skončení třicetileté války byla obecně zahájena obnova a rekonstrukce, ale trvalo ještě dlouho, než byl v zemi nastolen pořádek. V zemi zesílily všechny negativní hospodářské a sociální tendence předbělohorské doby, obyvatelstvo bylo periodicky devastováno morovými epidemiemi.³⁴

Jezuité a jiné řády jako nástroje rekatolizace

V rekatolizaci Moravy a vytváření barokní kultury připadla důležitá role církevním řádům. Kromě tradičních klášterů, kde se sice začaly prosazovat protireformní reformy již od konce 16. století, ale stavební aktivita se rozvinula až v 2. polovině 17. století, připadla nejdůležitější rekatolizační role jezuitům, jimž byla v rámci katolické církve svěřena péče o výchovu a vzdělání.³⁵ Kazatelskou a pedagogickou činností jezuité významně posílili

³² V letech 1642-1645 přišla na Moravu přes Slezko švédská vojska a skoro všechna moravská města padla do jejich rukou: Olomouc, Nový Jičín, Lipník nad Bečvou, Přerov, Jihlava, Znojmo, Mikulov aj. Brno se pod vedením Raduitta de Souches úspěšně ubránilo několikaměsíčnímu obléhání, což posílilo jeho pozici jako nového hlavního města Moravy. Válka (pozn. 4), s. 22

³³ Josef Válka (pozn. 4), s. 24.

³⁴ Ibidem, s. 24.

³⁵ Ibidem, s. 26.

pozice katolicismu, využívali zejména mariánský kult a uctívání zemských patronů i dalších svatých, pořádali poutě, procesí, slavnosti a divadelní představení. V roce 1618 byli stavovskými direktory vypovězeni, ale po bitvě na Bílé hoře se stali rozhodující silou rekatolizace. Do poloviny 17. stol. vznikly na Moravě jezuitské koleje a rezidence v Olomouci, Brně, Jihlavě, Znojmě, Uherském Hradišti, Telči a Opavě.

Podobně výchovatské cíle jako jezuité měl také řád piaristů, kteří zřizovali školy v důležitých poddanských městech. Piaristy do střední Evropy pozval František z Dietrichsteina, jejich vůbec první klášter za Alpami založil ve svém sídelním městě Mikulově v roce 1631, brzy potom 1634 v Lipníku nad Bečvou a v roce 1633 ve Strážnici.

Mezi další řády, které vznikaly za podpory olomouckého biskupa, patří františkáni, svůj konvent si založili v Kroměříži 1606 a v Brně 1616,³⁶ ale také kapucíni, které do Brna uvedli v roce 1603 František z Dietrichsteina spolu s Ladislavem Berkou z Dubé a Lipé. František z Dietrichsteina podporoval kapucíny také v Mikulově (1611), v Olomouci (1614) a ve Vyškově (1617). V pobělohorské době vznikly kapucínské konventy například v Jihlavě (1630), kde je podporovala vdova po Rombaldu Collaltovi.³⁷

Pauláni byli v českých zemích přítomni již dříve, ale žádný z klášterů se nedočkal závěru 16. století. Tento řád se na Moravu vrátil až po bělohorském vítězství katolické strany. V roce 1626 probíhají jednání o podmínkách příchodu paulánů do Brtnice. V roce 1633 byl založen jejich klášter při mariánském poutním kostele ve Vranově u Brna.³⁸

³⁶ Krejčík (pozn. 2), s. 23.

³⁷ Ibidem, s. 23.

³⁸ Zdeněk Kalista, Vranov v zrcadle barokní legendy a písně, in: Miroslava Ludvíková (ed.), *Poutní místo Vranov*, Brno 1996, s. 68.

3. Moravská protobarokní sakrální architektura

Úvod do problematiky

V první polovině 17. století, v období umělecky přelomovém, nebyly na Moravě podmínky pro stavební aktivity příliš příznivé, a to především kvůli politicky a nábožensky napjaté společenské situaci. Moravská architektura v 1. polovině 17. století se jeví značně tvaroslovně diverzifikovaná. Všeobecný rámec umělecké tvorby té doby bývá sumárně označován za pozdně renesanční či manýristický, objevují se i rysy gotizujícího historismu.¹

Právě v této přechodné době ze soudobé stavební produkce vystupují jednotlivá díla, která ve větší či menší míře přinášejí nové stylové formy. Tato proměna systémů vizuálního řádu je předzvěstí nového „moderního“ stylu. Zpočátku se do střední Evropy tento nový styl, který můžeme nazvat protobarokní, dostává většinou pouze dílčími formálními detaily, s nimiž se můžeme setkat už koncem 16. století.² Takovým příkladem je např. pozoruhodná kaple sv. Stanislava, kterou si v letech 1589-1591 nechal při dómu sv. Václava v Olomouci vybudovat olomoucký biskup Stanislav Pavlovský (1579–1599). Svým tvaroslovím se od ostatní soudobé tvorby značně liší, protože, jak píše Rostislav Švácha, „jejím fasádám dokázal neznámý architekt vtisknout tolik klasického řádu“. V jejím precizním kamenném provedení se zde poprvé ohlásil planimetrismus, vycházející z tvorby italských architektů, který později ovládl stavební styl první poloviny 17. století.³ Na fasádě kaple sv. Stanislava můžeme pozorovat proměnu renesanční tektoniky v reliéfně výrazně působivé předivo složené z vystupujících a vpadlých pilastrů a pravouhlých polí. Autorství projektu kaple sv. Stanislava není v pramenech doloženo, ale na základě stylových analogií bývá připisováno rudolfinskému architektu Giovannimu Gargiolimu.⁴ V nedávné době se k autorství vyslovil

¹ Ondřej Jakubec, Poznámky k architektonickému jazyku na Moravě kolem roku 1600. Sakrální stavitelství v průsečíku „normy“ a „formy“, in: Jiří Kroupa – Michaela Šeferisová Loudová – Lubomír Konečný et al., *Orbis Artium. K jubileu Lubomíra Slavička*, Brno 2009, s. 615. V poslední době se architektonickými projevy moravské sakrální architektury kolem roku 1600 zabýval Ondřej Jakubec, který produkci do roku 1620 rozděluje do tří charakteristických formálně-stylových proudů: „Nachgotik“ či tzv. gotizující styl architektury, pozdně renesanční či manýristická architektura a protobaroko. Uvádí, že tyto proudy nebyly aplikovány samovolně, nemají autonomní charakter, ale že jejich výběr byl vždy dán specifickým záměrem a funkcí. Koncept stavební úlohy, který si ve své práci zvolil, jak píše, je závislý na širokém spektru vlivů, idejí objednavatele počínaje až po různé specifické okolnosti výstavby.

² Jiří Kroupa, "Moderní fiori": kardinál z Dietrichsteina, protobarok a umělecká funkce na Moravě po roce 1600. in: Emil Kordiovský - Miroslav Svoboda (ed.), *Kardinál František z Dietrichštejna a jeho doba*, Brno - Mikulov 2008, s. 55.

³ Rostislav Švácha, Architektura baroka v Olomouci, in: Ondřej Jakubec – Marek Perůtka (ed.), *Olomoucké baroko. Výtvarná kultura let 1620-1780*, Olomouc 2010, s. 28-29.

⁴ Jarmila Krčálová, Giovanni Gargioli, in: Anděla Horová (red.), *Nová encyklopedie českého výtvarného umění, A – M*, Praha 1995, s. 206.

také Ondřej Jakubec, který uvažuje, avšak bez archivního dokladu, o florentském architektu Bernardu Buontalenti (1531–1608).⁵

Tato nová architektura, která se z potridentské Itálie do záalpské Evropy začala šířit současně s rekatolizačními snahami se vědomě odlišovala od manýristické, pro niž bylo typické porušování racionalistických principů renesance a užívání různých intelektuálních hříček, kterým rozuměla jen objednavatelská elita.⁶ V souvislosti s protireformačními snahami bylo zapotřebí architektury zdůrazňující velkolepost prosté formy, která by vyjadřovala sílu a stabilitu potridentské církve a která by také kladla důraz na srozumitelnost pro široké masy.⁷

Příklady nových moderních forem se parciálně objevují na Moravě po celé předbělohorské období, avšak k jejich většímu rozšíření dochází až ve 30. letech 17. století, zejména v souvislosti s rekatolizačními snahami, rozmachem katolické šlechty a aktivitami proměněné vrstvy objednavatelů.⁸ Ve srovnání s předchozím 16. stoletím, během něhož ovlivňovaly stavební činnost především starší domácí šlechtické rody a městské instituce, se iniciativa směřující ke vzniku monumentálních objektů přesunula do rukou nové vrstvy,

⁵ O kapli sv. Stanislava blíže také: Ondřej Jakubec, Stanislav Pavlovský z Pavlovic sv. Stanislava při katedrále sv. Václava v Olomouci, její stavebník, olomoucký biskup Stanislav II. Pavlovský a její malířská výzdoba. Význam a funkce. *Střední Morava*, Olomouc 2001 - Ondřej Jakubec, *Kulturní prostředí a mecenát olomouckých biskupů potridentské doby: Umělecké objednávky biskupů v letech 1553-1598, jejich význam a funkce*. Olomouc 2003. s. 160-161. - Ondřej Jakubec(ed.), Stanislav Pavlovský z Pavlovic (1579-1598). Biskup a mecenáš umírajícího věku. Olomouc 2009. - Rostislav Švácha, Architektura baroka v Olomouci, in: Ondřej Jakubec – Marek Perůtka (ed.), *Olomoucké baroko. Výtvarná kultura let 1620-1780*, Olomouc 2010. s. 28-29. Obdobně jako byla kaple sv. Stanislava prvním ohlasem římské tvorby na Moravě, v Čechách se s prvním příkladem přímého římského vlivu setkáváme na kapli Nanebevzetí Panny Marie, kterou vybudovala kongregace v Praze usazených Italů za závěrem tehdy již jezuitského chrámu sv. Salvátora v roce 1590. Autorství projektu tzv. vlašské kaple není doloženo prameny, ale některé její rysy dokládají italský, ne-li přímo římský původ návrhu. Jarmila Krčálová, která se stavbou monograficky zabývala, hypoteticky projekt na základě zjištěných analogických řešení v jeho předchozím díle připsala římskému architektu Ottaviu Mascherinovi (Mascarinovi). Jarmila Krčálová, *Centrální stavby české renesance*, Praha 1974, s.69. - Mojmír Horyna, Římský vliv v Pražské sakrální architektuře 17. století a Jean Baptiste Mathey, in: Vilém Herold – Jaroslav Pánek (ed.), *Baroko v Itálii – Baroko v Čechách. Setkávání osobností, idejí a uměleckých forem*, Praha 2003. s.534.

⁶ Architektura se šířila spolu s rekatolizací především do částí protireformační Evropy, stejně jako tomu bylo na Moravě. Menší měrou ale také pronikala do protestantských částí Evropy.

⁷ Švácha (pozn. 5), s. 26-27. - Jindřich Noll, Jan Křtitel Erna, stavitel brněnský, in: *Sborník prací Filozofické fakulty Brněnské univerzity*, řada uměnovědná F 16, Brno 1988–1989, s. 28. Stavební aktivita na počátku 17. století obohacená o nové stylové formy se však nedá upřít ani některým zástupcům protestantského tábora, kteří se svou potřebou reprezentace chtěli pravděpodobně vyrovnat svým katolickým protějškům. Například kostel sv. Jana Křtitele ve Vlasaticích, který si v roce 1610 vystavěl Jeroným Václav hrabě Thurn, již nemá téměř nic z typicky protestantských kazatelských staveb a spojuje v sobě formy renesanční a protobarokní. V Praze také ve stejné době vznikl pro luterány podle návrhu Giovanni Maria Filippiho kostel sv. Trojice, který rovněž stylové inovace obsahuje.

⁸ Kroupa (pozn. 2), s. 55-67.

většinou příslušníků některého z dravých rodů, kteří vycítili v silících protireformačních tendencích příležitost slibné kariéry.⁹

Objednavateli uměleckých děl a zároveň nositeli nového slohu byli často nově povýšení aristokraté, většinou v nejvyšších správních a duchovních funkcích, kteří chtěli především memoriálně zvětšit své postavení v katolickém táboře oproti dosavadní společenské struktuře. Církevní instituce byly na podpoře patronů a donátorů z řad šlechty většinou zcela finančně závislé. Nově vznikající stavby, k nimž se přistupovalo jako k nástroji katolické propagandy, se stávaly ostentativním manifestem společenských ambic svých zakladatelů, avšak zatím nikoliv součástí všeobecné kultury.¹⁰ Jedním z určujících rysů nového mecenátu bylo prolnutí principů „pietas“ a „memorie“, tedy demonstrativní zbožnosti na jedné straně a knížecí či rodové sebeprezentace na straně druhé.¹¹ Společným rysem nových staveb byla také skutečnost, že kromě manifestační a reprezentativní funkce nabývaly i významu memoriálního – stávaly se pamětními místy, v nichž byly budovány hrobky jejich knížecích zakladatelů – sloužily jako mauzolea významných aristokratů, kteří projevovali svou věrnost katolické zbožnosti a habsburskému dvoru.¹²

Tato skutečnost se s mimořádnou četností manifestuje například na stavebních počinech spojených s mecenátem Františka z Dietrichsteina, který většinou zdůrazňuje jeho rodové erby umístěvané v interiérech, ale zejména exteriérech jeho staveb. Například v letech 1605-1607 nechal v kněžišti při jezuitském brněnském kostele Nanebevzetí Panny Marie (1598-1602), jehož výstavbu podporoval již od počátku, vybudovat rodovou dietrichsteinskou kryptu. Bohužel nevíme, v jakém rozsahu byl upraven nedávno předtím postavený chór. Brněnský jezuitský chrám s konventními a školskými budovami (tzv. Dietrichsteinský trakt) můžeme považovat za první velkou stavbu nového stylu na Moravě.

Do memoriálního kontextu architektury 17. století také plně zapadá mezi lety 1616-1618 zahájená velkolepá výstavba nového presbytáře chrámu sv. Václava v Olomouci, která ve svém podzemí skrývá biskupskou hrobku.¹³ František z Dietrichsteina tak

⁹ Zdeněk Kudělka, *Architektura*, in: Ivo Krsek – Zdeněk Kudělka – Miloš Stehlík et al., *Umění baroka na Moravě a ve Slezsku*, Praha 1996, s. 42–76, s. 42

¹⁰ Jirí Kroupa, *Počátek nového stylu na Moravě: rok 1650 nebo 1660?*, in: *Historická Olomouc XV*, Olomouc 2002, s. 23-25.

¹¹ Kroupa (pozn. 10), s. 23-25.

¹² *Ibidem*.

¹³ Výraznou stavební proměnou prošlo v letech 1589-1595 za biskupa Stanislava Pavlovského západní průčelí. Dietrichsteinským chórem se např. zabývali: Josef Matzura, *Der Dom-Chor in Olmütz und seine Bauherrn: Kardinal Franz, Fürst Max und Ferdinand von Dietrichstein*, *Zeitschrift des deutschen Vereines für die Geschichte Mährens und Schlesiens*, 33, 1931, s. 91-115. - Ivan Muchka, *Dietrichštejnský chór olomouckého*

pokračoval v přestavbě chrámu, kterou zahájili již jeho předchůdci na biskupském stolci. Do biskupovy smrti v roce 1636 nebyl chór dokončen. Nový presbytář, jehož tvůrce bohužel neznáme, výrazně dominoval stavebnímu celku dómu, přestože se jednalo pouze o jeho závěr. Svými rozměry a monumentalitou tak konkuroval právě vznikajícím nebo již vzniklým významným předbělohorským protireformačním sakrálním stavbám v českých zemích. Plně se tak vyrovnal mariánskému poutnímu kostelu ve Vranově u Brna budovanému od roku 1617 pány z Liechtensteina, kteří zde rovněž situovali rodovou hrobku.¹⁴

Ve dvacátých letech, po bitvě na Bílé hoře, kdy se otevřela volná cesta k rekatolizaci země, se rozhodl v letech 1622-1623 vybudovat František z Dietrichsteina pozoruhodné poutní místo s hrobkou ve svém moravském rezidenčním městě Mikulově. Biskup v té době usiloval o úpravu Mikulova do podoby zemského hlavního města a vyvíjel zde značnou stavební činnost. Roku 1625 byla slavnostně zpřístupněna i mikulovská Santa casa, nejstarší na Moravě a do té doby nejvěrnější kopie loretánské kaple. Součástí poutního místa v Mikulově bylo také vybudování rozsáhlého areálu Svaté Hory nad městem. Cesta k vrcholům pahorků nad Mikulovem byla protkaná drobnými kapličkami, několika ohrazenými svatými místy a na nejvyšším bodě byla umístěna kamenná zvonice a kaple sv. Šebestiána na centrálním půdorysu.¹⁵ Poutní místo v Mikulově se v době třicetileté války stalo významným centrem katolické reprezentace, zvláště, když jej navštívil v kritických dobách války habsburský císař. Roku 1636 byl poutní areál rozšířen o kostel sv. Anny s hrobkou knížecího dietrichsteinského rodu (viz katalog).¹⁶

Po skončení třicetileté války v roce 1648 můžeme zaznamenat další fázi rozvoje sakrální architektury v souvislosti s obecně zahájenou obnovou a rekonstrukcí válkou zničených moravských měst. V poválečném období se vrstva objednavatelů nadále rozšiřuje, symboly obnovy na Moravu přinášejí především jednotlivci z rodů zbohatlých a osobně spojených se skončenou válkou, jakými byli např. Rottalové, Collaltové, Salm-Neuburgové, Serényiové. Ti také chtěli ostentativně zdůraznit svou věrnost císařskému

dómu, in: *Historická Olomouc IV*, Olomouc 1983, s.151-156. – Ivo Hlobil – Pavel Michna – Milan Togner, *Olomouc*, Paha 1984, s. 80. – Švácha (pozn. 5), s. 28-30.

¹⁴ V Čechách vzniklo rovněž významné katolické poutní místo - kostel Nanebevzetí Panny Marie ve Staré Boleslavi (1613-1623), místo kultu českého Palladia, byl vystavěn z popudu císařovny Anny manželky Matyáše Habsburského. Emanuel Poche (ed.) *Umělecké památky Čech*, III, Praha 1980, s. 403-406.

¹⁵ Po zhoubném požáru v roce 1663, kdy vyhořela původní kaple sv. Šebestiána, zde byla v roce 1672 vystavěna a v roce 1679 vysvěcena větší, která se zachovala dodnes. Kroupa (pozn. 10), s. 40.

¹⁶ Šíření úcty k loretánské zázračné soše se stalo součástí nového protireformačního úsilí v habsburské monarchii všeobecně, neboť Panna Maria, ztotožňovaná s katolickou církví, byla uctívána jako „vítězka nad učením heretiků“. Ibidem.

domu a katolické víře. Po válce vznikaly četné stavby formované v novém duchu především v Brně, novém hlavním městě Moravy, které bylo díky svému novému postavení velmi přitažlivým pro veřejnou manifestaci ambicí svých mecenášů.¹⁷ V poválečné době je z hlediska umělecké úlohy zjevně symptomatické, že objednavatelé z řad aristokracie na Moravě navazují právě na ona předchozí témata období první poloviny 17. století jakými bylo ostentativní zdůraznění moci a zbožnosti, dvorská reprezentace, memoriální charakter. I tvarosloví v podstatě pokračovalo v tendencích, které můžeme pozorovat po celé předchozí období, vyznačující se puristickými fasádami členěnými lizénami a lizénovými rámy, orientující se na kubizující, stereotomní styl v architektuře, který ovládal běžnou produkci na Moravě.

Jména architektů, stavitelů a kameníků působících v 1. polovině 17. století na Moravě se nám často nedochovala nebo je nemůžeme spojit s konkrétními díly. Většina umělců přicházejících v tomto období na Moravu, byla původem především z oblasti severní Itálie. Italové se mnohdy nedostávali na Moravu přímo, ale přes evropská kulturní střediska. Nejvíce umělců k nám pak přicházelo prostřednictvím habsburského dvora, od roku 1612 přeneseného z Prahy do Vídně. Od těchto často elitních architektů pak rychleji či pomaleji přebírali tvůrčí postupy méně významní stavitelé. Například na stavbu jezuitského kostela v Brně dohlížel v letech 1599-1602 italský jezuitský architekt Giuseppe Brizzio (Brizio).¹⁸

Přes pražský dvůr, kam byl v roce 1602 povolán císařem Rudolfem II., se na Moravu dostal římsky poučený architekt Giovanni Maria Fillipi (po roce 1560–1630?), původem z Dasinda u Tridentu.¹⁹ Giovanni Maria Fillipi pracoval pro různé stavebníky, katolické i protestantské. Na Moravě např. pro Františka z Dietrichsteina, rod Liechtensteinů, ale i Žerotíny. Jeho tvorba je příznačná mnohvrstevnou tektonickou soustavou, rytmizací, dynamičností, plasticitou článků, jejich prostupováním a novým seskupováním.²⁰

Z Vídně na Moravu přišel stavitel a architekt Giovanni Battista Carlone (1580 nebo 1590-1645) původem z Verony, kterého roku 1614 do svých služeb povolal kníže Karel z Liechtensteina. Pracoval na jeho zámcích ve Valticích, Lednici, Bučovicích a Plumlově.

¹⁷ Ibidem, s. 23-25.

¹⁸ Bohumil Samek, *Umělecké památky Moravy a Slezska*, I, Praha 1994, s. 200

¹⁹ Jarmila Krčálová, Giovanni Maria Fillipi, in: Anděla Horová (red.), *Nová encyklopedie českého výtvarného umění, A – M*, Praha 1995, s. 175-176.

²⁰ Ibidem.

V roce 1631 po Giovanni Battistovi Carloneovi²¹ většinu liechtensteinských zakázek převzal Giovanni Giacomo Tencalla, který se svým bratrem Giacomem přišel na Moravu ze severní Itálie rovněž přes vídeňské prostředí. Giovanni Giacomo Tencalla pracoval na Moravě také pro rod Dietrichsteinů.

Hlavním představitelem nového puristicky čistého protobarokního stylu na Moravě v pobělohorském období byl stavitel a štukatér Ondřej (Andrea) Erna, který pocházel ze severoitalského prostředí Milánska a na Moravu se dostal také prostřednictvím Vídně. Uvádí se, že v roce 1625 měl v Brně dům.²² V roce 1669 byl označován jako „celebris in provincia ac primarius Architectus“ neboli první architekt v zemi.²³ Zdeněk Kudělka uvádí,²⁴ že toto hodnocení neodpovídá úrovni jeho prací a významu jeho díla. Avšak jeho podíl na většině nejvýznamnějších zakázkách v 2. čtvrtině 17. století na Moravě svědčí o jeho prvořadém postavení mezi domácími či zdomácnělými architekty. Jiří Kroupa zase uvedený výrok chápe především „...jako vyjádření ocenění nově se prosazujícího vznešeného a čistého stylu, který upomíná na vzestup nové katolické aristokracie během třicetileté války“.²⁵ V pobělohorském období byl Ondřej Erna vůdčí osobností cechu nového hlavního města Moravy – Brna. Určitě se dá říci, že Ondřej Erna byl nejvýznamnějším „domácím“ architektem puristického protobarokního stylu na Moravě.

Zavedený a prosperující stavební podnik po jeho smrti zdědil a závazky převzal jeho syn Jan Křtitel Erna.²⁶ Většinu sakrálních staveb v poválečném období pak můžeme spojit s brněnským stavebním cechem zedníků a kameníků, mezi jehož nejvýraznější osobnosti patří zmíněný Ondřej Erna, jeho syn Jana Křtitel Erna a Pavel Weinberger.

Z těžko přehledné řady cechovních mistrů na jedné straně a anonymních děl na straně druhé vyniká do jisté míry Pavel Weinberger, rodák ze štýrského Wasserberku, který přišel na Moravu pravděpodobně obvyklou cestou přes Vídeň. V Brně se objevil roku 1645,

²¹ Od roku 1620 do roku 1637 byl Carlone dvorním stavitelům císaře Ferdinanda II. V roce 1633 pracoval pro Eleonoru Gonzagovou. Jeho jméno bývá spojováno především s přestavbou vídeňského Hofburgu a také vídeňským jezuitským kostelem.

²² Václav Richter – Zdeněk Kudělka, Die Architektur des 17. und 18. Jahrhunderts in Mähren, in: *Sborník prací Filozofické fakulty Brněnské univerzity*, řada uměnovědná F16, Brno 1972, s. 99.

²³ Kroupa (pozn. 10), s. 27.

²⁴ Kudělka (pozn. 10), s. 47.

²⁵ Jiří Kroupa, Umělecká úloha, objednavatelé a styl na Moravě doby barokní, in: Jiří Kroupa (ed.), *V zrcadle stínů. Morava v době barokní 1670-1790*, Brno 2003, s. 40.

²⁶ Richter – Kudělka (pozn. 22), s. 99. - Jindřich Noll, Jan Křtitel Erna, stavitel brněnský, in: *Sborník prací Filozofické fakulty Brněnské univerzity*, řada uměnovědná F 16, Brno 1988–1989, s. 31. – Kroupa (pozn. 25), s. 40.

za měšťana byl přijat v roce 1648 a rok nato se stal mistrem v brněnském zednickém a kamenickém cechu.²⁷

Prostřednictvím vídeňského dvora se do moravské Brtnice dostal také vyhlášený medicejský odborník na fortifikační stavby Giovanni Battista Pieroni da Galliano (1586-1654). Do Vídně přišel v roce 1620 z florentského dvora toskánského velkovévody Cosima II. Medicejského.²⁸

Přes Polsko se kolem roku 1640 dostal do císařských služeb ve Vídni architekt Filiberto Luchese (1606-1666).²⁹ Na Moravě je však doložen až v roce 1652, kdy pracoval pro Gundakara z Liechtensteina, kterému navrhl úpravu zámku v Uherském Ostrohu.³⁰ Ve stejné době se podílel na stavbě zámku hraběte Jana z Rotallu v Holešově, kde přestavoval i kostel. Díly architekta Filiberta Lucheseho a Jana Křtitele Erny se v rámci této práce až na výjimky nezabývám. Ve své tvorbě sice navazovali na architektonický vývoj, který probíhal po celou první polovinu 17. století, ale určitými formálními detaily je jejich tvorba pokročilejší a otvírá cestu další architektonické kapitole druhé poloviny 17. století.

Východiska nového stylu

Nové stylové prvky, které se v tomto období v českém i moravském stavitelství objevují, vycházejí převážně z římské architektury přelomu 16. a 17. století. Jiří Kroupa připomíná, že první historikové umění, kteří se zabývali počátkem baroka v Itálii (např. Cornelius Gurlitt) označovali příchod pozdně renesančních forem, jak je známe z tvorby Michelangela (1475-1564) a Andrey Palladia (1508-1580), do stavitelství přelomu 16. a 17. století jako tzv. „přísná renesance“, ve které spatřovali určitý mezistupeň v dějinách architektury.³¹

²⁷ Noll (pozn. 26), s. 30-33. Brněnský zednický a kamenický cech měl více mistrů, ale s většinou z nich nelze spojit žádné samostatné dílo.

²⁸ Když Giovanni Pieroni, florentský architekt a pevnostní stavitel, jeden z protagonistů protobaroka ve střední Evropě, přijel na vídeňský dvůr, poslal ho císař zcela příznačně na inspekci pevností a objednal u něj modely opevnění. Mezi jinými i pro brněnský Špilberk a pro východomoravské Uherské Hradiště. Pavel Preiss, *Italští umělci v Praze. Renesance, manýrismus, baroko*, Praha 1986, s. 152.

²⁹ Pocházel z tessinské stavitelské rodiny činné v 16. století v Čechách a v Tyrolsku, avšak jeho důvěrná znalost lombardských a piemontských staveb 16. a počátku 17. století by mohla poukazovat na jeho severoitalské školení.

³⁰ Václav Richter, Filiberto Luchese na Moravě, in: *Ročenka kruhu pro pěstování dějin umění za rok 1934*, Praha 1935, s. 27-44. – Pavel Vlček, Filiberto Luchese, in: Pavel Vlček (ed.), *Encyklopedie architektů, stavitelů, zedníků a kameníků v Čechách*, Praha 2004, s. 377.

³¹ Kroupa (pozn. 2), s. 64-65.

Architektonické tvarosloví označované jako „přísná renesance“ („strengere Renaissance“) bylo i v pozdější době chápáno jako přechod mezi renesancí a barokem, v němž je spojení obou stylových postupů doprovázeno racionální a puristickou přísností.³²

Tyto stylové formy nalézáme v okruhu římského architekta Jacopa Barozziho da Vignola (1507-1573),³³ kolem papežského architekta Domenica Fontany (1543-1607), Giacoma della Porty (1532-1602), Giacoma del Ducy (1520-1604) a také v tvorbě Ottaviana Mascherina (1536-1606).³⁴ A právě s papežským dvorem udržoval četné styky i jeden z nejvýznamnějších stavebníků Moravy, olomoucký biskup František z Dietrichsteina, jehož úzké vztahy s hlavním centrem katolické protireformace byly velmi důležitým prvkem v procesu uměleckého ovlivnění a případného kulturního transferu nových forem do českých zemí.³⁵ František z Dietrichsteina byl dobře obeznámen se soudobým vývojem italské architektury, zejména jejího římského centra.

Většina architektů, stavitelů i kameníků, přicházejících v tomto období na Moravu, byla původem především z oblasti severní Itálie, která nám tak aktuální architektonické trendy papežského dvora zprostředkovávala. V severní Itálii, v okruhu pokračovatelů Andrey Palladia (1508-1580), byl nejvýznamnějším architektem tohoto stylu Vincenzo Scamozzi (1552-1616).³⁶

Vztah Moravy k oblasti severní Itálie naznačuje například i dochovaná rozsáhlá korespondence olomouckého biskupa s některými členy mantovského rodu Gonzagů.³⁷ Umělecké kontakty s tímto rodem byly patrně velmi intenzivní i před tím, než se mantovská princezna Eleonora Gonzaga (1598-1655) provdala v roce 1622 za císaře Ferdinanda II.³⁸

³² Ibidem.

³³ Jacopo Barozzi da Vignola je autorem návrhu kostela Il Gesu v Římě (1568-1584), který se stal jedním z prototypů barokních jezuitských chrámů. Fasádu tohoto kostela navrhl jeho žák Giacomo della Porta. Barozzi da Vignola je také autorem teoretických spisů o architektuře, jimiž později ovlivnil své následovníky: *La Regola delli cinque Ordini d'Architettura*, 1562 aj.

³⁴ Kroupa (pozn. 2), s. 64.

³⁵ Tomáš Parma, Kardinál František z Dietrichsteina a jeho vztahy k italskému prostředí „MINIMO ET HUMILISSIMO CAPPELANO ET INDIGNISSIMA CREATURA DI VOSTRA SANTITÀ“, in: Leoš Mičák (ed.), *Kardinál František z Dietrichsteina (1570-1636). Prelát a politik neklidného věku*, Olomouc 2008, s. 28-9.

³⁶ Z jeho tvorby můžeme připomenout projekt katedály pro salzburského arcibiskupa, v našem prostředí větší souvislosti nalezneme u drobnějších sakrálních staveb, například kaple sv. Šebestiána na Svaté Hoře v Mikulově. Fiori 6. Pavel Preiss, *Italští umělci v Praze*

³⁷ Parma (pozn. 35), s. 31.

Charakteristika nového stylu. Znaky protobarokní sakrální architektury³⁹

Na Moravě v první polovině 17. století převažovala ze všech odvětví architektury výstavba sakrálních objektů. Skutečnost, že profánní stavitelství stálo v tomto období spíše v pozadí, způsobovaly především potřeby rychle postupující rekatolizace.⁴⁰ Během třicetileté války byla současně důležitým architektonickým tématem výstavba opevnění - „architectura militaris“.⁴¹

V moravské sakrální architektuře se po celou první polovinu 17. století setkáváme s podobnými stavbami nového stylu. Jsou to kostely zdánlivě vizuálně jednoduché a prosté, příznačně klasicistního charakteru. Obvykle vynikají přesným a strohým purismem, bělostí a čistotou svých fasád. Za stylovou inovaci můžeme považovat planimetrický způsob členění fasád pomocí geometrické tvarové struktury⁴² a především užití jasného systému vertikálních lizén a horizontálních článků. Charakteristickým znakem jsou také plastické lizénové rámy. U těchto staveb pak často dochází ke kombinaci stereotomního a tektonického planimetrického členění fasád. Petr Fidler tento styl nazývá „modus geometricus“ a klade jej právě do souvislosti s architekturou první poloviny „Seicenta“.⁴³

Stavební tělesa vynikají zpravidla svou monumentalitou a převýšeností, na fasádě často převažuje vertikální tendence, podpořena užitím vysokého řádu. Masivní nečleněné stavební hmoty s monumentalizujícím nádechem definovala u moravské i české architektury jako charakteristický znak protobaroka Ivana Panochová.⁴⁴

Na nově vznikajících sakrálních stavbách první poloviny 17. století můžeme nové tendence najít uplatněny různou měrou. Bylo obvyklé, že stavebníci nových staveb současně kombinovali pozdně gotické, pozdně renesanční i protobarokní prvky dohromady.⁴⁵

Mezi dalšími znaky charakteristickými pro protobarokní sakrální stavitelství můžeme jmenovat snahu o sjednocení prostoru, která bývá vyjádřena kompletním kladím obíhajícím většinou celým půdorysným řezem, často nad pilastry zalamovaným. Mělké

³⁸ Ibidem. - Kroupa (pozn. 2), s. 64.

³⁹ Ke znakům: Kroupa (pozn. 2), s. 64. - Kroupa (pozn. 10), s. 23-30. - Ivana Panochová, *Mezi zbraněmi vlčí múzy. Protobaroko v české a moravské architektuře 1620–1650 a jeho donátorské pozadí. Slohová, funkční a ideová analýza* (dizertační práce), Katedra teorie a dějin výtvarných umění FF UP, Olomouc 2003.

⁴⁰ Kroupa (pozn. 10), s. 26.

⁴¹ Ibidem.

⁴² Na rozdíl od skutečně asketických chrámů některých mendikantských řádů (např. kapucínů aj.)

⁴³ Petr Fidler, *Modus geometricus – sensus allegoricus*, in: Václav Bůžek (ed.), *Opera historica* 5, České Budějovice 1996, s. 443–465.

⁴⁴ Panochová (pozn. 39), s. 250-251.

⁴⁵ Kroupa (pozn. 2), s. 56, 64.

kaple, které jsou většinou přítomny po obou stranách lodi, tuto snahu obvykle nenarušují. Objevuje se také časté užití termálních oken a také oken se segmentovým záklenkem.

Jednotnou valenou klenbu lodi i presbytáře většinou doplňuje jednoduchá štuková výzdoba, která stále více oproti dřívějším štukovým dekoracím zdůrazňuje spíše tektonické členění interiéru.⁴⁶ Štukové rámy a zrcadla také často zdobí plochy například mezi arkádami kaplí a kladím, avšak štuková výzdoba se neomezuje pouze na nové protireformační památky.

Dalším z příznačných znaků moravské protobarokní architektonické tvorby 1. poloviny 17. století bylo užívání mnohvrstevné tektonické soustavy, seskupování či prostupování jednotlivých architektonických článků, jejich plastické pojednání a rytmizace. Na nárožích hmota exponenciálně nabývá do pilířových rozměrů, v rozích je pak naopak minimalizována do úzkých čtvrtpilastrů, naznačený prostor se tak střídavě vtahuje dovnitř nebo vytlačuje za zeď, opticky ho manipuluje a v určitém rytmu vlní.⁴⁷ Čtvrtpilastry nerepresentují pouze nosnou funkci, ale mají opticky deformační efekt neomezeného rytmu a monumentalizovaného prostoru. V architektuře 1. poloviny 17. století se často můžeme setkat s přizpůsobeným pilastrem, jenž vertikálním „zalomením“ kopíruje tvar stěny, kde je užit.

Nový byl rovněž způsob, jakým se omítaly fasády nově postavených chrámů. Často se na nich užívalo kontrastu bílé s nějakým tmavším odstínem, kterým byl zdůrazňován vztah omítky a tektonických, kamenných článků na fasádách. Nově objevený kontrast byl v protikladu s renesančními sgrafitovými malbami na průčelích či kamennými nárožními gotických staveb.⁴⁸ Protiklad světla a stínů byl, jak píše Jiří Kroupa, jedním z důležitých obsahových prvků barokní doby a užití tohoto kontrastu mělo velmi často především symbolický a mnohdy také reprezentačně mocenský význam. Světlo a stín bývaly spolu nerozlučně propojeny ve všech médiích umělecké tvorby. Dokončovatel Palladiových staveb a jeho žák, benátský architekt Vincenzo Scamozzi, v traktátu *L'idea della architettura universale* z roku 1615 pojednává mimo jiné o způsobu projektování pomocí stínové skiografie. V takto koncipované stavbě, do níž je pomocí stínové skiografie vědomě

⁴⁶ Ibidem, s. 64.

⁴⁷ Panochová (pozn. 39), s. 156-157.

⁴⁸ Kroupa (pozn. 2), s. 56.

začleněno světlo a stín, je obsažena tzv. thaumaturgie. Kolem tohoto slova se vedla na jezuitské univerzitě v Římě, v Collegiu Romanu, ve 40. letech 17. století učená diskuze.⁴⁹

⁴⁹ Jiří Kroupa, Světlo a stín v barokní architektuře, in: Tomáš Knoz (ed.), *Morava v době baroka*, Brno 2004, s.70-72. Dokonalé ztělesnění zázraku a současně i používání světelných a stínových efektů v architektuře nalezneme především v realizacích Gian Lorenza Berniniho.

4. Typologické rozdělení sakrální longitudinální architektury na Moravě

V moravské sakrální architektuře převládala po celou první polovinu 17. století, stejně jako v renesanci, obdélná jednodlná chrámová dispozice, podstatně méně se vyskytovala dispozice trojlodní. Stavební produkce sakrálních objektů se však neomezila pouze na longitudinální stavby, vznikaly i prostory centrální a také drobné kaple. Poslední dva typy zůstávají v rámci předkládané studie stranou zájmu, stejně tak jako stavby, u nichž byly provedeny stavební úpravy většího rozsahu.

Trojlodní Síňové dispozice

a) Kostel Nalezení sv. Kříže na Křížovém vrchu v Moravské Třebové, 1602-1603

Typ síňové chrámové dispozice se v moravské sakrální architektuře první poloviny 17. století neuplatnil příliš hojně a dochované síňové stavby netvoří žádnou typologicky a stylově jednotnou skupinu. Jedním z mála dochovaných příkladů je protestantský hřbitovní kostel Nalezení sv. Kříže na Křížovém vrchu v Moravské Třebové. Jeho současná podoba je výsledkem radikální přestavby staršího kostela z počátku 16. století, kterou v 1602-1603 provedl stavitel Ondřej Balzer ze slezské Nisy,¹ ještě v goticko – renesančních formách. Nad vchod umístil znak Moravské Třebové a erby tehdejšího majitele panství – vůdce odboje moravských stavů a zemského hejtmána - Ladislava Veleny ze Žerotína a jeho ženy Bohunky z Kunovic. Jedná se o síňové trojlodí, k němuž je z východu připojen polygonální presbytář, oddělený výrazným lomeným vítězným obloukem, na severu je připojena sakristie.² Boční pozdně renesanční portál je datovaný rokem 1603. Zvenku kostel obíhají dvakrát odstupněné opěrné pilíře, které jsou na nárožích postavené na koso, plochy zdí mezi pilíři jsou prolomeny vysokými hrotitými okny. Síňové trojlodí včetně presbytáře je sklenuto valenými klenbami s hluboce vykrojenými lunetami a pasy, které spočívají na čtyřech útlých oktogonálních pilířích. Arkádové oblouky, podélně oddělující hlavní loď od bočních, téměř nenarušují plynulé klenební přechody a prostorovou celistvost. Stavba dovádí svým formálním jazykem středoevropskou tradici doznívajícího středověku až do počátku barokního seicenta, avšak svým vnitřním jednotícím pojetím, kdy útlé podpory interiéru hmotně takřka nepředělují, je v souladu s dobovou snahou o sjednocení prostoru.³

¹ Emanuel Poche (ed.) *Umělecké památky Čech*, II, Praha 1978, s. 426-427.

² S podobně koncipovaným vítězným obloukem se setkáme také v jednodlném kostele sv. Maří Magdaleny v Horním Městě u Rýmařova, vystavěném v letech 1611-1612.

³ Poche (pozn. 1.), s. 426-427. - Jarmila Krčálová, *Renesanční architektura v Čechách a na Moravě*, in: *Dějiny českého výtvarného umění*, II/1, Praha 1989, s. 22, 54.

b) Kostel Nanebevzetí Panny Marie v Moravském Berouně, 1606-1610

Dalším příkladem užití dispozice síňového trojlodí je kostel Nanebevzetí Panny Marie v Moravském Berouně, který byl od základů vystavěn původně jako luteránský chrám sv. Trojice, mezi lety 1606-1610 knížetem Karlem II. z Minsterberka.⁴ Není známo kdy bylo původní patrocínium změněno na nynější mariánské. Je však pravděpodobné, že se tak stalo při opravě kostela po roce 1672, kdy byla mezi pilíře vestavěna trojkřídlá empora a patrně byla prolomena dolní okna bočních lodí. Kostel Nanebevzetí Panny Marie je podélná trojlodní síňová stavba s odsazeným kněžištěm ukončeným protáhlým trojbokým závěrem. Zvenku kostel obíhají neodstupněné opěrné pilíře, které jsou na nárožích postaveny na koso. V koutě mezi severní lodí a kněžištěm stojí hranolová věž s vnějším válcovým schodištěm, jejíž podvěží slouží jako sakristie. Hladké fasády kostela jsou prolomeny štíhlými okny s půlkruhovým záklenkem, v jejichž oboustranně rozevřených špaletách je naznačeno zalomení. Kněžiště i trojlodí chrámu jsou zaklenuty valenými klenbami s výsečemi, hrany lunet jsou vytaženy do hřebínků. Klenby trojlodí nesou mohutné oktogonální pilíře. Západní i jižní vstup do kostela chrání shodné předsíně na čtvercovém půdorysu, zaklenuté valeně se styčnými výsečemi.⁵

c) Kolegiátní kostel sv. Václava v Mikulově, kolem roku 1625-1636 (40?)

Nejvýznamnějším síňovým trojlodím vystavěným na Moravě v období první poloviny 17. století byl nepochybně kostel sv. Václava v Mikulově. Olomoucký biskup František z Dietrichsteina, od roku 1611 majitel zdejšího panství, založil při původně gotickém farním kostele v roce 1625 kolegiátní kapitolu,⁶ jejímž zřízením se v rámci církevní hierarchie dostal kostel sv. Václava mezi nejvýznamnější moravské katolické chrámy.⁷

⁴ Bohumil Samek, *Umělecké památky Moravy a Slezska*, II, Praha 1999, s. 579.

⁵ *Ibidem*, s. 579-580.

⁶ František z Dietrichsteina dostal již v roce 1622 souhlas papeže Řehoře XV. ke zřízení kolegiátní kapitolu, v roce 1624 slavnostně uvedl do funkce prvního mikulovského probošta Jiřího Otislava z Kopenic, ale za datum oficiálního založení kapitolu se uvádí až 22. srpen 1625, kdy tento akt posvětil papežskou bulou Urban VIII., jenž zároveň udělil mikulovskému proboštovi právo nosit mitru a berlu. V souvislosti se zřízením kapitolu nechal po roce 1625 František z Dietrichsteina vybudovat také kanovnické sídlo na hlavním mikulovské náměstí. Miroslav Koudela – Jiří Vrbka, *Verbo et exemplo. Dějiny význačné kolegiátní kapitolu a kostela sv. Václava v Mikulově*, Mikulov 2007, s. 5.

⁷ *Ibidem*, s. 5. Až do začátku 17. století byly na Moravě takové kostely pouze tři: katedrála sv. Václava v Olomouci, kostel sv. Mořice v Kroměříži a chrám sv. Petra a Pavla v Brně. Zatímco v případě biskupských kostelů je existence kapitolu víceméně pravidlem, v případě ostatních chrámů jde o zdůraznění výjimečného postavení konkrétního kostela, které má upozornit na mimořádný liturgický význam daného místa. Že jde o instituci dosti exkluzivní dokládá i skutečnost, že se od ustavení mikulovské kapitolu počet moravských kapitulních chrámů do současnosti nijak nezměnil.

Kostel sv. Václava v Mikulově prošel za svou historii, sahající do konce 15. století, četnými stavebními zásahy a jeho dnešní podoba je s gotickým původem stavby silně svázána.⁸ V roce 1584, v době po velkém požáru města, byla zvýšena věž o poslední patro s doplněna arkádovým ochozem s obydlím hlásného. Nejvýznamnější přestavby však jsou spojovány s povýšením kostela olomouckým biskupem Františkem z Dietrichsteina, který se v roce 1611 po smrti staršího bratra Maxmiliána I. (1562–1611) stal majitelem mikulovského panství.

Není známo, zda byla přestavba chrámu dokončena před či po ustavení kapituly, avšak zcela jistě byly práce hotovy před rokem 1640. Václav Richter uvádí, že se s přestavbou započalo nepochybně až po roce 1625.⁹ O dřívějším vzniku stavby uvažuje Ondřej Jakubec. Jako argument uvádí údaj o svěcení nových oltářů Panny Marie a sv. Jana Křtitele ze dne 5. června 1610.¹⁰ Avšak proti dataci před rokem 1610 nasvědčuje fakt, že František z Dietrichsteina Mikulov zdědil až v roce 1611, po smrti svého bratra. A teprve když v roce 1612 přeložil císař Matyáš sídlo habsburského dvora z Prahy do Vídně, přestěhoval se i František s celým knížecím dvorem z Kroměříže do Mikulova.

Při přestavbě chrámu bylo využito obvodových zdí původního pozdně gotického kostela včetně opěrných pilířů, zachován zůstal rovněž dlouhý, pětiboce ukončený presbytář a věž kostela, v jejímž podvěží se nacházela původní stará sakristie. Na severovýchodě stavebník připojil patrový objekt nové sakristie s hudební kruchtou, která však svůj dnešní vzhled získala úpravami v druhé polovině 18. století.¹¹ Při severní a jižní stěně trojlodí byly vedle bočních vstupů přistavěny dvě protilehlé kaple. Na jižní straně kostela byla zbudována kaple Bolestné Panny Marie a na severní kaple sv. Jana Křtitele, která byla po roce 1784 zasvěcena, v souvislosti s přenesením sochy mikulovské *Černé madony* z vyhořelého loretánského kostela sv. Anny, Panně Marii Loretánské. Další změnou byla výstavba předsíně při severním vstupu do kostela, která byla stejně jako obě boční kaple zaklenuta valenou klenbou.

Výrazným zásahem do exteriéru, ale také do utilitární a urbanistické koncepce chrámu, bylo prodloužení kostela sv. Václava v šířce trojlodí směrem na západ o prostor, v jehož prvním patře byla zřízena panská oratoř. Současně s ní nechal František

⁸ Na místě stávala pravděpodobně již koncem 12. století románská stavba, ale její hmotné pozůstatky nebyly dosud objeveny.

⁹ Václav Richter – Ivo Krsek – Miloš Stehlík et al., *Mikulov*, Brno 1971, s. 125.

¹⁰ Ondřej Jakubec, *Zbožná reprezentace – reprezentativní zbožnost. Poznámky k uměleckému mecenátu kradinála Františka z Dietrichsteina*, in: Leoš Mlčák (ed.), *Kardinál František z Dietrichsteina (1570-1636). Prelát a politik neklidného věku*, Olomouc 2008, s. 39.

¹¹ Koudela – Vrbka (pozn. 6), s. 96.

z Dietrichsteina vybudovat krytou spojovací chodbu propojující oratoř s nově vzniklou přístupovou cestou k zámku při jeho východní hradbě. Mohutná arkádová chodba je postavena na dvou nestejných obloucích nesených dvěma čtyřbokými pilíři a vyrovnává tak nerovnost terénu. Pod arkádou byl zbudován třetí vchod do kostela, který je dnes zazděn. Na obou zevních bočních stranách přistavěného prostoru oratoře vystupují ze zdiva na koso postavené opěrné pilíře, které naznačují původní délku trojlodí. Oratoř se do lodi otvírá třemi půlkruhovými masivními oblouky, nesenými plnými vysokými úseky zdi, jež jsou tvořeny gotickým zdivem. Informace o podobě Dietrichsteinovy panské oratoře a jejích pozdějších úpravách se v literatuře rozcházejí.¹² Přístavek oratoře působil negativně na statiku západní části kostela a proto musely být v 19. století ze západu přistavěny k průčelí vnější opěrné pilíře a prampouch.

Kostel sv. Václava naplňuje nejen farní, hlásnou a významnou kapitulní funkci, ale propojením s knížecím sídlem se stává zároveň zámeckým kostelem.¹³ Propojení chrámu sv. Václava s mikulovským zámkem a podtržení této vazby štukovými erby umístěnými v interiéru kostela plně stavbu vřazují do kontextu protobarokní architektury, pro níž je typická převažující šlechtická fundace.

Dietrichsteinská přestavba se kromě urbanisticko - utilitární změny dotkla výrazně především interiéru síňového trojlodí, který byl nově zaklenut valenou klenbou se styčnými lunetami, opírající se o nově vystavěné oktogonální pilíře s jednoduchými podnožemi a římsovými hlavicemi a také stejně členěné přízdní polopilíře po stranách bočních lodí.¹⁴ Relativně nízké zahrocené arkádové oblouky, které podélně oddělují hlavní loď od bočních, mírně narušují plynulé klenební přechody i prostorovou jednotu a prostor podélně rytmitizují. Valená klenba se styčnými lunetami a štukovým zvýrazněním jejich hran spolu s hrotitým završením oblouků podélných arkád evokují gotickou křížovou klenbu.¹⁵ Klenby trojlodí byly vyzdobeny bohatými štukami a štukem byla obdobně dekorována i síťová klenba

¹² Václav Richter uvádí, že východní čelo panské oratoře obrácené do trojlodí v celé své šíři a také vnitřek přístavku prošly v letech 1762-1775 úpravami, které však blíže nespecifikoval. Bohumil Samek zmiňuje pouze to, že v 18. století získala oratoř nový balkon. Ivana Panochová uvádí, že byla oratoř původně přístupná pouze z kryté chodby, v 18. století mělo dojít k výstavbě nového severního schodiště v síle zdi a úpravám kleneb. Podle Miroslava Koudely dietrichsteinská panská oratoř zasahovala až k první dvojici osmibokých pilířů v lodi kostela. Při úpravách v 18. století byla snesena a vybudována oratoř nová, která je zachována dodnes. Richter (pozn.9), s. 125. – Samek (pozn. 4), s. 491. – Ivana Panochová, *Mezi zbraněmi vlčí múzy. Protobaroko v české a moravské architektuře 1620–1650 a jeho donátorské pozadí. Slohová, funkční a ideová analýza* (dizertační práce), Katedra teorie a dějin výtvarných umění FF UP, Olomouc 2003, s. 258. – Koudela – Vrbka (pozn. 6), s. 98-99, 104.

¹³ Panochová (pozn. 12), s. 257.

¹⁴ Ibidem, s. 258. - Koudela – Vrbka (pozn. 6), s. 97. Koudela uvádí, že kostel nebyl před přestavbou v první polovině 17. století zaklenut, avšak neuvádí pro toto své konstatování žádné argumenty

¹⁵ Panochová (pozn. 12), s. 258. – Jakubec (pozn. 10), s. 39.

presbytáře. Pro dietrichsteinský mecenát nejsou gotické reminiscence příliš obvyklé a na ostatních mikulovských stavbách se neuplatňují. Setkáváme se pouze s historismem ideovým, který představuje např. stavba Lorety.¹⁶

Útlé oktogonální pilíře užívané v kostele sv. Václava, o něž se celá klenební konstrukce opírá, nejsou v protobarokní architektuře, upřednostňující široké jednodolí, příliš obvyklé a podle I. Panochové se s nimi setkáváme zejména při návaznosti na stavby starší.¹⁷ Podle mých zjištění se však oktogonální pilíře na Moravě nevážou pouze k přestavbám starších objektů, ale objevují se zcela běžně u všech dochovaných moravských příkladů síňových trojlodí vzniklých v první čtvrtině 17. století. Jediné příklady dochovaných síňových trojlodních staveb na Moravě pocházejí z první čtvrtiny 17. století. V druhé čtvrtině prováděný průzkum žádnou stavbu tohoto dispozičního typu na Moravě nezaznamenal.

Podobné pilíře oktogonálního tvaru jaké se nacházejí v mikulovském kostele sv. Václava podpírají klenby síňového kostela Nalezení sv. Kříže na Křížovém vrchu v Moravské Třebové (1602-1603). S oktogonálními pilíři podpírajícími valené klenby síňového trojlodí se můžeme setkat také v kostele Nanebevzetí Panny Marie v Moravském Berouně, který byl vystavěn od základů v letech 1606-1610. Na obou zmíněných stavbách převažuje manýristické tvarosloví, v němž dochází často k mísení různých slohových forem.

Motiv polygonálních pilířů lze však v moravské sakrální architektuře zaznamenat u jednodolních staveb. Podobné přízdní pilíře tvaru pěti stran oktogonu, jaké byly užitý při stěnách síňového kostela sv. Václava, podpírají např. valenou klenbu jednodolního sálového kostela Nanebevzetí Panny Marie v Mařaticích u Uherského Hradiště, který byl vystavěn v letech 1610-1614 (viz katalog).

Trojlodní bazilikální dispozice

Dispozice bazilikálního trojlodí se v moravské sakrální architektuře první poloviny 17. století uplatnila hojněji než tomu bylo u síňového trojlodí. Příklady bazilikálního trojlodí nalezneme v moravské architektonické produkci plynule rozprostřeny po celé sledované období první poloviny 17. století. Často přitom docházelo k využití starších substrukcí při výstavbě staveb nových.

a) Jezuitský kostel Nanebevzetí Panny Marie v Brně 1599-1602

¹⁶ Panochová (pozn. 12), s. 258.

Nejstarším a zároveň nejvýznamnějším dochovaným příkladem tohoto dispozičního typu na Moravě v první polovině 17. století byl brněnský jezuitský kostel Nanebevzetí Panny Marie, jehož plány vznikly již v roce 1598.¹⁸ Kromě olomouckého biskupa Františka z Dietrichsteina se ve věci novostavby nejvýrazněji angažovala Helena Berkovna, vdova po Bernardovi Tovarovi z Enzesfeldu a sestra Ladislava Berky z Dubé a Lipého na Meziříčí, nejvyššího komořího Markrabství moravského, který se zasadil i o částečnou změnu původního projektu.¹⁹ Na místě starého klášterního kostela vznikla v letech 1599-1602 novostavba bazilikálního trojlodí s dlouhým válcovitě zakončeným chórem.

Chrám nebyl pouze místem manifestace katolické víry svých zakladatelů a nových silicích protireformačních tendencí proudících do země, ale měl i funkci memoriálně sepulkrální. Podpora jezuitské stavby paní Helenou byla spojena s jejím úsilím vybudovat v kostele rodinnou hrobku. Význam chrámu byl několik let po jeho dokončení, a to v letech 1605-1607, ještě povýšen vybudováním rodového mauzolea Dietrichsteinů, jednoho z tehdy nejvýznamnějších katolických rodů.²⁰ Existencí rodových pohřebišť při jezuitských kostelích nejen v Brně se naplňoval memoriální charakter soudobého protobarokního mecenátu (viz katalog).

b) Kostel sv. Anny ve Starém Městě pod Sněžníkem, 1617-1618

Dispozice bazilikálního trojlodí se uplatnila také při stavbě katolického kostela sv. Anny ve Starém Městě pod Sněžníkem, který založila v letech 1617-1618 Eliška Petřvaldská z Petřvaldu. Pozdně renesanční stavba s gotizujícími prvky má v západním průčelí představenou kvadratickou věž, trojlodí je zaklenuto křížovými klenbami, nad bočními loděmi se nacházejí sekundárně vybudované tribuny pocházející z roku 1689, díky nimž došlo pravděpodobně k úpravě oken bočních lodí. Kostel je v exteriéru obehnan opěrnými dvakrát odstupněnými pilíři. Jako stavitel bývá uváděn Antonio Thoma, který vystavěl v letech 1599-1603 kostel sv. Jana Křtitele ve Velkých Losinách.²¹

c) Kostel Matky Boží v Telči, před rokem 1650

Ještě před tím než si jindřichohradečtí jezuité v padesátých a šedesátých letech 17. století v blízkosti telčského zámku vybuvovali vlastní kolej a nový kostel, upravili si pro

¹⁷ Ibidem, s. 258.

¹⁸ Bohumil Samek, *Umělecké památky Moravy a Slezska*, I, Praha 1994, s. 200.

¹⁹ Petr Fidler, Několik poznámek k fenoménu jezuitské architektury, in: Jan Skutil (red.), *Morava a Brno na sklonku třicetileté války*, Praha - Brno 1995, s.182-183.

²⁰ Kračálová (pozn. 3), s.54-58.

své potřeby starší kostel na Starém Městě. Razantní přestavbu původního jednolodního kostela Matky Boží zahájili jezuité, podporovaní rodem Slavatů, koncem 40. let 17. století. Novověký stavitel postupoval s respektem ke gotickému presbytáři a zachoval jej. Ponechal také původní štíhlý gotický vítězný oblouk, jednolodí však bylo nahrazeno značně širokým bazilikálním trojlodím, jehož střední loď byla zaklenuta vysokou zploštělou valenou klenbou s lunetami. Plochý tvar klenutí nad střední lodí a kvadrilobní dekorativní zrcadla ve vrcholu dle Ivany Panochové²² odkazují na františkánskou chrámovou loď v Jindřichově Hradci a na loď farního kostela v Lodhěřově, spravovaného rovněž jindřichohradeckými jezuitami. Kdy přesně trojlodí vzniklo není jasné, novější literatura přestavbu datuje před rok 1650.²³ Svým objednavatelským pozadím jindřichohradeckých jezuitů a rovněž podobností, na niž upozorňuje Ivana Panochová, se přestavba moravského kostela Matky Boží řadí spíše do okruhu jihočeské protobarokní sakrální architektury a v předkládané práci jí nebude věnována větší pozornost.

V architektuře 1. poloviny 17. století bylo obvyklé, že stavebník přistupoval k respektu k původním stavbám; například jezuité často zachovávali původní gotický presbytář. Vedly je k tomu dozajista ekonomické důvody, ale zřetelné jsou také historizující aspekty, neboť tím jezuité poukazovali na návaznost protireformace na katolickou minulost země. Na Moravě se s tímto faktorem setkáváme také u znojenských jezuitů, v českém prostředí pak u jezuitů v Jindřichově Hradci a Lodhěřově.²⁴

d) Kostel Nanebevzetí Panny Marie v Holešově, 50. léta 17. století

Bazilikální trojlodní dispozice se uplatnila také při stavbě farního kostela Nanebevzetí Panny Marie v Holešově. Tento kostel se v roce 1650 dostal do rukou moravského zemského hejtmána Jana hraběte z Rottalu,²⁵ který si Holešov zvolil za své rodové sídlo a započal obnovu města značně poničeného během třicetileté války, nejvíce pak v roce 1643, kdy většina města shořela. Jan hrabě z Rottalu povolal do svých služeb císařského pevnostního stavitele Filiberta Lucheseho, který pro něj navrhl nový zámek a také se ujal přestavby zdejšího kostela. Podle plánů Filiberta Lucheseho byla v Holešově pravděpodobně vystavěna i oktogonální kaple. Přítomnost císařského architekta je

²¹ Marek Perůtka (ed.), *Seznam nemovitých kulturních památek okresu Šumperk*, Olomouc 1994, s. 122.

²² Panochová (pozn. 12), s. 173.

²³ Vlasta Kratinová – Bohumil Samek – Miloš Stehlík, *Telč. Historické město jižní Moravy*, Praha 1992, s. 105. – Panochová (pozn. 12), s. 172-175.

²⁴ *Ibidem*, s. 154-158, 167-168.

²⁵ Jana z Rottalu, císařem Ferdinandem III. povýšený do hraběcího stavu roku 1641, zastával úřad moravského zemského hejtmána v letech 1648-1655.

v Holešově doložena v roce 1652.²⁶ Kostel Nanebevzetí Panny Marie v Holešově byl vybudován patrně na základech staršího chrámu, uvádí se možná souvislost dnešního presbytáře se stavbou z konce 15. století.²⁷ Průčelní kvadratická věž kostela pochází ve svém jádru patrně z konce 16. století, o čemž svědčí dva původní zvony nesoucí žerotínské znaky a letopočty 1596 a 1597.²⁸ Kněžiště a hlavní loď tvoří trojboce ukončený sál, chór není v exteriéru nijak odlišen, pouze uvnitř jej odděluje nevýrazný vítězný oblouk. Tato část kostela by mohla navazovat na půdorys či staré komponenty původní protestantské stavby, která na místě dnešního kostela stávala, neboť bylo obvyklé, že stavitelé využívali pro nové stavby starého zdiva. Protestanti si právě v době kolem přelomu 16. a 17. století budovali stavby typu kazatelského jednolodí bez odlišeného polygonálně ukončeného presbytáře s představenou kvadratickou věží, které se nápadně podobají rozvrhu dnešního kostela. Pro existenci protestantské stavby z koncem 16. století také svědčí fakt, že holešovské panství patřilo na přelomu století nejvýznamnějšímu představiteli evangelických stavů Karlu staršímu ze Žerotína.

Dnešní podoba chrámu Nanebevzetí Panny Marie pochází z 50. let 17. století, ale upraven byl ještě na počátku 18. století za hraběte Jana Zikmunda z Rottalu.

Hlavní loď kostela je zaklenuta valeně s výsečemi mezi pasy a lunetovým závěrem. Patu klenby vyznačuje průběžné římsové kladí nesené podloženými pilastry s volutovými hlavicemi, doplněnými perlovcem. V kněžišti a na vítězném oblouku jsou hlavice doplněny výrazně plastickými ovocnými festony a okřídlenými hlavičkami andílků, v lodi zase girlandami z vavřínových listů. V ose západního trojetážového průčelí vystupuje nízkým rizalitem hranolová věž s postranními volutami. Fasády člení pilastry s římsovými hlavicemi, které měly původně na dřících vpadlé výplně.²⁹ Hlavní loď kostela se otevírá do bočních půlkruhovými oblouky na masivních pilířích. Boční lodě jsou zaklenuty sledem křížových kleneb mezi pasy, které dosedají na pilastry s římsovými hlavicemi.

Hlavní vchod do kostela rámuje portál s kamenným ostěním flankovaným sloupy, který je završen prolomeným volutovým štítem, v němž se nachází kartuš s rodovým znakem Rottalů. Vstup do kostela vede přes podvěžní předsíň zaklenutou valeně s dotýkajícími se výsečemi.³⁰

²⁶ Václav Richter, Filiberto Luchese na Moravě, in: *Ročenka kruhu pro pěstování dějin umění za rok 1934*, Praha 1935, s. 27-44. – Samek (pozn. 18), s. 501.

²⁷ Richter (pozn. 26), s. 30-31. – Samek (pozn. 18), s. 504.

²⁸ Samek (pozn. 18), s. 504.

²⁹ Richter (pozn. 26), s. 31.

³⁰ Ibidem, s. 27-44. – Petr Fidler, *Architektur dei Seicento* (habilitační práce), Innsbruck 1990, s. 188-189. - Samek (pozn. 18), s. 504-508.

Architekt Filiberto Luchese (1606-1666) pocházel z Lombardie, kde se patrně i školil, a do císařských služeb ve Vídni přišel přes Polsko kolem roku 1640. Na Moravě je také doložen v Uherském Ostrohu v roce 1652, kde pro Gundackara z Liechtensteinu upravoval zámek.³¹

Na fasádě kostela Nanebevzetí Panny Marie v Holešově je dobře patrné umělcovo poučení planimetrismem římských a severoitalských oblastí, který se důsledně projevil rovněž na fasádách zámku. Nepochybně nejvyspěleji je řešeno plasticky pojednané průčelí kostela obohacené o rizalit, který fasádu výrazně dynamizuje. Struktura průčelí se tímto způsobem odlišuje od většiny ploše pojednaných fasád moravských kostelů první poloviny 17. století. I podoba vstupního portálu působí slohově pokročilejším dojmem. Na kostele se setkáváme s prvky, které se v 1. polovině 17. století do moravské architektury teprve postupně dostávaly a zde jsou rozvedeny již do slohově pokročilejších forem, což by se dalo vysvětlit skutečností, že podle některých zpráv se výstavba kostela protáhla až do 2. poloviny 17. století.

Jednolodní sálové dispozice protestantského typu

Ze všech půdorysných uspořádání se v moravské sakrální architektuře první poloviny 17. století uplatnil nejčastěji typ podélného jednolodí. O jednotný, přehledný kostelní interiér usilovali nejenom katolíci, ale stejně tak i luteráni, kteří si často na svých panstvích budovali chrámová jednolodí kazatelského typu, často doplněná tribunami.³² Tento požadavek souvisel s novým umístěním eucharistie na hlavním oltáři a také s požadavkem dobré akustiky kvůli slyšitelnosti kázání.

Protestantské kostelní novostavby tohoto typu nebyly zpravidla příliš výtvarně inovativní. Půdorysný rozvrh, tvarosloví, tvar oken a vzorce kleneb bývaly tradiční, odkazující k minulým slohům, často byly užity gotizující prvky, a to hluboko do 17. století.³³ Často se jednalo o dožívání či přežívání gotiky, o tradicionalismus – jev příznačný pro celé Záalpi a dokonce i pro některé italské oblasti, hlavně podalpské. Výjimečněji šlo o záměrnou volbu stylu minulé výtvarné epochy, tedy o historismus. Využití minulosti, zejména gotické, se týkalo oblasti ikonografické, ideově – koncepční i dekorativní. Nikoli

³¹ Fidler (pozn. 30), s. 188-189.

³² Krčálová (pozn. 3), s. 54.

³³ Václav Richter – Zdeněk Kudělka, Die Architektur des 17. und 18. Jahrhunderts in Mähren, in: *Sborník prací Filozofické fakulty Brněnské univerzity*, řada uměnovědná F16, Brno 1972, s. 93. - Jarmila Krčálová (pozn.3), s. 52-53.

náhodou přejímá 17. století architektonické motivy svaté chýše - lorety, božího hrobu, ale i Infantia Christi a Arma Christi.³⁴

Představa o výlučné způsobilosti gotické architektury pro sakrální stavby připravila na přelomu a v počátku 17. století obrození tohoto slohu. Kromě gotizujících přestaveb se budovaly i nové kostely směřující gotické a renesanční formy. Goticko-renesanční sloh našel své podporovatele především mezi příznivci reformace, utrakvisty, českými bratry a luterány, kteří se tímto stylem snažili bránit proti pronikání barokního ducha protireformace.³⁵ Ovšem i katolické kruhy, které byly sice převážně průkopníky barokního umění, s pobělohorskou restaurací katolicismu také příležitostně využívaly retrospektivních idejí, manifestačních odkazů na dobu středověku.³⁶

Na Moravě se typ sálových jednolodních protestantských chrámů nejvíce objevuje v různých modifikacích především na přelomu 16. a 17. století u staveb většinou s gotizujícími rysy, jejichž prostor bývá, většinou bez odlišeného presbytáře, polygonálně nebo poloválcově zakončen a spjat sjednocující mohutnou valenou lunetovou klenbou a horizontálou obíhající římsy. Kostely tohoto typu jsou většinou obehnané vnějšími opěrnými pilíři, jsou opatřeny západní představenou věží a klenby vyzdobeny podobnou štukovou geometrizující výzdobou, často využívající schéma tzv. komunikujících rámu.³⁷

Jako příklady jednolodních protestantských chrámů různě modifikujících gotizující, pozdněrenesanční či manýristické tvarosloví můžeme uvést: kostel ev. Matouše v Brtnici z roku 1589 (Hynek Brtnický z Valdštejna); kostel sv. Trojice v Běhařovicích u Jevišovic,

³⁴ Viktor Kotrba, *Česká barokní gotika. Dílo Jana Santiniho – Aichla*, Praha 1976, s. 47, 55.

³⁵ Ibidem, s. 47, 49, 51.

³⁶ Hana Myslivečková, *Kaple sv. Rocha v Úsově* (bakalářská práce), Katedra teorie a dějin výtvarných umění FF UP, Olomouc 2007. Ohlas historizujících tendencí, např. té o výlučné způsobilosti gotické architektury pro sakrální stavby, nelezeme například na kapli sv. Rocha v Úsově z roku 1624, kterou nechala vystavět Anna z Boskovic, manželka Karla z Liechtensteina. Historismus zde nacházíme v užití střílnových okének k osvětlení schodiště kaple, ale i v obrození středověkých ikonografických námětů ve vnitřní výzdobě, což dokládá znázornění nástrojů umučení Krista. Citaci gotického tvarosloví cítíme také v nápodobě zalomení ostění hlavního portálu. S ikonografickým námětem Arma Christie se můžeme setkat také při výzdobě zámecké kaple v Bučovicích, kterou nechala v letech 1637-1641 vybudovat Kateřina z Boskovic, manželka Maxmiliána z Liechtensteina. Historizující tendence nacházíme rovněž také například v mikulovském kostele sv. Václava, který nechal přestavět František z Dietrichsteina.

³⁷ Problematikou pozdně renesančních štukatur sakrálních a profánních staveb se zabýval především Ondřej Jakubec. Mezi moravskými stavbami od konce 70. let až do druhého desetiletí 17. století vysledoval podskupinu, v níž se při výzdobě uplatňuje motiv srdce. Pro tyto moravské stavby pak našel analogii v architektuře v ¼ 17. století v Polsku, pro něž je rovněž typická bohatá štuková výzdoba kleneb a užití motivu srdce. Moravské štukatury se vyznačují většinou jednoduchými nečleněnými lištami a geometrickými útvary, naopak polské představují široké spektrum bohatě profilovaných a dekorativně nápaditě zpracovaných štukových motivů. Ondřej Jakubec, Motiv srdce v pozdně renesančních štukaturách Moravy a Polska, in: *AUPO, Facultas Philosophica, Philosophica-Aesthetica, Historia artium IV. Sborník k osmdesátým narozeninám prof. PhDr. Rudolfa Chadrabý, CSc.*, Olomouc 2002, s. 297-324. - Ondřej Jakubec, Skupina pozdně renesančních štukatur na Moravě, jejich styl a význam – možnosti a meze interpretace, *Umění LI*, 2003, s. 278-291.

postavený v letech 1593-1596 (Jiří Christian Teufel z Grundersbachu); kostel sv. Jana Křtitele ve Velkých Losinách z let 1599-1603 (Jan mladší ze Žerotína); kostel Všech Svatých v Bratrušově z let 1603; kostel Nejsvětější Trojice ve Vysoké Studnici z roku 1605 (Grüna ze Stürzenberga); kostel povýšení sv. Kříže v Hustopečích na Bečvou z roku 1611 (Viktorin ze Žerotína); Kostel sv. Maří Magdaleny v Horním Městě u Rýmařova z let 1611-1612 (Ondřej Hofmann z Grunbüchlu a Střekova); kostel sv. Michaela v Branné z roku 1614 (páni z Vrbna); kostel Nejsvětější Trojice v Suchdole nad Odrou z let 1605-1614 (Baltazar Cetrýs z Kynšperka); kostel Šimona a Judy ve Strážku z roku 1616 (Vilém Munka z Ivančic); kostel sv. Martina v Měrotíně z let 1618-1619 (Bernard starší ze Zátřízli).³⁸

Hybridní stavby, přechodné či stylově nezařaditelné

V průběhu 1. poloviny 17. století se můžeme také setkat se stavbami přechodného charakteru, které nejsou jednoznačně zařaditelné a svou strukturou se vymykají z naznačených formálně stylových rámců. Protože se u nich již objevují rysy protobarokního tvarosloví, tvoří určitý mezistupeň ve vývoji chrámového prostoru 1. poloviny 17. století na Moravě. Jedná se vesměs o stavby méně známé.

a) Vlasatice, kostel sv. Jana Křtitele (viz katalog)

Za mezistupeň ve vývoji typu haly se vtaženým pilíři může být považován kostel sv. Jana Křtitele ve Vlasaticích, který nechal vystavět v roce 1610 protestantský šlechtic Jeroným Václav hrabě Thurn, bratr Jindřicha Matyáše Thurna – jednoho z hlavních vůdců českého povstání v letech 1618-1620.

Jednolodní podélnou stavbu kostela sv. Jana Křtitele s odsazeným a rovně ukončeným presbytářem klenou čtyři pole široké valené klenby se styčnými lunetami a pasy. Presbytář je zaklenut křížově. Hrany lunet jsou zvýrazněny štukovými pásy a ve vrcholech každého pole jsou umístěny štukové kruhové rozety zdobené jemným ornamentálním krajkovím. Pasy jsou dekorovány navzájem propojenými útvary střídajících se čtverců, kvadrilobů, oktogonů apod.

Klenba lodi je nesena nehlubokými vtaženými pilíři s obíhající římsou zdobenou vejcovcem, k pilířům jsou přiloženy v šířce pasů pilastry s římsovou hlavicí. Tektonické řešení tlaků klenby můžeme považovat za mezistupeň ve vývoji typu haly se vtaženým pilíři. V kostele sv. Jana Křtitele ve Vlasaticích jsou tlaky klenby zachycovány vtaženými

³⁸ Také např. Jarmila Krčálová, Kostely české a moravské renesance. Příspěvek k jejich typologii, *Umění* XXIV, 1981, s. 1-37.

pilíři, relativně silnou zdí a taky výraznými vnějšími pilastry, které získávají až podobu polopilířů.

b) Kostel Nanebevzetí Panny Marie v Mařaticích, 1610-1614 (viz katalog)

Zhruba ve stejné době jako ve Vlasaticích se započalo se stavbou v jiné jihomoravské obci - v Mařaticích, dnes součásti Uherského Hradiště. Zdejší jednolodní kostel Nanebevzetí Panny Marie s valenou klenbou s pasy spočívající na vtažených oktogonálních pilířích, můžeme považovat za ještě bližší anticipaci kostela ve Vranově u Brna, kde se typ haly se vtaženými pilíři na Moravě plně rozvinul. Valená klenba s pasy a lunetami spočívá na vtažených pilířích, tvaru pěti stran oktogonu, jejichž každá strana je zdobena pilastrem s římsovou hlavicí. Kostel založil a fundoval vlivný katolík a zámožný hradištský měšťan Václav Kulíšek původem z Moravičan. K lodi kostela Nanebevzetí Panny Marie je připojen presbytář neobvyklého lomeně podkovovitého půdorysu, k němuž na severní straně přiléhá přízemní obdélná sakristie. Průčelí bylo v 18. století doplněno věží.

c) Kostel sv. Martina v Buchlovicích

Příkladem pozdního uplatnění jednolodí kazatelského typu, jaká si stavěli na přelomu 16. a 17. století s oblibou protestanti, avšak provedené již v protobarokních formách, je kostel sv. Martina v Buchlovicích vystavěný Milotou Prakšickým ze Zástřizl v letech 1640-1643 na místě staršího kostela.³⁹

Jednolodní kostel sv. Martina s odsazeným polygonálním presbytářem a představenou věží je obehnán systémem vnějších opěrných pilířů. Před přestavbou ve 20. století svým půdorysným rozvrhem velmi připomínal protestantské stavby budované na přelomu 16. a 17. století, avšak za použití protobarokního formálního aparátu. Klenba široce se rozpínající chrámové lodi je tvořena sledem tří širokých avšak krátkých polí valené klenby se styčnými lunetami vytaženými do hřebínků, k nimž je připojen novodobý transept. Presbytář je zaklenut valeně s dotýkajícími se výsečemi a lunetovým závěrem. Vnitřní stěny lodi jsou členěny pilastry s římsovými hlavicemi, na něž dosedají klenební pasy. Vstup do kostela vede křížově podklenutým podvěžím a tvoří jej obdélný portál, který

³⁹ Samek (pozn. 18), s. 314. – Josef Zelinka, *Dějiny Farnosti v Buchlovicích*, Buchlovice 2005, s. 11. V roce 1622 psal velehradský opat Františku z Dietrichsteina, že katolický kostel v Buchlovicích je již 50 let opuštěn, v obci existoval již od počátku 16. století rovněž ještě bratrský kostel. V letech 1921-1922 byla v místech původního vítězného oblouku výrazně přestavěna východní část kostela, k lodi byl nově připojen transept. Na počátku 20. století došlo také ke sjednocení fasád do dnešní podoby. Upravena byla také věž kostela.

je lemován kamenným, nahoře pravoúhle zalomeným ostěním završeným prolomeným frontonem. Ve vlysu supraporty je plasticky pojednaný ovocný feston a dvojice okřídlených hlaviček andílků. Ve štítě je zasazena kartuš se znakem Miloty ze Zástřizl a letopočtem 1643. Ve vrcholu klenby prostředního pole lodi je umístěn medailón s reliéfním zástřizlovským znakem a s rytým nápisem: MILOTA Z ZASTRIZL 1640.⁴⁰ V západní části lodi je umístěna mělká hudební kruchta, podklenutá stlačeným obloukem.

Neobvyklé spojení protobarokních forem na typickém protestanském rozvrhu kostela s představenou věží, vnějším opěrným systémem a pětiboce zakončeným presbyteriem, se dá vysvětlit několika způsoby. Jako jedna z možností se jeví návaznost stavby na staré základy kostela, avšak o původním chrámu neexistují žádné doklady. Je ale doloženo, že stavba byla katolická. Bratrský sbor byl totiž v Buchlovicích v první polovině 16. století vybudován na jiném místě. Jako další vysvětlení se jeví, že by se mohlo jednat o formu historismu, pomocí níž stavebník vyjadřoval silnou rodovou vnitřní loajalitu s protestanstvím. Bohumil Samek⁴¹ se domnívá, že opěrné pilíře mohly být dostavěny k lodi kostela až dodatečně, avšak podle dochované fotografie⁴² měla stavba vnější opěrný systém i před přestavbou ve 20. letech 20. století.

Jednolodní halové dispozice se vtaženými pilíři

Kromě zmíněného sálového jednolodí kazatelského typu, který byl typickým výrazem protestantské architektury v době kolem roku 1600 a jenž tvořil většinu sakrální tvorby v období až do konce 2. desetiletí 17. století, dochází v první polovině 17. století na Moravě k formování jednolodního podélného prostoru kostela ještě dvěma způsoby, a to jako jednolodní hala se vtaženými pilíři nebo jednolodní hala bazilikálního řezu.⁴³ Na tomto místě budou jednotlivé příklady chrámů pouze připomenuty, větší pozornost je jim pak věnována v samostatných kapitolách.

⁴⁰ Jménem je zde označen stavebník, syn Jiřího Zikmunda Praksického ze Zástřizl a Alžběty Kotvrdovské z Olešničky, která se roku 1614 po smrti svého manžela ujala správy zástřizlovského panství za ještě nezletilého syna Milotu. V době stavovského povstání finančně podporovala odbojné stavy. V pobělohorském období byli Zástřizlové donuceni konvertovat, ale jejich přestup ke katolické víře byl jen formální. Alžběta zůstávala věrná bratrské víře, dokonce v roce 1623 na svém panství ukřývala a chránila bratrské kazatele. Mladého Miloty ze Zástřizl si povšíml František z Dietrichsteina a snažil se, aby byl vymaněn z protestantského vlivu své matky. Proto roku 1625 vybídil Alžbětu, aby syna poslala do Vídně k císařskému dvoru, jak se také stalo. Není známo, kdy přesně se Milota z Vídně vrátil, ale roku 1633 převzal od matky správu svých statků. Zelinka (pozn. 39), s. 11.

⁴¹ Samek (pozn. 18), s. 314.

⁴² Zelinka (pozn. 39), s. 11.

⁴³ Věra Naňková, K typologii české sakrální architektury 17. století, *Umění XXXIV*, 1986, s. 138.

V moravské protobarokní sakrální architektuře byl v první polovině 17. století velmi oblíbený typ prostorově jednolitého a sevřeného jednolodí, jehož klenební pole se široce pnou mezi stěnami s vtaženými pilíři a mezi nimiž se prostorovou jednoduše snažily nenarušovat velmi mělké boční kaple, někdy téměř ploché. Presbytář k lodi připojený byl pak až na výjimky většinou rovně ukončený. Tento způsob prostorového řešení byl odvozen od jednolodí se vtaženými pilíři, kde byly nad kaplemi ještě umístěny empory a loď tak neměla přímé osvětlení, neboť zdroj světla přicházel přes boční kaple a empory.⁴⁴

Takový halový typ kostela se vtaženými pilíři a emporami se převážně odvíjel od jezuitského kostela sv. Michala v Mnichově (1583-90, 1594-97),⁴⁵ a nejčastěji se s ním můžeme setkat v rámci habsburské monarchie v Horním Rakousku a Štýrsku, naopak ve Vídni se vyskytoval zcela ojediněle. V Čechách i na Moravě se „Wandpfeilerkirche mit Emporen“ – jak je v německé literatuře nazýván – uplatňuje jen sporadicky a převážně až v 2. pol. 17. století.

V první polovině 17. století se na Moravě setkáváme především s jeho zjednodušenou verzí, s tzn. halovým kostelem se vtaženými pilíři bez empor.⁴⁶

Na Moravě se plně rozvinutý typ haly se vtaženými pilíři, bočními kaplemi bez empor poprvé objevuje ve Vranově u Brna při stavbě nového poutního kostela Narození Panny Marie s Liechtensteinskou hrobkou, kterou iniciovali roku 1617 kníže Maxmilián z Liechtesteina se svou manželkou Kateřinou Černoorskou z Boskovic. Severoitalský zednický mistr Andrea Erna, který se právě kolem roku 1617 usadil v Brně, se ve smlouvě zavázal, že vystaví zcela nový kostel podle projektu rudolfínského architekta Giovanni Maria Filippiho. Typ jednolodní puristicky strohé haly se vtaženými pilíři, mezi nimiž jsou umístěny boční kaple, reprezentovaný vranovským poutním chrámem, se tak stal vzorem pro další moravské stavby.

V nedaleké Náměšti nad Oslavou si nechal v letech 1637-1642 vybudovat nový chrám sv. Jana Křtitele majitel zdejšího panství Jan Křtitel z Verdenbergu, jehož loď se poutnímu chrámu Narození Panny Marie velmi podobá.

V Bojkovicích nedaleko Uherského Brodu budoval hrabě Gabriel Serényi v letech 1651–1656 nový monumentální kostel sv. Vavřince, podobný chrám zasvěcený sv. Josefu

⁴⁴ Ibidem.

⁴⁵ Ibidem.

⁴⁶ Ibidem. Tendence vtáhnout opěrný systém z vnějšku stavby dovnitř se na území českých zemí objevila poprvé už v 16. století. Jedním s prvních užití principu vtažených pilířů při řešení zaklenutí lodí u nás použil architekt Jakub Heilmann ze Schweinfurtu v plánu přestavby chrámu Nanebevzetí Panny Marie v Mostě, která probíhala v letech 1517-1594. Vtažené pilíře jsou zde užity na stavbě velkého halového trojlodí, ohraničují v interiéru kostela prostory jednotlivých obvodových kaplí a člení emporový ohoz. (poche, most, s. 431-34)

vyrostl také v Brně, kde si jej v letech 1651-1654 nechaly vystavět františkánky. U obou těchto staveb jsou pilíře ve své hmotě redukovány a útvary mezi nimi se kaplemi v pravém slova smyslu nedají nazvat.

Jednolodní halové dispozice bazilikálního řezu

Dalším v protobaroku hojně užívaným půdorysným typem bylo na Moravě halové jednolodí bazilikálního řezu s bočními kaplemi vestavěnými mezi opěrné pilíře s přímým osvětlením lodi. Světlo také často do lodi pronikalo okny umístěnými v jednotlivých kaplích. Tento způsob utváření prostoru byl charakteristický pro Vídeň a Dolní Rakousko, odkud se pravděpodobně rozšířil i k nám. Zatímco v Horním Rakousku se vyskytuje zřídka, je velmi oblíbený také v Čechách.⁴⁷ Typ jednolodí bazilikálního řezu byl někdy rozveden připojením empor nad boční kaple. Takto upravená kostelní dispozice je typická především pro Čechy a je zastoupena hlavně v díle architekta a stavitele Carla Luraga. Na Moravě se žádný kostel s touto dispozicí obohacenou o empory ve sledovaném období první poloviny 17. století nedochoval.

Prostorová řešení jednolodních chrámů s bazilikálním řezem jsou odvozena z italské architektury 16. století. Navázaly na řadu římských jednolodních prostorů s bočními kaplemi, vycházejících ze Sangallova Santo Spirito in Sassia z roku 1538, ale jejich pravzorem byl především tridentský kostel Santa Maria Maggiore z let 1520-1524, který výrazně ovlivnil formování protireformačního kostelního typu.

Prostorový typ jednolodního chrámu bazilikálního řezu s bočními kaplemi se na Moravě poprvé uplatnil až ve 30. letech 17. století.

V letech 1631-1671 si nechali členové významného rodu Liechtensteinů, který na pomezí Rakouska a Moravy propojoval dvorskou a regionální kulturní rovinu, ve Valticích, které byly určeny jako sídlo liechtensteinské primogenitury, vybudovat monumentální kostel Nanebevzetí Panny Marie obřích rozměrů podle plánů Giovanni Giacoma Tencally. Jednolodní dispozice bazilikálního řezu zde však byla rozšířena o transept a kupoli v křížení lodi.

Patrně již roku 1625 byl položen základní kámen k dalšímu příkladu jednolodního chrámu s bazilikálním řezem rovněž spojeného se jménem architekta Giovanni Giacoma Tencally. Ve svém sídelním městě Mikulově plánoval František z Dietrichsteina vybudovat nový poutní kostel sv. Anny, který do sebe měl pojmout již stojící loretánskou kapli. Se

⁴⁷ Ibidem.

stavbou kostela sv. Anny, který však není typickým příkladem jednolodní haly s bočními kaplemi, se začalo patrně až v roce 1636.⁴⁸ Chrám, který se nedochoval, byl patrně zaklenut dřevěnou segmentovou klenbou. Kaple po bocích byly propojeny a vytvářely ochoz pro poutníky.

Za dalším příkladem užití jednolodí s bazilikálním řezem stál kníže Maxmilián z Liechtensteina, který nechal v letech 1637-1641 ve svém sídelním městě Bučovicích vybudovat nový farní kostel Nanebevzetí Panny Marie. Architektem nového chrám byl patrně rovněž Giovanni Giacoma Tencalla. Kostel bohužel prošel pozdější přestavbou, kdy bylo jednolodí přestavěno na bazilikální trojlodní dispozici.

S jednolodím bazilikálního řezu se také můžeme setkat v přestavbě lodi znojemského jezuitského kostela sv. Michala, která vznikla po roce 1642. Toto dipoziční řešení nalezneme rovněž v prostém brněnském františkánském kostele sv. Maří Magdaleny, postaveném v letech 1651-1654.

⁴⁸ Petr Fidler, *Architektur dei Seicento* (habilitační práce), Innsbruck 1990, s. 140.

5. Katalog vybraných longitudinálních protobarokních staveb

Bývalý jezuitský kostel Nanebevzetí Panny Marie v Brně, 1598-1602

Stavební činnost brněnských, ale i pražských jezuitů v 16. století reprezentuje jezuitské stavební aktivity celé rakouské provincie. Na území dnešního Rakouska se jezuité jako stavebníci dokázali profilovat až v 17. století a to stejné platí i pro Uhersko. Vedoucí úloha českých jezuitů v oblasti architektury trvala v rámci rakouské provincie nadále i v 17. století.¹

Jezuité přišli do Brna roku 1570 na pozvání děkana brněnské kapituly sv. Petra a Pavla Václava Grodeckého a jeho bratra, pozdějšího olomouckého biskupa Jana Grodeckého (olomouckým biskupem byl v letech 1572-1574). Díky nim získali jezuité v roce 1572 nejen potřebnou finanční nadaci, ale i probační dům (noviciát) na Petrově. Současně již však od roku 1578 užívali Rudolfem II. věnovaný klášter dominikánek.² V roce 1578 uzavřeli jezuité s městskou radou smlouvu o postoupení herburského kláštera dominikánek,³ v níž je uvedeno, že jeptišky areál definitivně opustily. Zároveň s převzetím kláštera zde jezuité zřídili první latinskou školu.⁴

Potřeba prostor narůstala a tak byla roku 1593 pod vedením architekta a kameníka Antonia Gabriho zahájena v místech herburského kláštera výstavba nové jezuitské koleje. Antonio Gabri zemřel v roce 1593 a práci tak nedokončil.⁵

Brněnští jezuité byli již tradičně olomouckými biskupy podporováni a i František z Dietrichsteina významně do jejich stavebních podniků zasahoval. Dokonce ještě před svým zvolením biskupem měl v roce 1598 darovat brněnským jezuitům prst (digitus) sv. Václava ve stříbrném relikviáři.⁶ Podporoval výstavbu brněnského jezuitského komplexu s

¹ Vídeňští jezuité, usazení od roku 1563 při starém karmelitánském kostele Am Hof, se dali do stavění až v roce 1622. Problematikou jezuitské architektury se např. zabýval: Petr Fidler, Několic poznámek k fenoménu jezuitské architektury, in: Jan Skutil (red.), *Morava a Brno na sklonku třicetileté války*, Praha - Brno 1995, s. 182-206.

² Jiří Kroupa – Martin Elbel – Pavel Borský, Brno, zaniklý konvent dominikánek „Cella S. Mariae“ či „Cella Castitatis“ s kostelem Nanebevzetí P. Marie, následně kolej jezuitů s domem první probace, se seminářem P. Marie a gymnasiem, v současnosti rezidence jezuitů, in: Dušan Foltýn (ed.), *Encyklopedie moravských a slezských klášterů*, Praha 2005, s. 160-167.

³ První převorkou se stala Herburga (v letech 1241–1263), podle níž byl klášter někdy nazýván herburský. Kroupa – Elbel – Borský (pozn. 2), s. 161.

⁴ Cecílie Hálová-Jahodová, *Brno, stavební a umělecký vývoj města*, Brno 1947, s. 121.

⁵ Petr Kroupa – Jiří L. Bílý, *Brněnští sochaři, kameníci a zedníci v letech 1570-1620*, Brno 1987, s. 48–54. - Bohumil Samek, *Umělecké památky Moravy a Slezska*, I, Praha 1994, s. 199-200.

⁶ Ondřej Jakubec, *Zbožná reprezentace – reprezentativní zbožnost. Poznámky k uměleckému mecenátu kradinála Františka z Dietrichsteina*, in: Leoš Mlčák (ed.), *Kardinál František z Dietrichsteina (1570-1636). Prelát a politik neklidného věku*, Olomouc 2008, s. 37.

konventními a školskými budovami, tzv. Dietrichsteinský trakt. Podle zachované kresebné a fotografické dokumentace můžeme říci, že na místě starého kláštera vznikl v 17. století rozlehlý soubor budov, který byl ale v roce 1904 zbořen. Zachoval se pouze monumentální portál přenesený z tzv. kardinálského dvora na nynější místo v Mozartově ulici.

Rovněž za podpory Františka z Dietrichsteina byl v letech 1598-1602 na místě středověkého chrámu hrozícího tehdy zřícením vybudován při koleji také nový kostel, který měl být podle M. Trappa vystavěn podle plánů architekta a sochaře Giorgia Gialdiho.⁷ Cecílie Halová tuto domněnku navrhuje s odvoláním na necitovaný zdroj.⁸

Plán pro nový kostel Nanebevzetí Panny Marie si dali jezuité vypracovat roku 1598. Mělo se jednat o trojlodní baziliku s nehlubokým presbytářem a věží při severní straně kostela. Když se jezuité rozhodli středověký kostel nahradit novostavbou, museli se nejdříve vypořádat s odporem svých nadřízených. Vídeňský provinciál P. Alber se svými poradci, stejně tak i generál řádu P. Acquaviva v Římě, se snažili odradit brněnského rektora P. Ottaviana Navarolu od novostavby s poukazem na dobrý stav stávajícího kostela a vyzývali ho, aby peníze ze sbírky na stavbu využil k jinému účelu. Mecenáši ovšem vážali svůj peněžitý dar na stavbu nového kostela a o změně účelu sbírky neuvažovali.

Ve věci novostavby se nejvýrazněji angažovali příslušníci moravské katolické šlechty, moravský zemský hejtman Jáchym Haugvic Biskupic, nejvyšší komoří Markrabství moravského a pozdější moravský zemský hejtman Ladislav Berka z Dubé a z Lipého na Meziříčí se svou sestrou Helenou, v té době vdovou po Bernardu Ludvíkovi Tovarovi z Enzesfeldu († 1597), kteří se dokonce zasadili o částečnou změnu plánů v Římě již schválených.⁹ Ladislav Berka, hlavní iniciátor změn, se nejprve zasadil o zrušení tzv. Růžové uličky na východ od kostela. Tím mohl být prodloužen plánovaný presbytář a uveden do vhodného poměru k širokému trojlodí nového kostela. Ladislav Berka se zasadil také o změnu vzhledu západního průčelí; podle jeho přání byla změněna poloha věže kostela z původně plánovaného umístění napravo od presbytáře do hlavního průčelí kostela. Aby dosáhl svého, zavázal se, že věž postaví a vybaví zvony a věžními hodinami na vlastní náklady. Proti dalším plánovaným změnám projektu však zasáhl v roce 1600 sám provinciál P. Alfons Camillo.¹⁰ Roku 1598 byl položen základní kámen k novostavbě kostela. Na

⁷ Moriz Trapp, *Brünn's kirchliche Kunst-Denkmaale*, Brünn 1888, s. 31.

⁸ Hálová-Jahodová (pozn. 4), s. 118,121

⁹ Paní Helena v kostele u brněnských jezuitů pohřbila svého manžela Bernarda Ludvíka Tovara z Enzesfeldu zemřelého v roce 1597 a její podpora novostavby chrámu byla motivována snahou vybudovat při kostele rodinnou hrobku. Helena Berková zemřela roku 1600 a o dva roky později byly ostatky dle jejího přání do hrobky v novém jezuitském kostele přeneseny. Fidler (pozn. 1), s. 183, 199.

¹⁰ Ibidem, s. 182-183. - Hálová-Jahodová (pozn. 4), s. 118, 121.

listině, která založení doprovázela, je nápis: *Ad Dei Opt. Max. et Deiparae Virginis honorem, religionisque bonum, magnifica D. D. Helena Berka, magnifici D. D. Bernardi de Towar vidua, aliique pii homines, vetus hoc templum Soc. Jesu Brunae ampliare a fundamentis coeperunt anno 1598.*¹¹ Stavba probíhala čtyři roky, kostel vysvětil kardinál František z Dietrichsteina 22. září 1602.

Není známo, kdy se František z Dietrichsteina rozhodl vybudovat při jezuitském kostele rodové pohřebiště, ale první příslušníci rodu, Františkův bratr Zikmund z Dietrichsteina a jeho dva synové, byli v kostele pochováni již v červnu 1602. Krypta v kněžišti ale byla vystavěna až v letech 1605-1607.¹²

Budování jezuitského kostela řídil v letech 1599-1602 římský jezuitský stavitel Giuseppe Brizzio, který zároveň v letech 1597-1619 dozoroval také stavbu jezuitského chrámu sv. Petra a Pavla v polském Krakově podle plánů jezuitského architekta Giovanniho de Rossi.¹³ Giovanni de Rossi je autorem také jednoho dochovaného nedatovaného plánu brněnského jezuitského komplexu i s vyznačeným kostelem dnešního půdorysu, ovšem bez zakreslené věže, která vznikla až v letech 1627-1628.¹⁴ Zcela výjimečný pramen k historii stavby představuje plán, který se zachoval v pařížské Národní knihovně (Bibliothèque Nationale v Paříži), ve sbírce plánů jezuitských staveb a který poprvé publikoval Jaroslav Jíra.¹⁵ Později plán rozebral Václav Richter,¹⁶ který jej datuje do poloviny roku 1598 a předpokládá, že se jedná o nejstarší dochovaný návrh stavby, který nebyl realizován. V plánu se k trojlodí přimyká ještě původně zamýšlený krátký, rovně ukončený presbytář. K tomuto závěru dospěl Václav Richter na základě srovnání plánu s realizovanou stavbou. Z kresebného provedení plánu lze předpokládat, že se může jednat o „*primae delineatio*“, tedy původní záměr rozvržení novostavby, který předcházel vlastnímu projektu.¹⁷

¹¹ Václav Richter, Nejstarší plán jezuitského kostela v Brně, in: *Akord* 3, 1936, s. 41-43. - Fidler (pozn. 1), s. 183. V listině je označována Helena Berková vdova po Bernardovi z Tovarů za původce stavby. Jistě ne náhodou předvedli při slavnostním položení základního kamene ke kostelu žáci kolegia dialog o svatém zápalu císaře Konstantina, syna její jmenovkyně Heleny, při přestavbě křesťanských svatyní. Výzva se neminula účinkem a brzy se hlásili další mecenáši jako např. Karel z Liechtensteina, Ladislav Popel z Lobkovic a další představitelé moravského katolického tábora s peněžitými dary a bezplatnými dodávkami stavebního materiálu.

¹² Samek (pozn. 5), s. 200.

¹³ Thomas Dacosta Kaufmann, East and West: Jesuit Art and Artists in Central Europe, and Central European Art in the Americas, in: John W. O'Malley – Gauvin Alexander Bailey – Steven J. Harris (et al.), *The Jesuits. Cultures, Sciences, and the Arts, 1540-1773*, London 1999, s. 274-304.

¹⁴ Fidler (pozn. 1), příloha XIV, s. 199.

¹⁵ Jaroslav Jíra, Plány našich jezuitských kolejí a kostelů v Bibliotheque Nationale v Paříži, in: *Památky Archeologické*, 34, 1924–1925, str. 248, tab. XLIV. Plán je vložen mezi plány kremžské a neoznačen v obsahu a pochází z téže ruky jako plány koleje olomoucké.

¹⁶ Richter (pozn. 11), s. 41–43.

¹⁷ O problematice týkající se prvotních idejí a konceptů v jezuitské architektuře pojednává studie Lenky Češkové, věnovaná jednomu z delineátorů jezuitských klášterů – páteru Tobiáši Geblerovi. Úkolem

V Moravském zemském archivu v Brně je uchována další čtveřice nedatovaných plánů. Jedná se o neuskutečněné projekty stavby jezuitské koleje včetně kostela. Dva z nich nesou na rubové straně poznámku. Jeden je označen jako *Idea Domus Scholare et Templi Brunensis S. J.*, druhý pak *Delineatio Collegi Brunensis*. Obě poznámky jasně dokládají, že se jedná o primární koncepty rozvržení zamýšlené stavby.¹⁸

Roku 1620 byli jezuité vytlačeni do vídeňského exilu a kostel se proměnil v bratrskou modlitebnu. Za rok se však opět vrátili a od druhé poloviny dvacátých let pokračovaly stavební úpravy interiéru i exteriéru. Mezi lety 1640-1644 vystavěl brněnský zedník Kristián Bertsch dvě chodby propojující kostel, přesněji chór a sakristii se seminářem. Kostel byl znovu přestavěn mezi lety 1670–1671 Janem Křtitelem Ernou, který zbudoval při severní lodi mělkou kapli sv. Františka Xaverského. V první polovině třicátých let 18. století začali jezuité uvažovat o opravě střechy, bylo také rozhodnuto, že nízká hranolová věž bude zvýšena o zvonivé patro podle projektu Mořice Grimma. V té době prošel interiér kostela radikální barokní úpravou, klenby byly pokryty freskami.¹⁹ V roce 1944 byl chrám vážně poničen leteckým bombardováním.

Chrám Nanebevzetí Panny Marie je orientovaná podélná trojlodní stavba bazilikálního typu s půlkruhově ukončeným dlouhým kněžištěm v šířce hlavní lodi. Na bocích k chóru přiléhají pravoúhlé útvary kaple a sakristie. V ose západního průčelí trojlodí předstupuje hranolová věž, na severu se přimyká mělká kaple sv. Františka Xaverského, na jihu hranolová kaple Panny Marie. Hladké fasády hlavní lodi jsou nad kaplemi prolomeny půlkruhově zaklenutými okny, boční lodě člení vysoké pilastry s římsovými kamennými hlavicemi, které nesou podstřešní kladí, mezi pilastry jsou vpadlé výplně završené půlkruhovými termálními okny. Půlkruhově ukončený presbytář spolu s bohatě plasticky pojednanými vřetenovitými schodišti, kterými jsou ukončeny boční lodě, vytvářejí tvar trojlistu. Útvary schodišť pocházejí až z pozdějších fází výstavby.²⁰ Závěr presbytáře je osvětlován dvěma půlkruhově zaklenutými okny a v exteriéru jej člení dvě patra výrazných pilastrů, z nichž horní jsou subtilnější, s římsovými hlavicemi. Pozoruhodný je motiv římsy kopírující půlkruhové zalomení oken.

delineátorů bylo úsporně, funkčně a ikonograficky správně rozvrhnout komplex klášterních architektur. Delineátor byl schopen prakticky uvažovat nad realizací projektu, znal technické předpoklady architektonické tvorby, byl schopen stavbu zaměřit, vyhotovit rozpočet a dohlížet nad průběhem stavebních prací. Lenka Češková, Páter Tobiáš Gebler a „*primae delineationes*“ jezuitských staveb ve druhé polovině 17. století, *Umění* LI, 2003, s. 385–405.

¹⁸ Petr Holub – Václav Kolařík – David Merta et al., Poznámky k topografii nejbližšího okolí bývalého herburského kláštera v Brně, in: František Novák (ed.), *Brno v minulosti a dnes* XVII, Brno 2005, s. 495-496.

¹⁹ Ibidem, s. 490-491. – Samek (pozn. 2), s. 200.

²⁰ Fidler (pozn. 1), s. 189.

Chrám Nanebevzetí Panny Marie je v hlavní lodi zaklenut valenou klenbou s lunetami, podepřenou šesti mohutnými pilíři čtvercového půdorysu. V bočních lodích, do nichž jsou v každém poli umístěné oltáře a slouží tak jako boční kaple, jsou klenební pole zaklenuta plackou a oddělena pasy. Klenby bočních lodí se zdají být pozdější.²¹ Chór, oddělený od lodi nevýrazným vítězným obloukem, je zaklenutý dvěma poli valené klenby s lunetami bez pasů, závěr klene koncha. V podlaze kněžiště je zasazena rozměrná mramorová inkrustovaná deska označující dietrichsteinskou hrobku.²² Ve vpadlých výplních obvodových zdí bočních lodí je umístěn soubor osmi mariánských obrazů od benátsko-nizozemského malíře Baldissera d'Anna z počátku 17. století objednaný pro brněnské jezuity Františkem z Dietrichsteina.²³ Dalším cenným mobiliářem jsou dva bloky chórových lavic z let 1602-1605 zhotovené Emerichem Thurnem, ale také soubor bohatě řezaných lavic z 60. let 17. století, zdobených boltcovým ornamentem.²⁴

V poslední době se problematikou jezuitského kostela podrobně zabýval kolektiv autorů, jenž vydal studii pojednávající obšírně o topografii tzv. herburského kláštera v Brně a následné jezuitské přestavbě. Provedli systematický průzkum stavebních úprav a zásahů do konstrukcí kostela Nanebevzetí Panny Marie a kaple Panny Marie, který v konfrontaci s archeologickými ikonografickými prameny poskytl mnohé nové závažné informace. Nejnovější archeologické bádání prokázalo, že kostel navazoval na části původního chrámu herburského kláštera, jak už o tom uvažovali dřívější badatelé. O využití substrukce středověkého kostela jezuitskou novostavbou se zmiňuje již Cecilie Hálová-Jahodová, která vycházela z nálezů z roku 1937, kdy byla snesena omítka soklu na jižní obvodové zdi sakristie a boční lodi, kde byly odkryty pozůstatky původní kamenné zdi s kamenickými fragmenty.²⁵ O závislosti na původní středověké stavbě v návaznosti na úskalí typologického zařazení kostela v rámci jezuitské architektury hovoří také Petr Fidler.²⁶ Pro tuto skutečnost hovoří i nepravidelný půdorys novostavby, když půdorysná dispozice jižní

²¹ Ibidem, s. 189.

²² Na desce je znak Františka z Dietrichsteina a mosazný pás s rytým nápisem. Zaznamenává úmrtí Františkova bratra Zikmunda (1602) a jeho dvou synů. Široká mramorová obruba krycí desky má vykládané akantové listy obklopující osm štítů s rodovými znaky. Samek (pozn. 2), s. 201.

²³ V poslední době se výzdobou chrámu ve své diplomové práci zabývala Petra Drbalová, *Ad maiorem Dei gloriam. Umělecká výzdoba jezuitského kostela Nanebevzetí Panny Marie v Brně* (diplomová práce), Seminář dějin umění FF MU, Brno 2010.

²⁴ Samek (pozn. 2), s. 203.

²⁵ Hálová-Jahodová (pozn. 4), s. 97. Při západním okně sakristie byl pod omítkou objeven otvor zakončený trojlistem a ostěním z tesaného kamene, sahající až k chodníku. Při úpravách kostela v roce 1941 byla objevena trojdílná sedle, oddělená dvakrát odstupňovanými pilířky přecházejícími v trojlist, členěný polokruhovitě.

²⁶ Fidler (pozn. 1), s. 189.

lodi je mírně odlišná od lodi severní.²⁷ Ve vlastním zdivu západního průčelí, věže a severní lodi kostela Nanebevzetí Panny Marie nebyly shledány žádné pozůstatky starších zděných substrukcí.²⁸

Archeologický průzkum odkrytých základů presbytáře doložil, že podoba jeho dnešní fasády je výsledkem pozdějších barokizujících zásahů patrně do původně strohé podoby chóru. Dokazují to především velmi mělce založené základy pilastrů s vysokými patkami, které jsou k fasádě přiloženy na spáru.²⁹ Nečleněná fasáda presbytáře je patrná i z četných ikonografických pramenů. Původní podobu jezuitské koleje a chrámu dokládá např. čtveřice vedut Brna ze druhé poloviny 17. století - obrazy H. B. Bayera a H. J. Zeisera datované k roku 1650, obraz J. K. Spiesse datovaný k roku 1675 a veduta Volperta van Allena z roku 1690.³⁰ Pilastry patrně byly k závěru připojeny až v souvislosti s úpravou či výstavbou vřetenovitých schodišť. Do roku 1904, kdy byl klášterní komplex zbourán, tvořila severní stěna chrámu spolu s klášterními budovami uliční čáru a chórová část chrámu se tak pohledově vůbec neuplatňovala, kostel přímo srůstal s konventem, z ulice byla patrná pouze horní část závěru. Vzhledem k tomuto faktu a také na základě srovnání s fotografií z roku 1903, z doby před zbouráním klášterních budov, se domnívám, že podoba závěru presbytáře s bohatou pilastrovou výzdobou, včetně útvarů a výzdoby oblých vřetenovitých schodišť musela vzniknout až po roce 1904.³¹ Naopak odlišné pilastry bočních lodí s obnaženými kamennými hlavicemi by mohly náležet k původnímu tektonickému členění fasády. Je pak tedy otázkou, zda opravdu přisuzovat přestavbu či úpravu exteriéru chóru architektu Giovanni Maria Fillipimu, když právě ty prvky, které k němu směřovaly nejvíce, jsou patrně dílem historické rekonstrukce z 20. století.

Giovanni Maria Fillipi byl v letech 1602-1616 vedoucím pražským architektem, který však díky prokázané krádeži materiálu musel svou pozici opustit. Útočiště našel v Brně, kde se roku 1618 nedaleko jezuitského kláštera usadil a v roce 1620 je v Brně doložen jako majitel domu.³² Na tento fakt také poukazují dobové prameny, ve 20. letech 17. století je v nich Giovanni Maria Fillipi označován jako „jezuita“.³³

²⁷ Holub – Kolařík – Merta (pozn. 18), s. 515.

²⁸ Ibidem, s. 514-515. Celá problematika je zde podrobně popsána.

²⁹ Ibidem, s. 501.

³⁰ Ibidem, s. 492-493.

³¹ Na fotografii chrámu pořízené v roce 1903 od severovýchodu je útvar schodiště sice patrný, ale má obdélný tvar, nikoli oblý, jaký je v současnosti.

³² Petr Fidler, *Architektur dei Seicento* (habilitační práce), Innsbruck 1990, s. 59.

³³ Jiří Kroupa, "Moderni fiori": kardinál z Dietrichsteina, protobarok a umělecká funkce na Moravě po roce 1600. in: Emil Kordiovský - Miroslav Svoboda (ed.), *Kardinál František z Dietrichštejna a jeho doba*, Brno - Mikulov 2008, s. 59.

O jeho účasti na úpravě presbytáře ve spojitosti s vestavěním dietrichsteinské hrobky uvažují Jiří Kroupa a Ondřej Jakubec. Přesnější rozsah úprav chóru však není znám a oba badatelé tak usuzují pouze vzhledem k užití „modernějších“ forem ve výzdobě exteriéru chrámu.³⁴ V době, která byla charakterizována úspornými snahami a kdy bylo obvyklé, že novostavby právě z tohoto důvodu do sebe často pojímaly staré zdivo, nebylo pravděpodobné, aby právě dostavěný chrám byl za pouhých několik let znovu opatřen novými fasádami a to za stejného stavebníka, který se na výstavbě podílel již od počátku.

Ve stejné době, kdy byl za podpory Františka z Dietrichsteina budován jezuitský chrám v Brně, se František po svém jmenování kardinálem v roce 1599 účastnil i obnovy svého římského titulárního kostela San Silvestro in Campite.³⁵ Na této obnově a jejím financování se František z Dietrichsteina aktivně podílel a v roce 1601 stavbu i posvětil, ač prostory tehdy musely být vybaveny pouze provizorně. V kostele se nacházejí jeho erby a roku 1610 v něm byl pohřben jeho synovec Jan Adam z Dietrichsteina, jehož náhrobek se zde zachoval. Prameny mluví o kardinálu jako o velkém příznivci kostela a tak musela být jeho donátorská iniciativa značná. V roce 1601 uzavřel Františkův agent Ursolini s kamenickým mistrem Giovanni de Rossi smlouvu o vyhotovení dvou mramorových oltářů v kostele, které nesou kardinálův znak.³⁶

Z výše uvedeného vyplývá, že František z Dietrichsteina, jeden z hlavních iniciátorů výstavby brněnského kostela, byl velmi dobře seznámen s aktuálními trendy římského umění a je pravděpodobné, že tyto zkušenosti, ne-li dokonce architekta z Říma, transferoval i na Moravu. Je jen velká škoda, že se z původní podoby jezuitského kostela, především z jeho interiéru, zachovalo tak málo, aby bylo možno vyvozovat definitivní závěry o jeho proměnách.

³⁴ Ibidem, s. 59-60. – Ondřej Jakubec, Zbožná reprezentace – reprezentativní zbožnost. Poznámky k uměleckému mecenátu kardinála Františka z Dietrichsteina, in: Leoš Mlčák (ed.), *Kardinál František z Dietrichsteina (1570-1636). Prelát a politik neklidného věku*, Olomouc 2008, s.38.

³⁵ Obnova započala v 80. letech 16. století a vedl ji nejprve architekt Francesco Capriani da Volterra (zemř. 1594) a po jeho smrti Carlo Maderna.

³⁶ Tomáš Parma, Kardinál František z Dietrichsteina a jeho vztahy k italskému prostředí „MINIMO ET HUMILISSIMO CAPPELANO ET INDIGNISSIMA CREATURA DI VOSTRA SANTITÀ“, in: Leoš Mlčák (ed.), *Kardinál František z Dietrichsteina (1570-1636). Prelát a politik neklidného věku*, Olomouc 2008, s. 28-31.

Vlasatice (okres Pohořelice), kostel sv. Jana Křtitele, 1610

V roce 1574 prodal Jan Šembera Černoohorský z Boskovic panství Vlasatice¹ Františku z Thurnu (1508-1585), významnému šlechtici působícímu v císařských službách.² František Thurn i jeho předci byli původně katolíci, teprve až po svatbě se svou druhou ženou Barbarou Šlikovou, která vyznávala luteránství, přestoupil na luteránskou víru.³ Františkův majetek byl po jeho smrti rozdělen mezi jeho potomky, tvrz Vlasatice s dvorem a městečkem, Dolní Dunajovice a dvě vesnice dostal Františkův syn Jeroným Václav.

Jeroným Václav Thurn (†1613), který si zvolil za své sídlo Vlasatice, působil od roku 1598 jako zemský sudí na moravském zemském soudu, kde se mimo jiných sblížil i s Karlem starším ze Žerotína. Oženil se s bohatou hraběnkou Annou z Hardeku, s níž měl šest dětí. Později si vzal za ženu Apolonii z Žerotína. V roce 1613 pak vlasatické panství zdědil jeho nejstarší syn Vít Jindřich z Thurnu, jehož manželkou byla Zuzana z Tiefenbachu. Vítu Jindřichovi byly Vlasatice zkonfiskovány a v roce 1622 a následně prodány olomouckému biskupovi Františku z Dietrichsteina.⁴ Vít Jindřich z Thurnu záhy po bitvě na Bílé Hoře konvertoval a pokoušel se až do své smrti v roce 1635 získat Vlasatice zpátky, což se mu nepodařilo. Dietrichsteinové vlastnili Vlasatice do roku 1864. Změna majitele přinesla Vlasaticím úpadek, neboť v rámci obrovských dietrichsteinských držav ztratily funkci panského sídla a sídlilo zde jen úřednictvo.

Kostel ve Vlasaticích je zmiňován již kolem roku 1276, kdy náležel pod patronát kounického kláštera, avšak není však známo, komu byl tehdy zasvěcen. V 16. století, kdy se přidala značná část farníků k luteránům a zbytek k novokřtěncům, kostel zcela zpustl.⁵

Na začátku 17. století byl starý vlasatický kostel zbořen a na jeho místě nechal hrabě Jeroným Václav Thurn v roce 1610 postavit kostel nový. Z původního chrámu zůstala

¹ Obec Vlasatice se nachází nedaleko Pohořelic a Mikulova. Vlasatická tvrz vznikla patrně již roku 1342, první přímá zmínka se datuje až do roku 1567. Na počátku 16. století patřily Vlasatice ke statkům dolnokounického kláštera, roku 1535 je získal Jiří Žabka z Limberka, který pravděpodobně přestavěl tvrz v nevelký renesanční zámek. V roce 1567 Vlasatice koupil Albrecht Černoohorský z Boskovic, fara zde byla 1572 luterská a v letech 1591-1622 se zde objevují i novokřtěnci. Alois Hruďička, *Topografie diecése brněnské*, Brno 1908, s. 112.

² František Hrubý, Hrabata z Thurnu a Valsassina. Dějiny jejich českomoravské větve, in: *Československý časopis historický* XXVIII, s. 74-108. - Karolína Šreflová, *Osudy Víta Jindřicha hraběte z Thurnu a Valsassiny před a po Bílé hoře* (bakalářská práce), Historický ústav FF MU, Brno 2006, s. 8. Roku 1533 se František z Thurnu oženil s Ludmilou Berkovnou z Dubé, po její smrti se oženil podruhé s Barbarou hraběnkou Šlikovou.

³ Šreflová (pozn. 2), s. 8.

⁴ Ladislav Hosák, *Historický místopis země Moravskoslezské*, Praha 2004 (reprint 1. vydání z roku 1938), s. 232, 975.

⁵ O kostelu se zmiňují: Gregor Wolný, *Die Markgrafschaft Mähren topographisch, statistisch und historisch geschildert*, 1. Abtheilung, Brünn Kreis, band 2, Brünn 1836, s. 430. - Hruďička (pozn. 1), s. 112. - Tomáš Kruťa, *Vlastivěda Moravská*, Břeclavsko, Brno 1969, s. 655-656. - Emil Kordiovský - Jiří Danhelka, *Brána do kraje*, Mikulov 1999, s. 235.

patrně věž a snad části obvodového zdiva, o čemž svědčí dva pozdně gotické boční portálky. Kostel byl několikrát opravován, roku 1879 k němu byla na evangelijní straně přistavěna kaple Božího hrobu a v roce 1894 bylo železnými sponami staženo zdivo, aby loď nepukala.⁶ Za druhé světové války v roce 1945 byl kostel značně poškozen, nejvíce byl zasažen presbytář, střecha a věž, ušetřen nezůstal ani mobiliář. Již v roce 1947 byl ale kostel opraven.

Jednolodní podélná orientovaná stavba kostela sv. Jana Křtitele⁷ stojí na mírném návrší podepřeném cihlovou podezdívkou, která je nyní po navýšení terénu okolo kostela zasypana navezenou zeminou.⁸

K obdélné lodi chrámu je připojen pravoúhlý presbytář s rovně ukončeným závěrem.⁹ V průčelí kostela se nachází čtyřboká věž, která však není umístěna symetricky v ose průčelí, nýbrž vybočuje severně z osy lodi, což svědčí o jejím starším původu. Od jihu se k věži připojuje vnější vřetenovité schodiště, vedoucí na věž a kůr. Stejný obdélný portál, jakým je prolomen tubus schodiště se objevuje také na kůru. Oba portály mají ve vlysu dva erby zakladatelů a jsou završeny římsou. Schodiště je zastřešeno zvláštní průběžnou stříškou, spojující jižní nároží věže a lodi kostela. Věž podpírají ze západu dva široké opěráky, mezi nimiž je prolomen hlavní vstup do kostela. Ze severu ji podpírá ještě třetí, výrazně zešíkmený mohutný opěrák. K severní straně lodi přiléhá novodobá sakristie, datovaná rokem 1907, vybudovaná na místě staré.¹⁰ V kostele pod presbytářem a asi třetinou lodi se nachází stará krypta.¹¹

Hlavní vstup do kostela vedoucí podvěžím je rámován pravoúhlým profilovaným kamenným portálem s ušima. Ostění nese renesanční ornamentiku – perlovec a listovec, vlys portálu je utvářen vertikálním žlábkováním s píšťalami a celek je završen profilovanou římsou. Nad portálem je umístěna kamenná nepravidlená deska s dvěma erby zakadatelů, které jsou po bocích doplněny dvěma delfíny. Heraldicky pravý erb patří rodu Thurnů z Valsassiny, levý manželce zakladatele, hraběnce Anně z Hardeku. Stejně rodové znaky nalezneme i na portálech schodiště a kůru. Na jižní a severní straně lodi v blízkosti vítězného oblouku se nacházejí pozdně gotické lomené portálky pocházející ze starší

⁶ Popis a dějiny kostela ve Vlasaticích (výpis z farní kroniky), nedatovaný strojopis z farního archivu v Pohořelicích, nestr. – Hruďička (pozn. 1), s. 112.

⁷ Kostel je 32 m dlouhý, 11 m široký, 12 m vysoký, věž je asi 25 m vysoká, loď je dlouhá 21 m a široká 10 m.

⁸ Popis a dějiny kostela ve Vlasaticích (pozn. 6), nestr.

⁹ Presbytář je 9,5 m dlouhý a 6,5 m široký.

¹⁰ Popis a dějiny kostela ve Vlasaticích (pozn. 6), nestr.

¹¹ V kryptě je umístěno několik ztrouchnivělých neoznačených rakví s ostatky zemřelých. Uvádí se, že se má jednat o rakve místních duchovních. Hruďička (pozn. 5), s. 112.

stavby, které byly doplněny renesanční římsou a přízdívkami. Nad římsami obou portálů se jsou osazeny kamenné erby. Na epištolní straně je umístěn erb Františka z Dietrichsteina, na evangelijní Thurnů z Valssasiny. V ploše přízdívky jižního portálu byl dodatečně vyryt letopočet 1769.¹²

Boční fasády lodi kostela jsou členěny výraznými hmotnými pilastry (polopilíři?) vysokého profilu a plochy mezi nimi jsou prolomeny okenními otvory se segmentovým záklenkem. Všechny tři stěny presbytáře byly původně také prolomeny okenními otvory, avšak okno v ose presbytáře bylo zazděno. U obdélného odsazeného presbytáře se opakuje na nároží stejný motiv jako u lodi, nároží obepínající pilastry se výrazně prostorově uplatňují a působí zmožňujícím dojmem. Pilastry mají římsovou hlavicí a probíhá nad nimi zalamané kladí, nad profilovanou římsou vrcholí nepatrně zešíkmenými stříškami.

Podle evidenčního listu nemovité památky bylo obíhající kladí lodi i presbytáře zdobeno geometrickým štukovým ornamentem.¹³ V dnešní době však není v exteriéru chrámu patrný žádný štukový dekor.

Jednolodní kostel sv. Jana Křtitele ve Vlasaticích s odsazeným a rovně ukončeným presbytářem klenou čtyři úzká, ale široce se pnoucí pole valené klenby se styčnými lunetami a pasy. Presbytář je zaklenut jedním polem křížové klenby, spočívající na v rozích zalomených pilastrech s římsovými hlavicemi. Lunety, zvýrazněné dekorativními štukovými pásy, se stýkají ve vrcholu klenebního pole ve štukových rozetách rozdílného dekoru, připomínajícího krajkoví. Pasy mezi klenebními poli jsou ozdobeny geometrickým štukovým dekorem, každý pas nese jinou výzdobu, v zásadě jde o průběžným páskem propojené útvary čtverců, obdélníků, kvadrilobů a tvarů od nich odvozených. Podobné tvary jakými jsou vyzdobeny pasy kostela sv. Jana Křtitele ve Vlasaticích můžeme nalézt například na klenbě kostela sv. Michala v bavorském Mnichově, který byl vybudován 1583-1590 a 1594-1597.¹⁴ V presbytáři jsou navíc kromě štukových pásků, zvýrazňujících hrany křížové klenby vrcholící v kruhovém zdobeném medailonu, plochy klenebních polí ozdobeny čtyřmi štukovými útvary, vzniklými proložením trojlistu s trojúhelníkem.

Klenba lodi je nesena nehlubokými vtaženými pilíři s obíhající římsou zdobenou vejcovcem kombinovaným s listy, k pilířům jsou přiloženy v šířce pasů pilastry s římsovou,

¹² Josef Pilnáček, *Staromoravští rodové*, Brno 1930 (reprint 1. vydání z roku 1996), s. 427.

¹³ Evidenční list movité kulturní památky kostela sv. Jana Křtitele ve Vlasaticích, poř. číslo 1810, Národní památkový ústav, územní pracoviště Brno, zpracovaný v roce 1966 zpracovala L. Lefnerovou. – Popis a dějiny kostela ve Vlasaticích (pozn. 6), nestr. Podobně je výzdoba zalamaného vlysu popisována i v záznamech farního úřadu v Postřelmově: „Z venku pod římsou nad okny je pěkný vlys, který je nad každým oknem jiný“.

¹⁴ Věra Naňková, K typologii české sakrální architektury 17. století, *Umění XXXIV*, 1986, s. 138

vejcovcem pokrytou hlavicí. Způsob vyřešení tlaků klenby můžeme považovat za mezistupeň ve vývoji typu haly se vtaženým pilířím. V kostele sv. Jana Křtitele ve Vlasaticích jsou tlaky klenby zachycovány vtaženými pilíři, relativně silnou zdí a taky výraznými vnějšími pilastry, které mají podobu polopilířů vtažených většinou svého objemu do obvodové zdi stavby.

Kůr umístěný v západní části lodi je tvořen čtyřosou arkádou podepřenou třemi toskánskými sloupy a je podklenut čtyřmi poli valené klenby s lunetami. Hrany lunet jsou zvýrazněny štukovými ornamentálními pásky a stejně jako u klenby lodi se lunety stýkají ve štukově pojednaných rozetách. Oblouky arkády jsou zdobeny bosováním. Poprsnice kůru je bohatě zdobena kamenickou výzdobou tvořenou vedle sebe řazenými kartušemi s erby zakladatelů a pravděpodobně dalších spřízněných šlechtických rodů.¹⁵ Mobiliář chrámu není původní a byl sem svezen z různých koutů země.

Většina kamenických detailů chrámu nese stopy silného nátěru olejové barvy. Tímto zásahem byla znehodnocena většina erbů, poprsnice kůru a portály, které ztratily svou autenticitu. Ze starších popisů chrámů, například ještě z evidenčního listu z roku 1966,¹⁶ se dovídáme o armování věže, stejně jako o štukovém exteriérovém dekorativním vlysu, které byly pravděpodobně zničeny stavbu degradující novodobou omítkou.

Luteránský kostel sv. Jana Křtitele ve Vlasaticích, postavený v roce 1610 Jeronýmem Václavem hrabětem z Thurnu, moravský zemský úředník, představuje hybridní architekturu, v níž jsou pozdně renesanční tvarosloví a dekor aplikované na již protobarokní architektonickou strukturu. Již půdorysné řešení chrámu, odlišující se od protestantských staveb tohoto období, předjímá pro moravskou protobarokní architekturu typický půdorysný rozvrh rozvíjený během 1. poloviny 17. století, a to jednolodí s rovně ukončeným presbytářem. Široce se pnoucí klenba s pasy a styčnými lunetami se také již výrazně odlišuje od soudobé převažující architektonické produkce a lze ji tak považovat za slohově pokročilou. Inovační je rovněž způsob, jakým jsou zachyceny tlaky klenby, která je nesena do interiéru vtaženými pilíři s přiloženými pilastry, které jsou většinou svého objemu vtaženy do zdiva stavby a v podobě masivních pilastrů se uplatňují i v exteriéru. Podobným způsobem, ačkoliv s využitím pokročilejších formálních principů, bylo vyřešeno zachycení tlaků klenby u lodi kostela Panny Marie Vítězné (v té době Nejsvětější Trojice) v Praze na Malé Straně, kterou si v letech 1611–1612 nechali postavit němečtí luteráni podle projektu Giovanni Maria Fillipioho. Zde se systém pilířů plně uplatňuje rovněž v interiéru i exteriéru.

¹⁵ Jedná se o pozoruhodnou heraldickou kompozici, která by si zasloužila detailnější výzkum.

¹⁶ Evidenční list (pozn. 13).

Uvnitř je však rozveden bočními mělkými kaplemi, umístěnými mezi vtaženými pilíři a pilastry na pilířových arkádách.

Způsob řešení zachycení tlaků klenby v kostele sv. Jana Křtitele můžeme považovat za mezistupeň ve vývoji typu haly se vtaženým pilíři, který byl v roce 1617 rozvinut v architektonickém návrhu poutního kostela Narození Panny Marie ve Vranově u Brna od architekta Giovanni Maria Fillipiho. Podobný princip zachycení tlaků, jakého bylo užito ve vlasatickém chrámu, byl užit také v chóru olomouckého dómu sv. Václava, s jehož výstavbou začal mezi lety 1616-1618 olomoucký biskup František z Dietrichsteina.¹⁷

Exteriérové pojetí chrámu sv. Jana Křtitele ve Vlasaticích, hladké fasády členěné vysokým řádem, blokovitost, monumentalita stavby a purismus v jejím ztvárnění můžeme rovněž považovat za znaky, které jsou již plně v intencích nového slohového proudu. Kostel sv. Jana Křtitele ve Vlasaticích tak jednoznačně předjímá nové architektonické principy, které jsou však ještě tradicionalisticky svázány s doznívajícím renesančním tvaroslovím. Na Moravě se při výzkumu nepodařilo najít ke kostelu sv. Jana Křtitele žádnou analogickou stavbu.

¹⁷ Ivo Hlobil – Pavel Michna – Milan Togner, *Olomouc*, Paha 1984, s. 80.

Uherské Hradiště – Mařatice, Kostel Nanebevzetí Panny Marie, 1610-1614

Kostel Nanebevzetí Panny Marie byl založen počátkem 17. století na návrší nad obcí Mařatice, která je dnes součástí Uherského Hradiště, při cestě do tehdejších vinohradů. Zakladatelem a fundátorem stavby kostela v Mařaticích i příslušející fary byl vlivný katolík a zámožný hradišťský měšťan Václav Kulíšek, původem z Moravičan.

Václav Kulíšek, radní v letech 1613-1614, 1618-1619 a primátor města,¹ ostře vystupoval proti nekatolické většině obyvatelstva. Po smrti své ženy v roce 1615 se dal do služeb olomouckého biskupa kardinála Dietrichsteina. Roku 1627 byl jeho českým sekretářem v Kroměžíži a posléze se nechal vysvětit na kněze a stal se hradišťským děkanem. Zemřel dne 17. června 1638.² Impulzy, které ho vedly k založení kostela, můžeme hledat v jeho životním přesvědčení a oddanosti katolické víře, v pozemských ambicích úspěšného hradišťského měšťana a v neposlední řadě ve snaze posílit katolickou víru v ovzduší sílícího reformačního hnutí.

První fázi výstavby kostela Nanebevzetí Panny Marie v Mařaticích lze na základě získaných poznatků a v souladu se známými písemnými a epigrafickými prameny zasadit do druhého desetiletí 17. století. Přesné určení datace založení stavby se v literatuře i pramenech rozchází na dvě časová rozmezí, 1610-1611 a 1613-1614. Letopočty 1610 a 1611 jsou vytesány do kamenné fundační desky Václava Kulíška, která byla až do 80. let minulého století osazena v závěru kněžiště za hlavním oltářem.³ Dnes jí nalezneme v lodi ve zdivu napravo od vstupu. Deska přibližně čtvercového formátu z jemně opracovaného narůžovělého pískovce nese v horní liště český nápis: „WACZLAW-KVLISCHEK-ZMORAWICZAN-AETATIS-SVAE-30-ANNO“. Střední pole s reliéfem rodového erbu je lemováno pletenci. Pod erbem vytesán nápis v kartuši: „ANNO-1610-A-1611-ZGRVNTV-WYSTAWIEL-NESOBIE-NEZ-KOMV-BVOH-PRZEGE-TOBIE-MORS-VLTIMA-LINEA-RERVM“.

Roky 1613 a 1614 uvedl pak sám iniciátor stavby Václav Kulíšek jako dataci založení kostela ve svém fundačním zápise ze dne 4. února 1637, stejně tak pro tento fakt svědčí i údaj nalezený v listině datované 6. května 1614,⁴ v níž se Václav Kulíšek vyznává, že se souhlasem kardinála Františka Dietrichsteina a staré i nové rady města začal se

¹ Bohumil Fišer, *Uherské Hradiště. I. Topografie*, Uherské Hradiště 1921, s. 164.

² Fišer (pozn. 1), s. 163-168. - Josef Pilnáček, *Staromoravští rodové*, Brno 1930 (reprint 1. vydání z roku 1996), s. 200. - Nelly Komendová, *Kostel Nanebevzetí Panny Marie, 1610-1613, k.ú. Mařatice, Uherské Hradiště*, Standardní nedestruktivní stavebněhistorický průzkum, Národní památkový ústav, územní odborné pracoviště v Kroměžíži 2007.

³ Komendová (pozn. 2), s. 4.

stavbou kostela ke cti Nanebevzetí Panny Marie v Mařaticích. Kolátorem fary má být olomoucký biskup, sobě si vyhrazuje prezentační právo. Vyjdeme-li z předpokladu, že kamenná deska skutečně bezprostředně souvisí s výstavbou kostela, pak můžeme dataci 1610 a 1611 interpretovat jako fyzické založení stavby, tedy položení základního kamene a následující údaje vztahující se k letům 1613 a 1614 jako založení duchovní, spojené s fundčním zajištěním kostela i fary. Vyloučit zcela nelze ani možnost, že deska pochází z některého stavbě předcházejícího staršího Kulíškova stavebního počínu a v kostele Nanebevzetí Panny Marie v Mařaticích se ocitla až druhotně. Pak by za počátek výstavby musel být považován až rok 1613.

Původní podoba a rozsah kostela v době jeho založení nejsou z dostupných pramenů čitelné. Bohatě je však doloženo jeho fundční a nadační zajištění, o které se Václav Kulíšek pečlivě staral a pečoval až do své smrti v roce 1638. První písemná fundace na *kostelík, roli a faru mařatskou* nese datum 18. prosince 1613.⁵ Kulíšek zde uvádí, že dal kostel i faru postavit na své náklady a daroval mu lán polí, roboty a desátky ze vsi Popovice, Jarošov, Podolí a Mařatice. Dochovaly se i další úpravy fundace, a to z let 1614, 1615 a 1625. Všechny stvrzené úmluvy na jeho žádost potvrdil kardinál Dietrichstein zvláštním listem, vydaným v Mikulově 25. ledna 1626. Fundaci z roku 1613 i s následujícím rozšířením a úpravami sepsal Kulíšek vlastní rukou 4. února 1637, listinu opatřil svou pečeti a podpisem a její obsah nechal vnést do městských knih. Testamentem dne 16. ledna 1638 doplnil Kulíšek fundaci o přidělení domu vedle fary pro kaplana, který později splynul s farou. Fišer uvádí, že originál fundční listiny se ztratil a poukazuje na stížnost měšťanů z roku 1695, kteří obviňují měšťanského rychtáře z jejího úmyslného porušení.⁶ Opis listiny se zachoval v městských knihách a Fišer jej publikoval ve své topografii.⁷

Kostel Nanebevzetí Panny Marie, samostatně stojící stavba orientovaná od severozápadu k jihovýchodu, sestává z obdélné lodi (15 m x 11 m), presbytáře neobvyklého lomeně podkovovitého půdorysu, k němuž na severní straně přiléhá přízemní obdélná sakristie. Celý kostel obíhá podstřešní profilovaná římsa. Západní průčelí lodi zakončuje trojúhelný štít, před nějž předstupuje nízká třípodlažní zvonice. Hmotovou skladbu objektu doplňuje dvojice mohutných, směrem ke stavbě ustupujících pilířů při západním průčelí

⁴ Zemský archiv v Opavě, pobočka Olomouc, ACO, sign. BII c1/3, inv.č.1111, listina, Václav Kulíšek z Moravičan, 6. května 1614 Hradiště.

⁵ Fišer (pozn. 1), s. 164.

⁶ Fišer (pozn. 1), s. 168.

⁷ Fundční listina: Ibidem s. 164-168. – Komendová (pozn. 2), s.4-5.

a schodišťový přístavek, vestavěný do rohu mezi severní zdí věže a západní zdí lodi. Objekt má (vyjma věže) zcela hladké fasády, prolomené pouze obdélnými okny v lodi a půlkruhově završenými okny v presbytáři a sakristii. Terén kolem kostela mírně stoupá od vstupu při patě západní věže k presbytáři.

Rovněž interiér kostela postrádá složitější architektonické členění. Presbytář s poněkud vyvýšenou podlahou má rovný strop, pod kterým obíhá maltový profil, osazený pod výrazným podstropním fabionem. Půlkruhovým neprofilovaným vítězným obloukem se presbytář otevírá do lodi o dvou polích, zaklenutých valenou klenbou s pasy a nespojitými lunetami. Klenba nasedá na mohutné vtažené polygonální pilíře, ukončené hladkými římsovými hlavicemi a zdobené růžicemi. K západní straně lodi kostela je přiložena nepůvodní kruchta, o jejímž dodatečném zřízení svědčí starší vrstva omítky, zabíhající pod spodní hranu omítaného dřevěného pláště kruchty.⁸ Sakristie má valenou klenbu, na severu převedenou do úseku klenby neckové. Nad trojicí otvorů sakristie (dveře v západní stěně, okna ve stěně severní a východní) je klenba opatřena trojúhelnými výsečemi.

V prosinci 2007 zde byl realizován stavebně – historický průzkum,⁹ v jehož rámci byl proveden operativní průzkum a dokumentace dosud obnažených spodních částí zdiva na exteriéru a v interiéru kostela.¹⁰ Stavebně – historický průzkum předpokládal, že z počátku 17. století zůstalo dochováno pouze obvodové zdivo plochostropého presbytáře. Tento závěr byl odůvodněn značně neobvyklým půdorysem kněžiště v tvaru zahroceného oblouku. Zdivo klenuté lodi, západní věže a sakristie při severní stěně presbytáře mělo být podle stavebně - historického průzkumu doplněno až při barokní přestavbě, k níž však nebyly nalezeny žádné archivní doklady. Barokní přestavba je - na základě datace hlavního oltáře - kladena přibližně k roku 1740. Přístavba schodiště na věž měla proběhnout v 19. století.¹¹

Podle zjištění operativního průzkumu stávající kostel neměl staršího předchůdce; nebyla objevena žádná starší zdiva ani archeologické situace, které by nasvědčovaly existenci případné starší stavby v místě dnešního kostela.¹² Z operativního průzkumu také vyplynulo, že v rámci první stavební fáze došlo k výstavbě presbytáře i obvodového zdiva lodi včetně zdiva vítězného oblouku a sakristie, jejíž západní zeď je organicky provázána se

⁸ Jan Štětina, *Mařatice, kostel Nanebevzetí Panny Marie*, Operativní průzkum a dokumentace spodních částí zdiva na exteriéru a v interiéru, Národní památkový ústav, územní odborné pracoviště v Kroměříži 2008. s. 6.

⁹ Komendová (pozn. 2).

¹⁰ Štětina (pozn.9).

¹¹ Komendová (pozn. 2), s. 8.

zdivem severní stěny lodi, východní stěna je na spáru přiložena k severní stěně presbytáře. Pro tento závěr svědčí především vzájemné provázání obvodových konstrukcí, doložené na jižní straně kostela.¹³

Obvodové zdivo lodi je celocihelné, shodného charakteru staviva i zdění jako zdivo presbytáře a sakristie (tj. cihly velikosti 27 – 28 x 14,5 – 7 cm, zděné na chudou hliněnou maltu s minimální příměsí vápenného pojiva). Pilíře klenby, vestavěné do středů každé stěny a do obou východních a západních rohů lodi, jsou stavěny z cihel velikosti cca 30 x 14 – 15 x 6 cm. U nosných pilířů nebyla v sondovaných partiích zjištěna hliněná malta – cihly byly pojeny poměrně kvalitní vápennou maltou. Použití kvalitnějšího materiálu může být odůvodněno snahou o větší stabilitu klenební konstrukce, kterou by patrně malta s vyšším podílem hliněného pojiva nebyla schopna zajistit. Ze stejného důvodu byl pravděpodobně užit i větší formát cihel. Původ užití neobvyklé, výrazně hlinité malty na zbytku stavby lze pravděpodobně hledat ve výskytu spraší, které jsou pro zdejší oblast charakteristické. Pro tento závěr také svědčí přítomnost hlinitého pojiva i v obvodových zdech věže, u níž je prokázáno, že byla přistavěna až sekundárně při přestavbě v 18. století. Odlišná je i skladba základového zdiva pilířů klenby. Dělicí spára mezi zdivem pilířů a obvodového zdiva lodi, kterou by bylo možno interpretovat jako spáru oddělující dvě stavební fáze, nebyla nikde jednoznačně prokázána. Pro raný vznik klenby, tedy v prvotních fázích výstavby, svědčí i fakt, že v půdním prostoru nad klenbou lodi nebyly nalezeny žádné stopy případného primárního zastropení nebo zaklenutí, které by předcházelo stávající klenbě (nachází se zde neomítané cihlové zdivo bez jakýchkoliv stop po uložení případného rovného stropu). Dodatečné zvýšení lodi (např. právě v souvislosti s uvažovaným zaklenutím) není, vzhledem k minimálnímu výškovému vyvinutí objektu a ve výškovém vztahu k plochostropému presbytáři, pravděpodobné.¹⁴

Operační průzkum doložil současný vznik zdiva presbytáře, lodi a zřejmě i sakristie – vznik těchto částí kostela tedy můžeme položit již do počátku druhého desetiletí 17. století. Novostavba kostela Nanebevzetí Panny Marie měla téměř dnešní půdorysný rozsah, vyjma věže. Zda již v rámci prvotní stavební fáze došlo k výstavbě klenby v lodi se v rámci operačního průzkumu nepodařilo určit; je to však z výše naznačených důvodů dosti pravděpodobné.

¹² Štětina (pozn. 9), s.10.

¹³ Ibidem, s.10.

¹⁴ Ibidem, s.11.

Nepřímým argumentem pro výstavbu klenby již v první fázi zůstává i dodatečný vznik vnějších opěrných pilířů při kostelní lodi. Z vnějších opěrných pilířů lodi, které byly dodatečně přiloženy ke staršímu obvodovému zdivu, se zachovaly jen dva západní, ostatní byly zrušeny po roce 1847. Rytmus opěráků nekorespondoval s polohou nosných pilířů klenby v interiéru, což společně s pouze částečným provázáním s obvodovým zdivem svědčí o vzniku pilířů v mladších fázích výstavby. Je málo pravděpodobné, aby poloha vnitřních a vnějších pilířů, vznikajících ve stejné stavební fázi polohově vůči sobě natolik nekorespondovala. Nabízí se možnost, že pilíře mohly vzniknout z obav ze statických problémů až při pozdější přestavbě. Dnešní neexistenci většiny vnějších pilířů je prokázáno, že na nich klenba nebyla staticky závislá. Důvod, proč v první fázi vznikla klenba pouze v lodi a nikoliv v presbytáři, však zůstává neznámý.

Při pozdější barokní přestavbě kostela, která není přesněji datována, vznikla před západním průčelím kostelní lodi čtverhranná věž, jak dosvědčuje svislá spára zjištěná na styku jižní zdi věže a západní zdi lodi.¹⁵ Pravděpodobně současně vznikla při severní straně věže i nevelká přístavba s vnitřním schodištěm, vedoucím do 2. nadzemního podlaží věže. Barokní přestavba kostela bývá kladena do období kolem roku 1740, ovšem pouze na základě datace dnes torzálně dochovaného barokního oltáře v interiéru. V rámci této přestavby mohly nejpravděpodobněji vzniknout i opěrné pilíře při bočních frontách lodi. Zřízení kruchty v západní části lodi, situované v úrovni 2. nadzemního podlaží věže, se nepodařilo časově zařadit.¹⁶

Pro architekturu v předbělohorském období je typické prolínání různých stylových forem. Drobná katolická stavbička mařatického kostela Nanebevzetí Panny Marie, vystavěná pravděpodobně během let 1610-1614, některými svými formami, jako například zahroceným podkovovitým půdorysem presbytáře, zapadá sice do pozdně renesanční a manýristické tvorby, avšak do její stylové struktury zároveň vstupují nové protobarokní formy. Ty můžeme nalézt právě v zaklenují prostoru pomocí systému mohutných vtažených opěrných pilířů, k nimž jsou přiloženy pilastry s jemně profilovanými římsovými hlavicemi. Toto moderní konstrukční řešení spolu s nečleněnými hladkými fasádami kostela souvisí s protobarokními tendencemi, které se na Moravě postupně objevují v souvislosti se silící rekatolizací.

Nevelký mařatický kostel tak na Moravě reprezentuje časný příklad sakrálního typu haly se vtaženými pilíři. Tento typ již ve své rovinuté formě s postranními kaplemi poprvé

¹⁵ Ibidem.

¹⁶ Ibidem.

na Moravě nalézáme v projektu kostela Narození Panny Marie ve Vranově u Brna. V roce 1617 jej pro Maxmiliána z Liechtensteina a jeho manželku Kateřinu vyprojektoval Giovanni Maria Fillipi.

Snaha o vtažení pilířů dovnitř stavby se rovněž projevila na téměř současně vzniklém protestantském chrámu sv. Jana Křtitele ve Vlasaticích u Pohořelic, který nechal v roce 1610 vybudovat hrabě Jeroným Thurn. Jednolodní kostel s odsazeným rovně ukončeným presbytářem je zaklenut valenou klenbou s lunetami a pasy spočívajícími na částečně vtažených pilířích. Zároveň je chrám po celém svém obvodu členěn plochými pilíři, které kopíruje korunní římsa.

Ve stejné době jako byl stavěn mařatický kostel, použil obdobné řešení zaklenutí lodi s využitím velmi podobných vtažených polygonálních pilířů stavitel kostela ve slovenské obci Dražkovec nedaleko Martina. V roce 1611, jak je zaznamenáno na desce nad vrchní římsou hlavního portálu, nechal luterán a humanisticky orientovaný básník a literát Peter Révay prodloužit starší středověký kostel směrem na západ, vybudovat novou věž a nakonec presbyterium i loď zaklenout nevysokou scelující valenou klenbou se širokými styčnými lunetami. Ta spočívá na vtažených přístěnných polygonálních pilířích, ukončených hladkými římsovými hlavicemi. Pravděpodobně ze stejného období pochází i venkovní opěrné pilíře. Klenba dražkoveckého kostela je pokryta bohatě rozvedenou sítí štukových lišt, inspirovanou pozdně gotickými síťovými klenbami.¹⁷

¹⁷ Juraj Žáry, Dražkovec, Rím. Kat. farský kostol sv. Heleny, in: Ivan Rusina (ed.), *Renesancia. Umenie medzi neskorou gotikou a barokem*, Bratislava 2009, s.232, 674-675, obr.21.

Vranov u Brna, poutní kostel Narození Panny Marie, 1617-1642

Liechtensteinové, kteří zbohatli sňatkem s dcerami Jana Černohorského z Boskovic, zastávali významné místo ve stavovské společnosti a na přelomu 16. a 17. století slavnostně konvertovali ke katolicismu. Stali se důležitou oporou habsburského panovníka a těsně před započatím stavby vranovského poutního místa byli povýšeni do knížecího stavu.¹

Maxmilián Liechtenstein se svou manželkou Kateřinou patřili k nejvíce nábožensky založeným členům rodu a výstavbě a výbavě sakrálních objektů na svých panstvích věnovali velkou pozornost. Veškerá tato činnost samozřejmě směřovala k posílení rodové a konfesionální reprezentace. Ve Vídni, Valticích i na svých dalších statcích si vytvořili vlastní dvorský okruh architektů a umělců, jejichž působení na Moravě zaznamenáváme i ve službách dalších moravských mecenášů.²

Obzvláště velkou péči věnovali výstavbě poutního chrámu Narození Panny Marie ve Vranově u Brna, na panství, které původně patřilo protestantskému rodu Černohorských z Boskovic. Při budování poutního místa se někdy uvádí také podíl Kateřininy sestry Anny Alžběty Černohorské z Boskovic a jejího chotě Karla z Liechtensteina.³

Prvotním záměrem zakladatelů byla výstavba nového kamenného chrámu na místě již nevyhovujícího dřevěného kostelíku a obnova mariánské poutní tradice. Výstavba nového chrámu byla významná hned z několika důvodů: nové poutní místo vzniklo v blízkosti Brna, významného moravského centra, bylo manifestací nového, protireformačního katolicismu a byla při něm zbudována hrobka všech větví knížecího rodu Liechtensteinů. Této zjevné rodové manifestaci katolické zbožnosti odpovídal také styl architektury. Severoitalský zednický mistr Ondřej Erna, který se právě tehdy usadil ve městě Brně, se ve smlouvě z roku 1617 zavázal, že vystaví zcela nový kostel podle projektu

¹ Thomas Winkelbauer, Liechtensteinové jako „šlechta neznající hranice“. Náčrt majetkového vývoje pánů a knížat liechtenštejnských v Dolních Rakousích a na Moravě v rámci politických dějin. in: Andrea Komlosyová – Václav Bůžek – František Svátek (ed.), *Kultury na hranici*, Vídeň 1995, s. 215-222.

² Z jejich mecenášských počinů můžeme jmenovat založení kamadulské kaple sv. Romualda s poustevnou na Josefsbergu u Vídně v roce 1637, podporovali taky významně řády servitů a paulánů. V Bučovicích v roce 1637 vystavěli zámeckou kapli Nanebevzetí Panny Marie a také kostel stejného zasvěcení. Tomáš Knoz, Liechtensteinové, Morava a Valtice v 1. polovině 17. století (základní obrysy problematiky), in: Emil Kordiovský (ed.), *Město Valtice*, Valtice 2001, s. 311-313. – Ivana Panochová, *Mezi zbraněmi vlčí múzy. Protobaroko v české a moravské architektuře 1620–1650 a jeho donátorské pozadí. Slohová, funkční a ideová analýza* (dizertační práce), Katedra teorie a dějin výtvarných umění FF UP, Olomouc 2003, s. 240.

³ Jiří Kroupa, Umělecká úloha, objednavatelé a styl na Moravě doby barokní, in: Jiří Kroupa (ed.), *V zrcadle stínů. Morava v době barokní 1670-1790*, Brno 2003, s. 38. - Jarmila Krčálová, Architektura doby Rudolfa II., in: Jiří Dvorský (ed.), *Dějiny českého výtvarného umění II/1*, Praha 1989, s. 177.

architekta, uvedeného v pramenech jako „Joan Marie, Baumeister“, v jehož osobě byl později identifikován rudolfínský architekt Giovanni Maria Filippi.⁴

Giovanni Maria Filippi byl do roku 1616 vedoucím pražským architektem, který však byl z důvodu prokázané krádeže materiálu ze služeb v Praze propuštěn. Útočiště našel v Brně, kde je v roce 1620 doložen jako majitel domu. V roce 1617 se Filippi objevil v Lednici u knížete Karla z Liechtensteina. V Brně je také doložena jeho práce pro jezuity, na což poukazují dobové prameny - ve 20. letech 17. století je v nich Giovanni Maria Filippi označován jako „jezuita“.⁵ V roce 1631 byl pravděpodobně činný ve službách Maxmiliána z Liechtensteina.⁶

Bělohorské události stavbu vranovského chrámu pozdržely a práce tak započaly až po roce 1621, kdy byl stržen starší kostel.⁷ Stavba probíhala zřejmě v letech 1625-1630. Současně byla podle církevního práva stavebníka „ius sepulturae“ pod chrámem zřízena rodová hrobka Liechtensteinů, do které byl roku 1627 jako první pochován bratr zakladatele a pobělohorský místodržitel českého království kníže Karel z Liechtensteina. V období výstavby poutního areálu bývají na Vranově připomínáni jezuité, jejichž přítomnost a dohled na stavbu chrámu naznačuje, že se zde snad původně počítalo s jejich stálou rezidencí.

Vzhledem k narůstajícímu počtu poutníků se kníže Maxmilián rozhodl přistoupit k výstavbě kláštera, jehož zakládací listina nese datum 14. září 1633. Do něj uvedl řád nejmenších bratří sv. Františka z Pauly – paulány, kteří se o poutní místo a hrobku starali. Za autora projektu nové klášterní kvadratury seskupené kolem pravoúhlého dvora bývá označován Maxmiliánův architekt Giovanni Giacomo Tencalla, provedení se ujal Ondřej Erna.⁸ Kníže s manželkou věnovali do rukou tehdejšího provinciála paulánského řádu nově vybudovaný poutní chrám Narození Panny Marie, pozemek ke stavbě konventu a zahradu.⁹ Oba manželé se později stali paulánskými terciáři a po smrti byli do hrobky uloženi v řádovém hábitu. Roku 1642 byl nový chrám a klášter vysvěcen.

⁴ Zdeněk Kalista, Vranov v zrcadle barokní legendy a písňe, in: Miroslava Ludvíková (ed.) *Poutní místo Vranov*, Brno 1996, s.68; Kroupa (pozn. 3), s. 38.

⁵ Jiří Kroupa, „Moderní fiori“: kardinál z Dietrichsteina, protobarok a umělecká funkce na Moravě po roce 1600. in: Emil Kordiovský - Miroslav Svoboda (ed.), *Kardinál František z Dietrichštejna a jeho doba*, Brno - Mikulov 2008, s. 59.

⁶ Petr Fidler, *Architektur dei Seicento* (habilitační práce), Innsbruck 1990, s. 59.

⁷ Kalista (pozn. 4), s. 68.

⁸ Fidler (pozn. 6), s. 141-142.

⁹ K nezbytnému zázemí patřily také tři rybníky na chov ryb a hlemýžďárna. Obojí souvisí se zvláštním slibem trvalého půstu masa, kromě rybiho a hlemýžďiho, který patří k charakteristickým rysům paulánské řehole.

Zásadní proměna celého klášterního komplexu po architektonické, umělecké ale i duchovní stránce souvisí s rokem 1740, kdy se slavilo pětisté výročí od založení místní poutní tradice. Tehdy se přistoupilo k celkové rekonstrukci a renovaci kostela a kláštera. Freskovou výzdobu chrámu vytvořil Jan Jiří Etgens z Brna, do kněžiště byl postaven monumentální oltář s obrazem Nejsvětější Trojice od vídeňského malíře Paula Trogera. V rámci dalších úprav byly v průběhu následujícího desetiletí po vzoru brněnského augustiniánského chrámu sv. Tomáše obnoveny věže a byl nově a jednotně vyzdoben interiér.¹⁰

V letech 1817-1821 byla liechtensteinská rodová hrobka přebudována vídeňským architektem Franzem Engelem a získala spolu s průčelím chrámu neoklasicistní vzhled. Architekt však ponechal zachován základní tvar i puristickou čistotu původní stavby, jak se můžeme přesvědčit při pohledu na vedutu kláštera z poloviny 18. století.¹¹ Vzhledem k četným pozdějším zásahům můžeme původní podobu průčelí a také vnitřní výzdoby jen odhadovat. Jistí si však můžeme být půdorysem a prostorovým členěním chrámu. Tektonické články interiéru jsou upraveny omítkou typu stucco lustro, která imituje barevné mramorové obklady. Jak byl interiér pojednán původně není známo, většinou se ale u architektury tohoto stylového charakteru užívalo kontrastu bílé s nějakým tmavším odstínem, kterým byl zdůrazňován vztah omítky a tektonických kamenných článků.¹²

Po stranách odsazeného rovně ukončeného kněžiště jednodolního chrámu Narození Panny Marie jsou připojeny dvě věže. Toto umístění věží při presbytáři již dříve Giovanni Maria Fillipi užil u typologicky odlišného kostela Nanebevzetí Panny Marie ve Staré Boleslavi, z let 1613-1623. Na Moravě se s podobným půdorysným řešením a s totožným umístěním věží setkáváme v kostele sv. Vavřince v Bojkovicích 1651-1656.

Jednodolní poutní kostel Narození Panny Marie ve Vranově u Brna je zaklenut jednotlicí valenou klenbou s lunetami bez pasů, pokrytou freskou z 18. století. Klenba lodí délky čtyř široce se pnoucích klenebních polí spočívá na mohutných přízdních hranolových pilířích s představenými pilastry s římsovými hlavicemi bohatě profilovaného kompletního kladí, které obíhá kolem celého prostoru. Přímo nad ním jsou umístěna okna, jimiž je loď osvětlována. Díky pilastrů jsou ve své ploše probrány obdélnými plochami. Podobné pročlenění pilastrů můžeme pozorovat již koncem 16. století např. u kaple sv.

¹⁰ Byl postaven varhaní kůr, kazatelna, nově byly vybaveny boční oltáře, pořízeny byly varhany a vyřezávané lavice. Na základě dekretu Josefa II. byl klášter roku 1784 zrušen. Klášterní kvadratura byla po zrušení komunity postupně odbourávána, zůstalo pouze křídlo přilehlé k chrámu, které sloužilo následně jako fara.

¹¹ Kroupa (pozn. 3), s. 38-41.

¹² Kroupa (pozn. 5), s. 56.

Stanislava při dómu sv. Václava v Olomouci a nebo na fasádě kostela sv. Anny v Mikulově a přilehlé centrální kapli. Mezi pilíři jsou pak situovány tři páry bočních mělkých kaplí. Úseky valených oblouků klenoucích boční úzké kaple zároveň rytmizují klenbu lodi. V celém vnitřním prostoru je důsledně užito mnohvrstevné tektonické soustavy, rytmizace, dynamičnosti, plasticity článků a jejich prostupování a seskupování, tam kde se stěna zalamuje.

Giovanni Maria Fillipi navrhl stereotomně jasnou stavbu s jednotným vnitřním prostorem, která je blízká jeho dřívějšímu projektu kostela Nejsvětější Trojice v Praze, avšak slohově pokročilejší a navenek i uvnitř snad ještě více římsky klasicky čistá.¹³

Kostel Narození Panny Marie ve Vranově představuje pro Moravu typologicky významný počín, jehož prostřednictvím se poprvé moravské prostředí seznamuje s vyspělým sakrálním typem haly se vtaženými pilíři, mezi nimiž jsou umístěny mělké boční kaple. Svým pojetím vnitřního a vnějšího prostoru se stal poutní chrám vzorem pro další moravské sakrální stavby, stává se symbolem nové protobarokní architektury, vyznačující se jednoduchým, puristickým a monumentálním pojetím.

Symbolický význam architektonického purismu si uvědomíme zejména tehdy, jak píše Jiří Kroupa, srovnáme-li vranovský poutní chrám s jinými stavbami té doby, pozdně renesančními a manýristickými: s jejich bohatou barevnou výzdobou v interiérech a s grafitovou výzdobou v exteriérech. Puristický styl poutního chrámu pak ztotožňuje s novou estetikou související s manifestací rodové a konfesionální reprezentace aristokracie.¹⁴ Tento jasný a přehledný prostorový typ se od charakteru manýristické architektury odlišuje a můžeme jej plně považovat za příznačný projev protobaroka v moravské sakrální architektuře.

Nečleněné monoliticky působící boční stěny chrámu nesou, snad jako jediná exteriérová část, původní podobu. Zbytek kostela je buď obestavěn klášterními budovami nebo prošel pozdější úpravou. Na základě srovnávacího průzkumu moravské protobarokní architektury nalezneme asi nejbližšího pokračovatele vranovského poutního v kostele sv. Jana Křtitele v Náměšti nad Oslavou. Oba chrámy si jsou podobné nejen typologicky totožným řešením lodi s bočními kaplemi mezi vtaženými pilíři, ale i velmi podobným tvarováním mohutných vtažených pilířů s přiloženými pilasty a rovněž analogiemi tektonických článků užitých při členění interiéru. V Náměšti se však kolem pilastrů římsa nezalamuje.

¹³ Kroupa (pozn. 3), s. 38-41.

¹⁴ Ibidem, s. 38.

Brtnice, kostel bl. Juliány Collalto, 1629-1637

Dnešní kostel bl. Juliány Collalto (původně zasvěcený ev. Matoušovi) v Brtnici při zámku vybuřoval v letech 1588-1589 jako pohřební rodový chrám protestantský šlechtic Hynek Brtnický z Valdštejna se svou manželkou Kateřinou Zajímačkou z Kunštátu. Humanisticky vzdělaný stavebník¹ zároveň dokončoval renesanční přestavbu brtnického zámku, kterou řídil vlašský stavitel Baltazar Maggi z Arogn (1550-1619), pocházející z Lombardie. Jarmila Krčálová uvažuje o současném podílu architekta Baltazare Maggiho i na stavbě brtnického kostela.²

Sjednocený sálový prostor protestantského brtnického chrámu s neodsazeným trojbokým závěrem s vestavěnými emporami, sklenutý jednotnou valenou klenbou s hřebínkovými pasy a prosvětlený velkými hrotitými okny s trojdílnými kružbami se vřazoval do skupiny sálových protestantských sakrálních staveb budovaných v našich zemích na přelomu 16. a 17. století.³

V souvislosti s pobělohorskými událostmi došlo v Brtnici ke změně majitele panství. Synovec a dědic Hynka Brtnického z Valdštejna, Zdeněk z Valdštejna, stejně jako jeho předkové zastával významné funkce v rámci zemské správy moravského markrabství a pro účast ve stavovském povstání mu bylo brtnické panství zkonfiskováno. Císař pak Brtnici v roce 1623 prodal italskému vojevůdci a dvornímu císařskému válečnému radovi hraběti Rombaldu XIII. z Collalta a San Salvatore (1575-1630). Collaltům pak Brtnice patřila až do počátku 18. století.

Rombaldo z Collaltu sloužil postupně ve vojsku císaře Rudolfa II., Matyáše a Ferdinanda II., vojenská kariéra mu přinesla v roce 1610 titul hraběte a v roce 1613 válečného rady. Mezi moravskou šlechtu se v roce 1617 vřadil sňatkem s Blankou Polyxenou z Thurnu,⁴ ale k majetku na Moravě se dostal až v rámci konfiskačních řízení, jimiž byli právě císařští vojevůdci odměňováni.⁵

Již v roce 1933 upozornil Václav Richter na existující plán přetvářející urbanistickou situaci brtnického zámku a protilehlého zámeckého kostela. Spolu se Zdeňkem Kudělkou později připsali rozhodující autorskou účast na brtnických collaltovských stavbách, tedy především na úpravách zámku probíhajících od druhé čtvrtiny

¹ V letech 1581–1582 byl moravským nejvyšším sudím, v letech 1582–1589 zastával pozici zemského hejtmana a později byl nejvyšším komorníkem (1587–1595).

² Jarmila Krčálová, *Renesanční stavby Baldassara Maggiho v Čechách a na Moravě*, Praha 1986.

³ Jan Janák – Pavel Balcárek – František Čapka et al., *Dějiny Brtnice a připojených obcí*, Brno 1988, s. 376.

⁴ Blanka Polyxena z Thurnu byla sestra Víta Jindřicha z Thurnu, který byl pánem na Vlasaticích.

17. století, stavbě blízkého paulánského kláštera (1627-1631) a přestavbě zámeckého kostela ev. Matouše v letech 1627-1629, fortifikačnímu architektovi a matematikovi, působícímu v císařských a také Vladštejnových službách, Giovanni Battistovi Pieronimu.⁶

Vyhlášený medicéjský odborník na fortifikační stavby Giovanni Battista Pieroni da Galliano (1586-1654) se na Moravu dostal prostřednictvím vídeňského dvora. Se základy architektury se seznámil u svého otce Alesandra Pieroniho, později se zdokonalil u tehdejšího vůdčího florentského architekta Bernarda Buontalentiho.

Ze služeb toskánského velkovévody Cosima II. Medicéjského (o působení na florentském dvoře příliš informací nemáme), se asi roku 1622 Giovanni Pieroni vydává na císařský dvůr do Vídně.⁷ Císař Ferdinand II. svého nového architekta ihned poslal do Uher zkontrolovat dosavadní opevnění. Na cestách jej doprovázel pomocník Baccio del Bianco, malíř a kreslíř, pozdější všestranný umělec, kterého s sebou Giovanni přivedl z Florencie. Baccio del Bianco později vylíčil ze života Giovanni Battisty Pieroniho mnohé události, bohužel bez časových údajů a ne příliš přesně.⁸

V roce 1629 byl najat na práce na přestavbě zednický mistr Pavel z Moravy. Pieroni zatím pracoval na plánech zdiva a v roce 1629 odjel na doporučení Rombalda Collalta studovat nový jezuitský kostel ve Vídni, kde si pořizoval skicy jeho vnitřní výzdoby, které chtěl poslat do Brtnice jako předlohu pro tvarové řešnění interiéru kostela.⁹

Jarmila Krčálová přesvědčivě rozebrala zachované Pieroniho dopisy adresované hraběti Collaltovi z let 1627-1629 a také řadu Pieroniho architektonických plánů.¹⁰ Podle korespondence také poprvé přesně stanovila datum položení základního kamene k přestavbě kostela ev. Matouše na 20. srpna 1629. Stavbu podle Pieroniho návrhů a průběžných písmených pokynů, z nichž vyplývá, že byly plány v září 1629 ještě upraveny, prováděl stavitel Giovanni Petrucci. Původní plán počítal s prodloužením kostela a vznikem tří kaplí, z čehož byly realizovány jen dvě kaple v bocích jednolodí.¹¹

Když Giovanni Battista Pieroni zpracovával plány pro brtnické Collalty, měl za sebou již poměrně rozsáhlé dílo na území tehdejšího rakouského soustátí. Z jeho dalších staveb

⁵ Panochová se věnuje mecenátu císařských vojevůdců. Ivana Panochová, *Mezi zbraněmi vlčí múzy. Protobaroko v české a moravské architektuře 1620–1650 a jeho donátorské pozadí. Slohová, funkční a ideová analýza* (dizertační práce), Katedra teorie a dějin výtvarných umění FF UP, Olomouc 2003. s. 98-119.

⁶ Václav Richter – Zdeněk Kudělka, Die Architektur des 17. und 18. Jahrhunderts in Mähren, in: *Sborník prací Filozofické fakulty Brněnské univerzity*, řada uměnovědná F16, Brno 1972, s. 91–130.

⁷ Jarmila Krčálová, Giovanni Pieroni – architekt?, *Umění XXXVI*, 1988, s. 511–540.

⁸ Ibidem.

⁹ Janák – Balcárek – Čapka et al. (pozn. 3), s. 378-379.

¹⁰ Krčálová (pozn. 7), s. 511–540.

¹¹ Vývoj názoru na autorství Pieroniho shrnuje Panochová (pozn. 5), s. 101-102.

můžeme uvést např. revizi plánů jezuitské koleje v Kladsku, návrh opevnění hradu Bezdězu, projekt lodžie Valdštejnského paláce v Praze a rozestavěný byl v té době také kostel sv. Jakuba Většího v Jičíně, kde také navrhl stavbu jezuitského semináře a byl i poradcem při stavbě zámku.

Ivana Panochová upozornila na zmínku v drobném tisku Aloise Josefa Pátka z roku 1887, jenž se zmiňuje o dopisech italských stavitelů „Piconiho a Petrucciho“ z let 1627-1629, vyměňujících si instrukce a relace o obnově kostela ev. Matouše. Týž autor také zmínil dopis paulánského provinciála z roku 1637, v němž patronům děkuje za vystavění kostela. Ivana Panochová k tomuto roku klade kromě vysvěcení stavby také dokončení stavebních prací. Bohužel se uvedený dopis v archivu dosud nenalezl.¹² V roce 1641, který uvádí na návrh Václava Richtera jako rok svěcení i další uměnovědci, se však zřejmě váže pouze k převěcení kostela, kdy původní protestantské patrocínium ev. Matouše bylo změněno na zasvěcení Nanebevzetí Panny Marie. Až po opravě kostela v roce 1831 bylo patrocínium změněno na bl. Juliáně z Collalto.¹³

Zasadním příspěvkem byl objev Petra Fidlera, který v italských archivech objevil řadu nových plánů, které na základě rozboru písma připsal Giovanni Battistu Pieronimu. Ve shodě s Jarmilou Krčálovou pak dospívá k rehabilitaci tvůrčího přínosu tohoto architekta. Petr Fidler také publikoval nerealizovaný, Pieronim signovaný návrh dvouetážového průčelí pro kostel ev. Matouše.¹⁴

Ze zmíněné literatury se dovídáme, že Giovanni Battista Pieroni ponechal zdivo původního protestantského kostela a také tři křížová klenební pole a podle nového plánu nechal k původnímu brtnickému evangelickému kostelu ev. Matouše připojit boční kaple, takže vzniklo řešení podobné půdorysu řeckého kříže, kostel se tak svým půdorysným rozvrhem přiblížil chrámu sv. Jana Křtitele v Náměšti nad Oslavou, kde bylo také užito v bocích lodí vystupujících mohutných kaplí, které získávají v exteriéru podobu zdánlivého transeptu, který jsem označila jako pseudotransept.¹⁵ Zdeněk Kudělka dokonce uvažuje o podílu architekta Giovanni Battisty Carloneho v závěrečné fázi přestavby kostela v Brtnici.¹⁶

¹² Ibidem, s. 103.

¹³ Bohumil Samek, *Umělecké památky Moravy a Slezska*, I, Praha 1994, s. 260.

¹⁴ Petr Fidler, Kostel sv. Jakuba Většího v Jičíně a architekt Giovanni Battista Pieroni, in: *Valdštejnská loggie a komponovaná barokní krajina okolí Jičína*, Jičín 1997, s.39.

¹⁵ Půdorys latinského kříže se objevuje také na Pieronihov návrhu jičínského kostela sv. Jakuba Většího.

¹⁶ Zdeněk Kudělka, *Architektura*, in: Ivo Krsek – Zdeněk Kudělka – Miloš Stehlík et al., *Umění baroka na Moravě a ve Slezsku*, Praha 1996, s. 188-189.

Kaple v brtnickém chrámu z hmoty výrazně vystupují, do lodi se otvírají užším otvorem završeným půlkruhovou v tendencích protobaroka několikrát znásobenou archivoltou. Vstupy jsou flankovány na mohutných pilířích stupňovitě graduujícími na sebe kladenými pilastry s jónskými hlavicemi obohacenými o prověšený feston, oblíbený ve vídeňském protobarokním prostředí.¹⁷ Gradační motiv je typickým znakem pro protobarokní architekturu. Nízké plné stěny kaplí, členěné v rozích nakoso postavenými pilastry nesou nad kladím okenní sféru se čtyřmi pendentivy v rozích. Úzké vysoké kaple jsou zaklenuty kupolemi na osmiúhelníkovém půdorysu, klenba kupolí je pokryta osmi sférických lichoběžníky, sbíhajícími se do oktogonálního štukového klenáku.

Brtnické kupole tvoří jedinečný typologický počín v moravské architektuře první poloviny 17. století. Na Moravě se v první polovině 17. století setkáváme jen s několika příklady užití kupole, a to v pohřební kapli Náchodských z Březnice při kostele sv. Anny v Mikulově, kde Giovanni Giacomo Tencalla užil konstrukci pravé kupole, podobně jako se o to pokusil v nedalých Valticích, kde se ale v roce 1638 zřítily. V modifikované verzi se s plochou kupolí setkáváme také v kapli bučovického zámku.¹⁸

Původní polygonální závěr kostela si zachoval svou podobu v exteriéru, uvnitř získal podobu konchy, byla upravena také okna chóru. Koncha je tvořena podobně jako kupole bočních kaplí třemi sférických lichoběžníky, pokrytými bohatým štukem. Směrem k lodi měl pak kostel během collaltovské přestavby získat jedno předstupující příčně valené chórové pole, kterému dominují husté štukové kazety stropu. Po jeho bocích měly být Pieronim do presbytáře vestavěny sakristie a nad nimi oratoře. Valbu pokrytou hustým kazetováním tvoří střídající se čtverce a obdélníky, vyplněné dekorativními motivy rozet a rozvilin. Uspořádání kazetování do širokého pásu, jehož vzory nacházíme např. v traktátu Sebastiana Serlia,¹⁹ a jehož schéma označil Zdeněk Kudělka za typologicky ojedinělé,²⁰ Pieroni naplnil antikizujícím obsahem.²¹ Oratoře, otvírající se do presbytáře pravoúhlými okny, označuje Ivana Panochová za typický protobarokní znak chrámové architektury.²²

Kostel byl včetně lodi vybaven přepychovou štukovou výzdobou, nepochybně dílem italsky školeného zručného štukatéra, bohatá výzdoba měla sloužit především

¹⁷ Např. v paulánském kostele ve Vídni.

¹⁸ Panochová (pozn. 5), s.112.

¹⁹ Ibidem, s. 110.

²⁰ Kudělka (pozn. 16), s.188.

²¹ Panochová (pozn. 5), s.110.

²² Ibidem, s.110.

k reprezentaci rodu, o jehož významu svědčí i fakt, že Brtnici dvakrát navštívil císař Ferdinand II.²³

V západním průčelí kostela se výrazným způsobem uplatňuje nízký portikus, z něhož se vypíná čtyřboká vysoká věž. Portikus, jehož šířka odpovídá šířce lodi, je podepřený mohutnými pilíři, složenými z kamenných kvádrů. Podvěží i s portikem je zaklenuto valenou klenbou se styčnými lunetami vytaženými do hřebínků a širokými klenebními pasy, klenba jen nepatrně převyšuje úroveň vrcholu hlavního portálu.

Věž, jejíž čtyři patra jsou naznačena v exteriéru římsami, vyrůstá ze sedlové střechy portiku. V jejím horním patře jsou prolomena okna s půlkruhovým záklenkem a nad tím je umístěno atikové polopatro, jehož každá strana je otevřena oválnými okny, některými zaslepými. V exteriéru byla hlavní římsa obíhající stavbu v úsecích nových kaplí ozdobena vlysem používajícím střídání hladkých metop s triglyfy.

Již Jarmila Krčálová se zmiňuje o kostele sv. Trojice v jihomoravských Běhařovicích, který nedlouho po brtnickém, v letech 1593-1596, získal takřka shodný půdorysný rozvrh včetně průčelní věže s arkádově otevřenou předsíní i dvojicí sakristií a oratoří, vyplňujících po stranách základní obdélník půdorysu chóru. Uvádí však, že vztah obou stavebníků - Hynka z Valdštejna a Jiřího Christiana Teufela Grundersbachu, komorníka arcivévodě Matyáše je neznámý a píše, že k přenosu inspirace mohlo dojít během obvyklých vzájemných návštěv šlechty.²⁴

O rozsahu substrukce brtnické původní stavby uvažuje Ivana Panochová, která vyslovila „mírné“ pochyby ohledně průčelní věže chrámu, k nimž ji vede shodný materiál, rozměry a způsob kladení pískovcových kvádrů, použitých na pilířích portiku a na původních vnějších opěrácích. Také si všímá, že tvar okenních ostění na věži tvoří paralelu k půlkruhovému hlavnímu portálu, obestavěnému portikem, uvažuje, že portál pochází z dřívější etapy výstavby, což dokládá existencí nadpražní římsy a nekompatibilním segmentovým obloukem umístěným nad portálem zevnitř chrámu. Ivana Panochová uvádí, že s nízkou těžkopádností portikové části kontrastuje Pieronim navržená kruchta, přistavěná z vnitřní strany k téže západní stěně chrámu. Kruchtu s geometricky zdobeným parapetem nesou tři vysoké vznosné půlkruhové arkády na sloupcích s toskánskými hlavicemi. Dále píše, že výsledná estetická podoba vstupní části kostela ev. Matouše je výsledkem Pieroniho a Petruzziho protobarokní přestavby. Brtnický portikus pak Ivana Panochová staví na

²³ Ibidem, s.109.

²⁴ Krčálová (pozn.2), s.76.

počátek vývojové řady specifického barokního chrámového útvaru, s nímž se podle ní později setkáme například před hlavní fasádou jezuitského kostela sv. Salvátora v Praze.

Při bližším porovnání kostela bl. Juliány z Collalto v Brtnici a kostela Největější Trojice v Běhařovicích, zjistíme výraznou podobnost v jejich ztvárnění. Obě stavby, pomineme-li collaltovskou přístavbu bočních kaplí, mají mnoho společných prvků. Shodují se v půdorysu, mají velmi blízké ztvárnění věží, dokonce se stejnou vrcholovou atikou. Podoba portiku se jen nepatrně odlišuje, Běhařovický neobepíná věž kolem dokola, ale jen do poloviny. Také je jiným způsobem vyřešen přístup do věže, u běhařovické stavby je dvouramenné schodiště umístěno v exteriéru v ose chrámu. V Brtnici je schodiště pojmuto do hmoty západního portiku. Stejně jsou vnější opěrné pilíře dokonce s totožným volutovým zakončením.

V interiéru nalezneme stejné řešení zaklenutí lodí, v presbytáři rovněž vřstavené útvary sakristií a oratoří i s jednotnou příčnou valenou klenbou. Valená klenba presbyteria kostela byla v Běhařovicích roku 1596 vybavena schématem propojených osmibokých kazet tvořených dekorativně členěnými lištami.²⁵

Podobný tvar má dokonce i běhařovický kůr, který je o dvě pole širší a také dvě pole jsou představena na bocích směrem k presbytáři. V některých detailech můžeme zaznamenat odlišné ztvárnění, zjednodušení či rustikalizaci v provedení detailů, např. toskánské sloupy postrádají ladnost sloupů brtnických a oblouky arkád jsou v Běhařovicích ploché, bez kamenických detailů. Některé odlišnosti můžeme přisoudit výrazně zvětšenému měřítku běhařovické stavby, než má drobnější kostel v Brtnici.

Kostel Nejsvětější Trojice v Běhařovicích nechal postavit v roce 1596 majitel Tavíkovice Jiří Kryštof Teuffel z Gundersdorfu. Z testamentu Hynka Brtnického z Vladštejna, stavebníka brtnického kostela, psaného 11. dubna 1595 a vloženého do zemských desk v březnu 1596 vyplývá, že jeho sestra Markéta Brtnická z Valdštejna, byla provdána za stavebníka Běhařovic, Jiřího Krištofa Teuffela z Gundersdorfu, komorníka rakouského arciknížete Matyáše a později kraječe císaře Rudolfa II.²⁶ Je tak velmi pravděpodobné, že si po svatbě, která proběhla, jak vyplývá ze zápisu nalezeného v zemských deskách, někdy před rokem 1595, mohli novomanželé přivést z Brtnice do Běhařovic stavitele úzce spojeného s brtnickou stavbou. Za předpokladu, že původní brtnickou stavbu vyprojektoval Baltazzare

²⁵ Ondřej Jakubec, Skupina pozdně renesančních štukatur na Moravě, jejich styl a význam – možnosti a meze interpretace, *Umění* LI, 2003, s. 279.

²⁶ *Moravské zemské desky*, III, Kraj brněnský, 1567–1641, Miloslav Rohlík (ed.), Praha 1957, s. 268–271. - Jaroslava Hausenblasová, *Der Hof Kaiser Rudolfs II. Eine Edition des Hofstaatsverzeichnisse 1576–1612*, Prag 2002 (Fontes historiae artium IX), s. 231, 276.

Maggi, vyvstává nutně otázka, zda se také nepodílel na výstavbě kostela v Běhařovicích. Uvažovat o tom, že by mohl běhařovický kostel projektovat přímo Baltazare Maggi, by bylo bez dalšího průzkumu problematiky a podrobnějšího materiálu velmi odvážné, avšak v mnoha směrem nápadná podobnost obou staveb je nepopiratelná. Maggiho působení na Moravě není zcela probádáno, kromě účasti na stavbách v Brtnici se měl podílet v 90. letech 16. století také na budování kostela bratrského sboru v Lipníku nad Běčvou, který vznikl v letech 1590-1593.²⁷ Z období přelomu století až do jeho smrti mu pak nejsou připsány žádné stavby, zemřel 1619 v rodném italském Arogno.²⁸

Z výše popsaných souvislostí vyplývá, že je potřeba zrevidovat rozsah přestaveb provedených na brtnickém kostele Giovanni Battistou Pieronim, jak mu jsou v dosavadní literatuře přisuzovány. Vzhledem k možnosti srovnání obou kostelů si totiž můžeme udělat relativně přesnou představu o tom, jak vypadal kostel bl. Juliány z Collalto před collaltovskou přestavbou. Je velmi pravděpodobné, že kromě výstavby bočních kaplí – v podobě pseudotranseptu, prošel brtnický chrám úpravami pouze v interiéru, především ve výzdobě. Ze srovnání vyplývá, že za Pieroniho pravděpodobně nedošlo k vestavění sakristií a oratoří do presbytáře, protože téměř shodné vestavby i se stejným umístěním oken má i běhařovický kostel. Rovněž valená klenba presbytáře pokrytá kazetami je u obou staveb velmi podobná, takže ani zaklenuť brtnického chóru nejspíše není dílem Pieroniho, nýbrž pochází z původní fáze výstavby. Pouze kazety pravděpodobně dostaly novou modernější výzdobu včetně kvadrilobového zrcadla ve vrcholu klenby, případně mohlo dojít k úplnému překazetování v duchu současných trendů. Rozhodně se dá ale předpokládat, že základní stavební útvary podobné dnešním se v původním kostele ještě před collaltovskou přestavbou již nacházely.

Rovněž se nedá souhlasit s tvrzením, že kruchta v brtnickém kostele je dílem architekta Pieroniho. Vzhledem ke vzájemné podobnosti krucht obou kostelů se zdá velmi pravděpodobné, že brtnická kruchta evidentně inspirovala běhařovickou a tudíž musela vzniknout již v první fázi výstavby. Nezdá se rovněž pravděpodobné že Giovanni Battista Pieroni byl autorem průčelní věže, tolik podobné jak v rozvrhu tak i detailech běhařovické.

Pouze utváření brtnického portiku, který se od běhařovického odlišuje, by mohlo vést k myšlence o jeho protobarokní úpravě. Avšak mnohem pravděpodobnější je, že portiky byly odlišně budované již od jejich vzniku na konci 16. století. K modifikaci jejich podoby mohly vést různé důvody, například to, že se stavby výrazně odlišují ve svých

²⁷ Bohumil Samek, *Umělecké památky Moravy a Slezska*, I, Praha 1994, s. 260.

²⁸ Krčálová (pozn. 2), Praha 1986, s. 40 a 75-6.

rozměrech. Již Ivana Panchová vyslovila jisté pochybnosti o Pieroniho autorství brtnického portiku, k nimž ji vedlo podobné kladení kvádrů na pilířích portiku i na vnějších opěrných pilířích brtnického chrámu.²⁹

Zdá se tak, že Giovanni Battista Pieroni k lodi brtnického kostela nakonec přistavěl pouze dvojici kaplí - pseudotransept, upravil okna v presbytáři i lodi, pozměnil konchu závěru, přidal zalamující se, pro protobarokní architekturu příznačné, pilastry a další tektonické články, které vnitřní protor zmodernizovaly; nepochybně došlo také k celkové vnitřní štukové úpravě chrámu.

²⁹ Panochová (pozn. 5), s.110. - Kudělka (pozn.16), s. 188.

Valtice, kostel Nanebevzetí Panny Marie, 1631-1671

Valtice již od středověku patřily významnému rodu Liechtensteinů, který na pomezí Rakouska a Moravy propojoval dvorské a regionální kulturní a společenské prostředí. Největšího rozkvětu se Valticím dostalo až v době Karla z Liechtensteina, který byl jako první z rodu v roce 1608 povýšen do knížecího stavu a bylo mu uděleno opavské a krnovské panství. Jako sídlo liechtensteinské primogenitury byly právě zvoleny dolnorakouské Valtice, tvořící protějšek moravské Lednici.¹

Z dochovaných pramenů vyplývá, že Karel z Liechtensteina zamýšlel ve Valticích vybudovat nový farní kostel Nanebevzetí Panny Marie již v roce 1602, tedy tři roky po jeho konverzi ke katolicismu, kdy měl vzniknout první model stavby.² Karel z Liechtensteina však v roce 1627 zemřel a k uskutečnění tohoto záměru za jeho života nedošlo.³ Po Karlu z Liechtensteina se stal hlavou rodu jeho ještě nezletilý syn Karel Eusebius (1611-1684), ale až do roku 1632 byli jeho poručníky strýcové Gundakar a Maxmilián.

V souvislosti s existencí modelu kostela z roku 1602 byly vysloveny domněnky o autorství různých umělců: Georg Skalecki uvažuje o rudolfínských architektech, a to o Giovanni Maria Fillipim či Josefu Heinzovi.⁴ Zdeněk Kudělka se zase přiklání k autorství Giovanniho Battisty Carloneho, který v té době pro Liechtensteiny pracoval v Lednici.⁵

Vedením stavby byl v roce 1629 pověřen dvorní architekt Maxmiliána z Liechtensteina Giovanni Giacomo Tencalla, který v roce 1631 dodal plány a posléze 1632 i dřevěný model stavby.⁶ K položení základního kamene došlo až v roce 1631 za přítomnosti olomouckého biskupa Františka z Dietrichsteina, jenž sídlil na sousedním mikulovském panství. Účast osobnosti Františka z Dietrichsteina ještě podtrhla politický význam této události, která byla manifestací pokroku protireformace na moravském

¹ Podrobněji o Lichtensteinech např.: Thomas Winkelbauer, Lichtenštejnové jako „šlechta neznající hranice“. Náčrt majetkového vývoje pánů a knížat lichtenštejnských v Dolních Rakousích a na Moravě v rámci politických dějin, in: Andrea Komlosyová – Václav Bůžek – František Svátek (ed.), *Kultury na hranici*, Vídeň 1995, s. 215-222.

² Petr Fidler, Kostel Nanebevzetí Panny Marie ve Valticích, in: Emil Kordiovský (ed.), *Město Valtice*, Valtice 2001, s. 209-224. - Ivana Panochová, *Mezi zbraněmi vlčí múzy. Protobaroko v české a moravské architektuře 1620–1650 a jeho donátorské pozadí. Slohová, funkční a ideová analýza* (dizertační práce), Katedra teorie a dějin výtvarných umění FF UP, Olomouc 2003, s. 249-253.

³ Zdeněk Kudělka, Architektura, in: Ivo Krsek – Zdeněk Kudělka – Miloš Stehlík et al., *Umění baroka na Moravě a ve Slezsku*, Praha 1996, s. 185.

⁴ Georg Skalecki, *Deutsche Architektur zur Zeit des dreissigjährigen Krieges*, Regensburg 1989, s. 206-210. Při svých úvahách však nevěděl o dnes spolehlivém připsání projektu Giovanni Giacomo Tencalovi Petrem Fidlerem.

⁵ Kudělka (pozn. 3), s. 185.

⁶ Fidler (pozn.2), s. 209-224, s. 221.

pomezí.⁷ Postup stavby podle Tencallových plánů se však vinou špatné organizace brzy zpomalil.⁸ V roce 1637 stavba pokročila až k jejímu zaklenutí a mohlo se začít s výzdobou, na kterou byl najat štukatér Bernardo Bianchi.⁹

Karel Eusebius z Liechtensteina, vášnivý stavebník a milovník architektury, který brzy převzal tuto roli po svém poručíkovi, byl s průběhem výstavby zřejmě spokojen a v roce 1638 uzavřel s Givoannim Giacomem Tencallou novou smlouvu, ve které mu kromě deputátu přiznal roční plat 450 zl.¹⁰ V ten stejný rok uzavřel Karel Eusebius ještě smlouvu se štukatéry Bernardem Bianchim a architektem bratrem Giovannim Tencallou na provedení štukatérských prací v kostele.¹¹

V roce 1638 došlo k nečekané komplikaci. Zřítla se monumentální kupole, která s sebou strhla i klenby v transeptu včetně zdí mezi příčnou lodí a bočními kaplemi. „V sutinách ležela nejenom pýcha ctižádostivého stavebníka, reputace stavitele Tencally, ale i první pokus konstruovat v našich zemích pravou tamburovou kupolí“, uvádí výstižně význam události Petr Fidler.¹² Giovanni Giacomo Tencalla stavěl současně ve Vídni dominikánský kostel S. Maria Rotunda, kde v projektu zamýšlel vystavět podobně odvážnou kupoli. Po této události nechali vídeňští dominikáni stavbu kupole zastavit a později ji nahradili kupolí plochou¹³

Zklamaný stavebník Karel Eusebius z Liechtensteina, který se architekturou vášnivě zabýval a sám stavby navrhoval, Giovanni Giacomu Tencallu z liechtensteinských služeb propustil a v roce 1641 povolal do Valtic brněnského stavitele a zednického mistra Ondřeje Ernu, kterého pověřil opravou a dokončením stavby.¹⁴

V roce 1660 byla podepsána smlouva se štukatérem Giovannim Tencallou, který přebral vedení stavby od brněnského Ondřeje Erny a kreslil pro Karla Eusebia další plány nejenom pro Valtice, ale například i Lednici. Po odchodu Giovanniho Tencally z Valtic

⁷ Fidler (pozn.2), s. 211. Slavnosti se měla účastnit i Františkova proslulá kapela a při příležitosti založení stavby byla vydána pamětní medaile.

⁸ Fidler (pozn.2), s. 212.

⁹ Podle dohody měl vyzdobit klenbu hlavní lodi, klenby nad chórem i ramena transeptu. Navíc měl sochami proroků dekorovat okno nad vstupem do kostela a další tři velká okna v příčné lodi a závěru kostela. Ibidem, s.212.

¹⁰ Fidler (pozn.2), s. 212.

¹¹ Podle zachovaných výkresů měli oba štukatěři vyzdobit osm polí kupole, osadit je anděly, trofejemi a nikami podle jednoho ze dvou návrhů, který měl vybrat sám kníže. Ibidem, s. 212-213.

¹² Ibidem, s. 213.

¹³ Ibidem, s. 212-213.

¹⁴ Ondřej Erna se podle smlouvy zavázal obnovit částečně shnilé stavební lešení, strhnout a znovu vybudovat zeď na pravé straně mezi transeptem a bočními kaplemi, snést zdivo nad hlavní římsou pilířů zkrřížení, zbourat klenbu nad oblouky zkrřížení, všechny čtyři oblouky zkrřížení znovu vybudovat a nad nimi vyzdít nové zaklenutí „a vella“. Stěny presbytáře měl zajistit zvenčí i zevnitř táhly a v celém kostele dokončit římsy v interiéru i na fasádě. Navíc měl Ondřej Erna celý kostel omítnout, vydláždít a postavit oltáře. Ibidem, s. 213.

stála stavba ještě několik let nedokončená. K slavnostnímu vysvěcení chrámu ke cti Nanebevzetí Panny Marie došlo až v roce 1671.¹⁵

Kostel Nanebevzetí Panny Marie je jednolodní podélná impozantní stavba nebyvalých rozměrů (48x28 m; o výšce 34 m) s neodsazeným rovně ukončeným kněžištěm. Mezi dvě velmi krátká pole lodi bazilikálního řezu a závěr vložil architekt transept, jehož krátká křídla půdorysně příliš nevystupují a spolu s presbytářem vytvářejí půdorys téměř rovnoramenného kříže. Pouze přestavené dvouvěžové průčelí chrám prodlužuje a dává mu longitudinální podobu. V kostele Nanebevzetí Panny Marie tak dochází k spojení centrály s podélnou dispozicí. Mezi opěrnými pilíři jsou dva páry bočních kaplí. Pilíře nad kaplemi přecházejí ve volutový kontrafort. Tyto kaple stejně jako křídla transeptu i presbytář klenou pouze úseky valené klenby, dvě pole lodi chrámu jsou pak zaklenuta valeně s lunetami a pasy. Po obvodu interiéru chrámu obíhá podokenní římsa na pilastry zalamovná. Hlavice pilastrů jsou zvláštní variantou jónského řádu, kdy jsou voluty tvořeny roztaženými a na konci stočenými křídly korunované opeřené orlice.

Patrně monumentalizující až předimenzované pojetí vnitřního prostoru a tamburové kupole nad křížením lodi s transeptem zřejmě způsobily její zřícení v roce 1638. Ve čtyřicátých či padesátých letech 17. století ji pak nahradila nynější plochá kupole složená z osmi sférických lichoběžníků, sbíhajících se do kruhového štukového klenáku. Tento typ zaklenutí je monumentální obdobou kupolí bočních kaplí kostela bl. Juliány z Collalto v Brtnici a také centrální kaple při kostele sv. Anny v Mikulově.¹⁶

Lod' kostela je osvětlena termálními okny vysoko nad bočními kaplemi, které jsou otevřeny okny oválnými. V presbytáři a transeptu jsou pak po jednom prolomena velká a široká okna se segmentovým záklenkem. V západní části kostela se nachází široce se pnoucí jednoosá hudební kruchta, podklenutá stlačenou valenou klenbou.

Masivní hmoty s monumentalizujícího výrazu můžeme považovat za charakteristický znak protobaroka. Ve valtickém případě však stavitelé dovedli monumentalitu k extrému.¹⁷ Setkáváme se zde s kontrastem strohého, přísného a především masivního, pouze lisenovými rámy členěného exteriéru, který je pro protobarokní stavby doslova příznačný. S ním však kontrastuje bohatě rozvedená štuková výzdoba interiéru, na které se podílelo mnoho italských štukatérů, ale také pro protobarokní

¹⁵ Fidler (pozn.2), s. 218.

¹⁶ Panochová (pozn.2), s. 250-251.

¹⁷ Ibidem, s. 250-251.

architekturu příznačný kumulační efekt tektonických článků. Plochy mezi arkádami kaplí a kladím jsou osazeny štukovými rámy.

V ose průčelí je prolomený monumentální hlavní portál chrámu s kamenným profilovaným ostěním,¹⁸ flankovaným dvěma sloupy s kompozitními hlavicemi. Na zalomeném kladí spočívá prolomený segmentový fronton s figurální výzdobou, uprostřed je osazen bohatě utvářený liechtensteinský erb.¹⁹

Trojosé dvouvěžové průčelí je v přízemní části členěno vysokým pilastrovým řádem s římsovými hlavicemi, podvěžní osy jsou v přízemí prolomeny nikami zaklenutými konchou se segmentovými frontony. V průběžném kladí se nachází nápis probíhající po celé šířce průčelí: CARLVS EUSEBIVS PRINCEPS DE LIECHTENSTEIN DE NICOLSBVRG OPP ET CARNOVIAE DVX. V prvním patře průčelí je fasáda členěna pilastry s vysokou podezdívkou ukončenou kompozitními hlavicemi. Ve střední ose je prolomeno okno s půlkruhovým záklenkem, flankované dolů se zužujícími pilastry s motivem penízků, jejichž volutové hlavice nesou segmentový fronton. Nad oknem se nachází okřídlená andílčí hlavička, utvářená podobně jako v nadpraží hlavního portálu. Průčelní rizalit je završen ořimsovaným trojúhelníkovým štítem s plastickým erbem a festonem. Po stranách rizalitu se tyčí čtyřboké věže.

Problematika valtického dvouvěžového trojosého průčelí, jež dominuje širokému okolí, staví názory uměnovědců proti sobě. Zdeněk Kudělka uvažuje o jejím pozdním vzniku až dlouho po polovině století a v této souvislosti zmiňuje jméno architekta Giovanni Pietra Tencally, který je u nás poprvé doložen 1656. Zdeněk Kudělka argumentuje jejím pokročilým ztvárněním, kdy je plasticky zdůrazněn prostřední rizalit. Petr Fidler však tuto teorii vyvrací, opíraje se o zprávu, v níž se uvádí, že průčelí již roce 1651 stálo,²⁰ ale připomíná, že v roce 1910 byly věže upraveny do dnešní podoby.²¹

Ivana Panochová konstatuje, že se rozvrh průčelí svou plasticitou od protobarokních pojetí dvouvěžových průčelí odlišuje, avšak na moravské půdě nemá valtický kostel žádná srovnání. Valtický chrám je prvním příkladem, kde bylo na Moravě podobného průčelí užito, pokud můžeme soudit z dochovaných staveb.²² O hypotetické existenci dvojvěžového průčelí by se dalo uvažovat ještě u chrámu Nanebevzetí Panny Marie v Bučovicích, který vznikl mezi lety 1637-1641 a jeví se jako redukováná verze valtického kostela. Podoba

¹⁸ V roce 1642 slíbil portál zhotovit kameník Giacomo Antonio Mazetta.

¹⁹ Fidler (pozn.2), s. 215.

²⁰ Kudělka (pozn. 3), s. 188. - Fidler (pozn.2), s. 220, 223.

²¹ Fidler (pozn.2), s. 220.

²² Panochová (pozn.2), s. 252.

původní bučovické průčelní fasády je bohužel setřena klasicistní přestavbou. Pro tuto hypotézu také svědčí fakt, že obě stavby pro stejného stavebníka budoval i stejný architekt – Giovanni Giacomo Tencalla.²³ Inspirační zdroje podobných dvouvěžových průčelí lze hledat v jezuitském kostele ve Vídni, vybudovaném od roku 1627 pravděpodobně Giovannim Battistou Carlonem,²⁴ a rovněž také v jezuitském kostele v Trnavě, budovaném od roku 1629, nebo v průčelí budovaném ve 40. letech 17. století v Březnici.²⁵

Podobně plasticky pojednaný rizalit v průčelí byl v architektuře Moravy výjimečný. Setkat se s ním můžeme pouze v projektu přestavby farního kostela Nanebevzetí Panny Marie v Holešově od císařského architekta Filiberta Lucheseho z 50. let 17. století. Architekt holešovského průčelí využil hmoty věže, kterou do průčelí zapracoval a vytvořil z ní rizalit, který průčelí výrazně plasticky formuje. Zásadním argumentem svědčícím pro názor Petra Fidlera, že průčelí kostela Nanebevzetí Panny Marie ve Valticích vzniklo již v rané fázi, se vyjeví při porovnání valtického kostela s podobným, téměř současně vzniklým projektem Giovanni Giacoma Tencally pro vídeňské dominikány. Kostel S. Maria Rotunda při dominikánském klášteře ve Vídni má velmi podobný půdorys, pouze s určitými odlišnostmi, které pramení ze závislosti nového chrámu na původní parcele středověkého kostela. Vídeňský chrám s valtickým úzce souvisí a vztahy mezi nimi podrobně rozebral Petr Fidler.²⁶ Na fasádě vídeňského kostela, i když v odlišném rozvrhu, se s obdobným rizalitem také setkáváme.

Projektem valtického farního a zámeckého kostela Giovanni Giacomo Tencalla navázal na zcela aktuální koncepty sakrální římské architektury. Poprvé na Moravu přináší římský motiv kupolového zkrížení, známý především z díla římského architekta Giacoma della Porty.²⁷ Kostel Nanebevzetí Panny Marie ve Valticích představuje pro Moravu typologicky velmi významný počín, jehož prostřednictvím se také poprvé moravské prostředí seznamuje s vyspělým sakrálním typem haly bazilikálního řezu, kde jsou mezi pilíři umístěny mělké boční kaple. Svým pojetím vnitřního a vnějšího prostoru se stal farní a zároveň zámecký chrám vzorem pro další moravské sakrální stavby a zapadá přesně do kontextu protobarokní architektury, vyznačující se jednoduchým, puristickým a monumentálním pojetím.

²³ Petr Fidler, *Architektur dei Seicento* (habilitační práce), Innsbruck 1990, s. 134.

²⁴ Ibidem, s. 109.

²⁵ Panochová (pozn.2), s. 252.

²⁶ Fidler (pozn.2), s. 220, 222.

²⁷ Ibidem, s. 219.

Monumentální prostor valtického chrámu si zachovává velkolepost svých římských předloh a je v tomto ohledu v kontextu dobové produkce ve střední Evropě zcela ojedinělý.²⁸ Ve velkorysé monumentálnosti projektu valtického chrámu se tak odráží manifestace významu Valtic, jako nového hlavního města knížectví a zároveň centra lichtensteinské primogenitury, jako nového centra šlechtického rodu, který v 1. polovině 17. století patřil mezi nejvlivnější a zároveň nejbohatší na Moravě. Svou monumentalitou také jistě upozorňoval na významné postavení stavebníků v katolickém táboře a také na císařském dvoře, velikost chrámu pak doslova symbolizovala liechtensteinské protireformační a rekatolizační zásluhy.

²⁸ Ibidem, s. 220.

Mikulov, loretánský kostel sv. Anny s dietrichsteinskou hrobkou, 1625-1656

František z Dietrichsteina koncentroval nejrozsáhlejší stavební činnost ve svém moravském rezidenčním městě Mikulově. Již v letech 1611-1614 vznikl v severovýchodním cípu hlavního mikulovského náměstí kapucínský klášter, jehož podobu setřely pozdější stavební zásahy.¹ V roce 1623 založil František z Dietrichsteina v Mikulově vedle kapucínského kláštera tzv. Loretu, napodobeninu Santy Casy (Svaté chýše) v italském Loretu, kde byla původní románská svatyně přestavěna Donatem Bramantem.² Poněvadž podrobnější informace o počátcích mikulovské Lorety nejsou známy a původní stavba se nezachovala, není zcela jasné, jaký byl kardinálův počáteční stavební program. Půdorysný rozvrh Lorety je dnes pouze naznačen v dláždění nádvoří v areálu tzv. dietrichsteinské hrobky, který vznikl v 19. století ze zbytků protobarokního kostela sv. Anny.

V roce 1624 koupil František z Dietrichsteina v sousedství kapucínského kláštera dům, který nechal zbořit a na jeho místě se začalo s budováním Lorety. Základní kámen byl položen ještě téhož roku, v roce 1625 byla mikulovská Loreta vysvěcena a František z Dietrichsteina ji fundoval zakládací listinou.³ Václav Richter však uvádí, že při dostavbě loretánského kostela sv. Anny nebyla Santa Casa ještě hotová.⁴ Podoba původní Lorety včetně jejího zasazení do interiéru kostela sv. Anny je zachyceno na listu augšpurského rytce Melchiora Küssella, provedeného podle kresby H. S. Haydta z roku 1783.⁵ Dalšími ikonografickými prameny jsou mikulovská veduta z roku 1673, která nás seznamuje s exteriérem loretánského kostela, a také veduta z druhé poloviny 18. stol.

Poutní místo v Mikulově, tvořené loretánským kostelem s rodovou hrobkou, bylo předáno do péče mikulovských kapucínů. Kromě toho byl také k tomuto účelu vybudován rozsáhlý areál Svaté Hory nad městem. Do interiéru kostela sv. Anny byla umístěna soška černé madony zv. „Thaumaturga“, která byla po požáru loretánského poutního chrámu přemístěna do kostela sv. Václava. Šíření úcty k loretánské zázračné soše se stalo součástí

¹ Václav Richter – Ivo Krsek – Miloš Stehlík et al., *Mikulov*, Brno 1971, s. 126-127.

² Kult loretánské chýše byl tehdy zdůrazňován v Římě zejména v okruhu papeže Urbana VIII. při přípravě Svatého roku 1625. Jiří Kroupa, Umělecká úloha, objednavatelé a styl na Moravě doby barokní, in: Jiří Kroupa (ed.), *V zrcadle stínů. Morava v době barokní 1670 -1790*, Brno 2003, s. 38-41. František z Dietrichsteina získal papežské povolení k výstavbě roku 1622. Mikulovská Loreta byla nejstarší na Moravě a do té doby nejméně kopie loretánské kaple. Richter – Krsek - Stehlík et al. (pozn. 1), s. 128. - Zdeněk Kudělka, *Architektura*, in: Ivo Krsek – Zdeněk Kudělka – Miloš Stehlík et al., *Umění baroka na Moravě a ve Slezsku*, Praha 1996, s. 181. V poslední době také Ivana Panochová, *Mezi zbraněmi vlčí múzy. Protobaroko v české a moravské architektuře 1620–1650 a jeho donátorské pozadí. Slohová, funkční a ideová analýza* (dizertační práce), Katedra teorie a dějin výtvarných umění FF UP, Olomouc 2003, s. 261-262.

³ Richter – Krsek – Stehlík (pozn.1), s. 128.

⁴ *Ibidem* s. 130.

⁵ Kudělka (pozn. 2), s. 181.

protireformačních tendencí rozšířených v habsburské monarchii, neboť Panna Maria, ztotožňovaná s katolickou církví, byla uctívána jako „vítězka nad učením heretiků“.⁶

Zakládní kámen k loretánskému kostelu sv. Anny s dietrichsteinskou hrobkou byl patrně položen již roku 1625, ale se stavbou se začalo někdy před rokem 1638⁷, kdy vznikl architektův popis tehdy nedokončených prací. Definitivní výstavba chrámu sv. Anny byla dokončena 1654 a o dva roky později byl chrám vysvěcen.⁸ Václav Richter předložil řadu argumentů, které dosvědčují, že projekt loretánského kostela sv. Anny pro Františka z Dietrichsteina vytvořil italský architekt Giovanni Giacomina Tencalla.⁹ Předpokládá se, že František z Dietrichsteina nechal vlastní Loretu vybudovat nejprve pod volným nebem a že kostel nad ní, zasvěcený sv. Anně, byl proveden teprve kardinálovým synovcem a nástupcem knížetem Maxmiliánem II. z Dietrichsteina (1596-1655).¹⁰ Usuzuje se však, že již František Dietrichstein měl v úmyslu situovat Santu Casu uvnitř kostela a že Maxmilián tento projekt pouze dokončoval,¹¹ což potvrzují Petrem Fidlerem rozebrané prameny, které dokládají přítomnost projektanta kostela Giovanni Giacoma Tencally v Mikulově ještě před rokem 1636.¹² Jiří Kroupa se domnívá, že byla zpočátku stavba loretánská chýše vybudována jako určité provizorium, patrně z toho důvodu, že k výstavbě poutního chrámu došlo poměrně rychle. Domnívá se také, že původní Santa Casa mohla být pouze malovaná.¹³

Giovanni Giacomina Tencalla byl se svým bratrem, štukatérem Giovannim Tencallou, zaměstnán na sousedním liechtensteinském panství. Pro Maxmiliána a Karla Eusebia z Lichtensteina (1627-1684) projektoval od 1631 novostavbu valtického zámku a farního kostela ve Valticích a rovněž novostavbu zámku v Lednici. Pro Maxmiliána z Liechtensteina navrhoval při příležitosti přestavby Bučovického zámku patrně i kostel Nanebevzetí Panny Marie, budovaný v letech 1637-41. Z liechtensteinských služeb byl z důvodu zřícení jím projektované kopule ve valtickém chrámu v roce 1638 propuštěn. Je

⁶ Kroupa (pozn. 2), s. 38-41.

⁷ Richter – Krsek – Stehlík (pozn. 1), s.128-130. - Panochová s. 263. Petr Fidler uvádí, že bylo započato se stavbou již v roce 1636. Srv.Petr Fidler, Giovanni Giacomo Tencalla, *Sborník prací filozofické fakulty brněnské university*, XLII-XLIV, řada uměnovědná (F) č. 37-39, Brno 1996, s. 100. - Další prameny jsou však zachovány až z roku 1640. Jiří Kroupa, "Moderní fiori": kardinál z Dietrichsteina, protobarok a umělecká funkce na Moravě po roce 1600. in: Emil Kordiovský - Miroslav Svoboda (ed.), *Kardinál František z Dietrichštejna a jeho doba*, Brno - Mikulov 2008, s. 62.

⁸ Richter – Krsek – Stehlík (pozn.1), s.128. – Kroupa (pozn. 7), s. 62.

⁹ Richter – Krsek – Stehlík (pozn.1), s.128-133.

¹⁰ Ten se po smrti svého strýce kardinála Františka z Dietrichsteina ujal správy zděděných statků, neobyčejně rozrostlých pobělohorskými konfiskacemi, ale také zatížených řadou pohledávek.

¹¹ Richter – Krsek – Stehlík (pozn. 1), s.128.

¹² Fidler (pozn. 7), s. 100. Usuzuje tak z pokuty, kterou musel v lednu roku 1636 G.G. Tencalla zaplatit Liechtensteinům za to, že odjel za nějakými obchody do Mikulova.

dosti nepravděpodobné, že by jej Dietrichstein zaměstnal až po této události.¹⁴ Ostatně se zdá, že po nezdaru ve Valticích Giovanni Giacomo Tencalla z Moravy odjel.¹⁵

Původní průčelní fasáda kostela sv. Anny s věží a portikem před lodí a bočními kaplemi po stranách byla v letech 1700-1705 (1706) přestavěna na dvouvěžovou monumentální průčelí, vystavěné pravděpodobně podle projektu Johanna Bernarda Fischera z Erlachu.¹⁶ V roce 1784 byla většina kostela zničena požárem, ze zchovalých zbytků původní stavby byla vystavěna v letech 1845-1852 klasicistní rodová hrobka Dietrichsteinů.

Z původně orientovaného podélného jednolodního kostela sv. Anny se dnes zachoval nejlépe rovněž ukončený, od původního chrámu odsazený presbytář a k němu přilehlá centrální drobná kaple. Architektonické detaily zchovalých částí prozrazují zřetelně autorství Giovanni Giacomu Tencally, štuková dekorace lze zase přičíst jeho bratru Giovannimu Tencalovi,¹⁷ zednickým mistrem byl Lorenz Pfeifer a kamenické práce prováděl Pietro Materna.¹⁸ Dochované pravoúhlé kněžiště je zaklenuto dvěma celými a jedním polovičním polem valené klenby s lunetami mezi jednoduchými pasy. Pod patkami kleneb a pasů obíhá vyložené přerušované kladí, nesené jednotlivými pilastry s volutovými hlavicemi a dřívky s vpadlými výplněmi. Vnitřní prostor je osvětlován na severu a jihu okny s půlkruhovými záklenky. Na vedutě z druhé poloviny 18. století je patrné ještě třetí okno v ose presbytáře, tentokrát termální, stejně jako se objevuje i v dalších Tencallových realizacích, a to v chrámu Nanebevzetí Panny Marie ve Valticích a v kostele Nanebevzetí Panny Marie v Bučovicích. Stěny presbytáře jsou pod okny a v prostoru bočních portálů pročleněny mělkými půlkruhově zaklenutými výklenky a také dvěma nikami s konchou, které jsou završeny římsou. V letech 1845-1852 prošlo kněžiště úpravou, na západě bylo zazděno a přeměněno na kapli, do polovičního pole byla vestavěna klasicizující hudební kruchta, úpravy se dotkly i vnitřní výzdoby.

¹³ Kroupa (pozn.7), s. 62.

¹⁴ Příležitost setkat se přímo a architektem Tencallou nebo alespoň s jeho plánem nového velkolepého kostela měl František z Dietrichsteinu například při příležitosti svěcení základního kamene valtického chrámu, které osobně prováděl.

¹⁵ Richter – Krsek – Stehlík (pozn.1), s. 128-129.

¹⁶ Kudlěka (pozn. 2), s. 247. - Bohumil Samek, *Umělecké památky Moravy a Slezska*, II, Praha 1999, s. 497 uvádí, že autorství J. B. F. z Erlachu není bezpečně doloženo.

¹⁷ Richter – Krsek – Stehlík (pozn.1), s. 132. – Samek (pozn. 16), s. 497. - Petr Fidler, *Architektur dei Seicento* (habilitační práce), Innsbruck 1990, s.140. - Kroupa (pozn.7), s. 61.

¹⁸ Kroupa (pozn.7), s. 62.

Původně byl kostel sv. Anny, jak je také patrné ze zmíněné rytiny, tvořen sálovým prostorem bazilikálního řezu,¹⁹ k němuž se připojoval mírně odsazený a rovně ukončený presbytář. V průčelí měl chrám sv. Anny původně hranolovou věž s přilehlými předsazenými křídly s arkaturou přízemního loubí.²⁰ S podobným typologickým řešením lodi i presbytáře, ale také pojednáním hmot a členěním se setkáváme i v dalších Tencallových projektech, jako je například chrám Nanebevzetí Panny Marie ve Valticích, nebo také kostel Nanebevzetí Panny Marie v Bučovicích.

Původní podobu interiéru a strukturu kostela můžeme vyvozovat především ze zachovalé rytiny. Stěny lodi byly v přízemí po obou stranách prolomeny pilířovými arkádami, do bočních chodeb, které provázely kněžiště po bocích a vytvářely tak kolem hlavního prostoru lodi s Loretou ochoz, jak je to patrné také z půdorysu. Přítomnost ochozu nejspíše souvisela s poutním charakterem místa.²¹ K jižní chodbě dnes přiléhá ještě další, paralelně jdoucí chodba. Chodby zůstaly zachovány, avšak jsou nově upraveny. Nad chodbami byly v prvním patře umístěny empory, otevírající se do lodi obdélníkovými otvory, rámovanými zalamanými šambránami a rovnými římsami. Nad emporami se nacházela okna se segmentovými záklenky.²²

Na východním konci severní chodby je k presbytáři připojena centrální kaple s válcovým pláštěm, uvnitř na osmibokém půdorysu. Jedná se patrně o pohřební kapli starého moravského rodu Březnických z Náchoda.²³ Bohatou štukovou výzdobou pojeďnaná kaple je zaklenuta pravou kupolí na pendentivech, mezi nimiž jsou umístěna termální okna. Završena je lucernou s drobnými okny. Stěny kaple jsou pročleněny pod každým pendentivem vždy dvěma dvakrát zalomenými pilastry. Architektonické znaky kaple i formy štukatur ji plně vřazují do tvorby bratří Tencallů a zároveň do protobarokního moravského stavitelství 1. poloviny 17. století. Giovanni Giacomo Tencalla se pokoušel vystavět kupoli již dříve v nedalekých Valticích, tato se však kvůli předimenzovaným rozměrům v roce 1638 zřítla a musela být nahrazena kupolí plochou. S plochým kupolovitým zaklenutím se setkáváme také v bočních kaplích při kostele bl. Juliány z Collalto v Brtnici. Petr Fidler uvádí, že pád valtické kupole odsunul konstrukci první

¹⁹ Václav Richter i Jiří Kroupa uvádějí, že byla loď původně zaklenuta segmentovou nebo klášterní dřevěnou klenbou či kopulí s monumentální štukovou výzdobou. Richter – Krsek – Stehlík (pozn. 1), s.132.- Kroupa (pozn.7), s. 62.

²⁰ Kudělka (pozn.2), s. 181.

²¹ Již 1639 byla pro poutníky o Loretě vydána tištěná knížička. Richter – Krsek – Stehlík (pozn. 1), s. 128.

²² Richter – Krsek – Stehlík (pozn. 1), s. 132. - Ivana Panochová (pozn.2), s. 264.

²³ Richter – Krsek – Stehlík (pozn. 1), s. 132-133.

pravé kupole na Moravě až do 2. poloviny 17. století,²⁴ avšak Ivana Panochová oponuje tím, že mikulovská realizace pohřební kaple Březnických z Náchoda dokazuje, že na Moravě došlo ke konstrukci pravé kupole již ve 40. letech 17. století.²⁵

Jiří Kroupa se s odkazem na oborovou práci Zuzany Novákové domnívá, že kaple dnes označovaná za tzv. Náchodskou by mohla být původní pohřební kaplí Františka z Dietrichsteina, jak také naznačují dietrichsteinské erby v její výzdobě. V dochované smlouvě, kterou uzavřel štukatér Giovanni Tencalla s novým stavebníkem Maxmiliánem II. z Dietrichsteina v roce 1640, štukatér slibuje, že provede veškerou práci tak, jak byla domluvena s jeho bratrem, přičemž se zavazuje především dokončit štukatérskou práci v kaplích Althanů, Collaltů a Michnů. Kromě toho však nově uvádí výzdobu kaple pánů z Náchoda, která v původní smlouvě nebyla. Tato kaple je zmiňovaná v blízkosti ostatních tří kaplí, které se jí údajně dotýkají a částka za její výzdobu byla shodná jako za všechny zbývající kaple dohromady. Toto znění textu poněkud zpochybňuje spojování tzv. Náchodské kaple s kaplí přistavěnou k severovýchodnímu nároží celého komplexu. Zdá se totiž, že tato největší a nejokázaleji zdobená kaple, tzv. Náchodská, dnes již neexistuje.²⁶

Exteriér dochovaných částí chrámu, tedy presbytáře, kaple a stěn chodeb, je členěn obdobnými pilastry s vpadlými výplněmi, s jakými jsme se setkali i v interiéru kostela sv. Anny. Obdobné pročlenění pilastrů nalezneme také v kapli sv. Stanislava při olomouckém dómu, nebo na pilastrech v interiéru poutního chrámu Narození Panny Marie ve Vranově u Brna.

Svým exteriérovým uspořádáním zachovalých částí, vyznačujících se hmotnou, téměř nečleněnou strukturou, chrám sv. Anny zcela naplňuje charakteristiku protobarokní architektury, s jakou se můžeme setkat nejen v projektech Giovanni Giacoma Tencally, ale i na dalších moravských protobarokních realizacích. V nich se setkává, pro protobarokní moravskou architekturu první poloviny 17. století příznačné, spojení rodové memorie významných katolických rodů s ostentativním zapojením zázračných a magických prvků do katolické liturgie.

²⁴ Petr Fidler, Kostel Nanebevzetí Panny Marie ve Valticích, in: Emil Kordiovský (ed.), *Město Valtice*, Valtice 2001, s. 213.

²⁵ Panochová (pozn. 2), s. 266.

²⁶ Kroupa (pozn. 7), s. 62-63.

Bučovice, kostel Nanebevzetí Panny Marie, 1637-1641

Bučovice ležící v okrese Vyškov získal v roce 1597 sňatkem s Kateřinou z Boskovic, dcerou bohatého moravského šlechtice Jana Šembery Černoohorského z Boskovic, Maxmilián z Liechtensteina (1578–1643).¹ Jan Šembera Černoohorský z Boskovic si zde již v 70. a 80. letech 16. století nechal vystavět nový pozdně renesanční zámek.² Maxmilián z Liechtensteina, který kromě Bučovic vyženil ještě Nový Hrad a Pozořice u Slavkova, věnoval výstavbě a výbavě svých panství velkou pozornost. On i jeho žena byli silně nábožensky založeni a konvertovali ke katolictví v roce 1600. Podporovali řády servitů a paulánů. Ve Vídni, Valticích i na svých dalších statcích si Maxmilián vytvořil vlastní dvorský okruh, který zároveň ovlivňoval situaci na Moravě. Přední architekti a umělci, jež byli pozváni k budování některých Liechtensteinských staveb často začali působit i ve službách dalších moravských velmožů. Od těchto elitních architektů rychleji či pomaleji přebírali postupy méně významní stavebníci a stavitelé. Veškerá tato činnost samozřejmě směřovala k posílení rodové a konfesijní reprezentace.³

V době, kdy panství přešlo do majetku Liechtensteinů, nechal Maxmilián v prvním patře bučovického zámku zříditi z popudu své ženy Kateřiny nárožní kapli, která byla dokončena v roce 1637 a zasvěcena Nanebevzetí Panny Marie.⁴ Autorem štukové výzdoby kaple byl Bernardo Bianchi, který se z Florencie na Moravu dostal v doprovodu medicéjského architekta Giovanni Pieroniho.⁵

Kromě stavební činnosti zaměřené na úpravy bučovického zámeckého sídla, byla v letech 1637-1641 pozornost stavebníka směřována také k výstavbě nového farního kostela

¹ Její sestra Anny si vzala Maxmiliánova bratra Karla z Liechtensteina. Maxmilián se stal po smrti Karla z Liechtensteina poručníkem jeho syna Karla Eusebia.

² Za autora projektu italské pozdně renesanční stavby typu "palazzo in fortezza" a celého rozsáhlého areálu včetně renesanční zahrady, hradební zdi a vodního příkopu byl považován Pietro Ferrabosco di Lagno. Podle novějších pramenů byl autorem architektury i koncepce výzdoby italský architekt a historik Jacopo Strada, vzdělaný znalec umění, který byl správcem uměleckých sbírek tří habsburských císařů - Ferdinanda I., Maxmiliána II. a Rudolfa II. Vedení stavby se ujal Pietro Gabri, podle jehož závěti z roku 1585 mu Jan Šembera Černoohorský z Boskovic dlužil odměnu za provedené práce. Bohumil Samek, *Umělecké památky Moravy a Slezska*, I, Praha 1994, s. 295. Za autora štukové výzdoby v přízemních síních bývá označován Hans Mont. Srv. Jarmila Krčálová, *Zámek v Bučovicích*, Praha 1975.

³ Tomáš Knoz, Lichtenštejnové, Morava a Valtice v 1. polovině 17. století (základní obrysy problematiky), in: Emil Kordiovský (ed.), *Město Valtice*, Valtice 2001, s. 311-313.

⁴ Klenba rohové zámecké kaple čtvercového půdorysu ve tvaru ploché kupole je tvořena osmi sférickými lichoběžníky sbíhajícími se do kruhového štukového klenáku. Z obvodu kaple vyběhající valeně zaklenutý nízký výklenek slouží jako presbytář. Ve čtyřech klenebních kápích je namalována oslava Krista a Panny Marie, ty se střídají se čtyřmi štukově vyzdobenými. Pásky mezi jednotlivými lichoběžníky jsou vyzdobeny motivy Arma Christie. Krčálová (pozn. 2).

⁵ Jarmila Krčálová, Giovanni Pieroni – architekt?, *Umění XXXVI*, 1988, s. 511. Ve 30. letech 17. století bučovický zámek upravoval architekt Giovanni Giacomo Tencalla (např. podle jeho plánu vyhotovil v roce 1635 Pietro Materna kašnu umístěnou na nádvoří zámku), jenž by tak mohl být autorem stavební části kaple.

Nanebevzetí Panny Marie, orientovaného přibližně podél severo-jihní osy. Nový chrám, umístěný nedaleko zámku, byl původně pojatý jako jednolodní halový prostor s redukovaným bazilikálním řezem. Vnitřní prostor byl rozveden bočními mělkými kaplemi, umístěnými mezi pilíři a pilastry na pilířových arkádách. K lodi připojený odsazený presbytář byl rovněž ukončený.

Dnešní podoba kostela je výsledkem pozdějších výrazných přestaveb. V roce 1748 byly v presbytáři vystavěny, podle projektu Antona Erharda Martinelliho, dvě protilehlé oratoře a na západě také hudební kruchta. Nejvýraznější proměnou však prošel chrám mezi léty 1826-1830, kdy byly podle projektu Franze Engela přistavěny dvě boční lodi a klasicistní jižní průčelní vstupní útvar s dvojjěžím a předsíní.

Vzhledem k četným přestavbám je v některých částech chrámu složité jednotlivé fáze výstavby odlišit. Avšak podobu hlavní lodi a presbytáře, zaklenutí těchto částí a boční pilířové arkády hlavní lodi, vítězný oblouk a útvar mu odpovídající na protilehlé straně chrámu i podobu oken, můžeme považovat za původní. Vzhledem k pozdějším přestavbám bučovický kostel, který jasně prokazuje svůj protobarokní původ, Ivana Panochová ani Václav Richter nezmiňují.⁶

Hladké fasády kostela Nanebevzetí Panny Marie v Bučovicích jsou prolomeny v kněžišti v každé stěně jedním nízkým oknem se segmentovým záklenkem, zalamovanou šambránou a se segmentovou nadokenní římsou. Hlavní loď v exteriéru člení vpadlé půlkruhově zakončené výplně, v nichž jsou prolomena nízká okna, stejná jako v kněžišti.

Kněžiště a hlavní loď jsou zaklenuty valenou klenbou bez pasů, do jejichž tři polí se ostře zasekávají krátké lunety. Klenební patky dosedají na pilastry s římsovými hlavicemi, na nichž spočívá kladí. S podobnými pilastry přiloženými k pilířovým arkádám jsme se setkali již ve valtickém chrámu Nanebevzetí Panny Marie. Původní části bučovického kostela se jeví jako jeho redukováná verze. V presbytáři je kladí zredukováno a klenba spočívá pouze na obíhající profilované římsě, podobně jako ve valtickém chrámu.

Celým půdorysným řezem hlavní – původní lodi kostela obíhá kompletní kladí nad pilastry zalamované, v presbytáři pak pouze římsa. Zcela přerušeno je kladí pouze v prostoru oken. Vítězný oblouk je tvořen, stejně jako jemu odpovídající oblouk na protější

Krčálová (pozn. 2). - Samek (pozn. 2), s. 295. - Petr Fidler, *Architektur dei Seicento* (habilitační práce), Innsbruck 1990, s. 134.

⁶ Ivana Panochová, *Mezi zbraněmi vlčí múzy. Protobaroko v české a moravské architektuře 1620–1650 a jeho donátorské pozadí. Slohová, funkční a ideová analýza* (dizertační práce), Katedra teorie a dějin výtvarných umění FF UP, Olomouc 2003. - Václav Richter – Zdeněk Kudělka, *Die Architektur des 17. und 18. Jahrhunderts in Mähren*, in: *Sborník prací Filozofické fakulty Brněnské univerzity*, řada uměnovědná F16, Brno 1972, s. 91–130.

straně lodi, vizuálně graduujícími mohutnými nárožními pilíři, zvýrazněnými na sobě hustě kladenými pilastry s římsovými hlavicemi. Několikanásobnou profilaci tektonických článků, která prostor rytmizuje, až některá místa vibrují a nabývají krystalických podob, můžeme považovat za typický protobarokní rys. Na nárožích pak články gradují a hmota exponenciálně nabývá na svém objemu, v rozích je naopak minimalizována a získává podobu úzkých pilastrových pásků – čtvrtpilastrů, které nerepresentují pouze nosnou funkci, ale mají zároveň optický efekt. Vzbuzují dojem, že pilastry pokračují za zdmi vymezeným prostorem stavby. Touto tvaroslovnou manipulací je prostor střídavě vtahován dovnitř stavby a nebo vytlačován mimo ni. S podobným efektem jsem se mohli setkat například na přístavbách bočních kaplí brtnického kostela bl. Julány z Collalto.⁷ Z kněžiště pak vedou dva pravoúhlé portály s nadpražními římsami do kaple a sakristie, které jsou zaklenuty valeně s dotýkajícími se výsečemi. Níže položenými hladkými stlačenými oblouky se střední loď otevírá do bočních lodí zaklenutých sledem pruských kleneb. V 60.-70. letech 18. století doplnil Jan Schubert boční zdi lodi štukovou figurální výzdobou.⁸

O autorství kostela Nanebevzetí Panny Marie se poprvé vyjádřil Zdeněk Kudělka, který předpokládá, že chrám mohl vzniknout po roce 1633 podle návrhu Giovanni Giacoma Tencally.⁹ Již s větší jistotou připisuje rovněž Petr Fidler autorství kostela architektu Giovanni Giacomo Tencallovi, jenž ve stejnou dobu pracoval pro Liechtensteiny na bučovickém zámku¹⁰ a také budoval monumentální chrám Nanebevzetí Panny Marie ve Valticích. Na Giovanni Giacoma Tencallu poukazují i stejně tvarovaná okna kostela sv. Anny v Mikulově, která jsou patrná na rytině publikované Zdeněk Kudělkou.¹¹

Původní podobu bučovického průčelí bohužel neznáme, neboť po přestavbě v roce 1826 změnilo zásadně svůj ráz. Je však pravděpodobné, že mohlo mít podobný rozvrh jako průčelí kostela Nanebevzetí Panny Marie ve Valticích.¹² Je možno proto předpokládat, že autorem projektu mohl být Giovanni Giacomo Tencalla, který však byl z liechtensteinských služeb propuštěn v roce 1641 z důvodu zřícení velkoryse zamýšlené kopule nad křížením lodi a transpetu valtického chrámu v roce 1638.

⁷ Jev popsala: Panochová (pozn. 6), s. 156-157.

⁸ Samek (pozn. 2), s. 298-289.

⁹ Zdeněk Kudělka, *Architektura*, in: Ivo Krsek – Zdeněk Kudělka – Miloš Stehlík et al., *Umění baroka na Moravě a ve Slezsku*, Praha 1996, s. 45.

¹⁰ Fidler (pozn. 5), s.134-135.

¹¹ Kudělka (pozn. 9), s. 45, 61.

¹² Fidler (pozn. 5), s.134.

Náměšť nad Oslavou, kostel sv. Jana Křtitele, 1637-1642

Panství Náměšť nad Oslavou získal v letech 1563-1576 postupně dědictvím českobratrsky orientovaný rod pánů ze Žerotína. Jan starší ze Žerotína (†1583)¹ zasáhl do dějin tohoto sídla rozhodujícím způsobem, neboť původní hrad nechal přestavět v letech 1572-1579 na rozsáhlý renesanční zámek s kaplí.²

Janův nástupce Karel starší ze Žerotína, hlava nekatolických stavů na Moravě a politik evropského formátu, se po bitvě na Bílé hoře rozhodl odejít do exilu a panství Rosice a Náměšť nad Oslavou prodal roku 1628 Albrechtu Eusebiu z Valdštejna, císařskému generalissimovi,³ který koupil zamýšlel jako pomoc svému švagru a příteli Karlu staršímu ze Žerotína. Avšak Albrecht Valdštejn takřka bezprostředně obě získaná žerotínská panství Náměšť nad Oslavou i Rosice prodal jinému vysokému hodnostáři na dvoře Ferdinanda II. - kancléři Janu Křtiteli z Verdenberka.⁴ Rod hrabat z Verdenberga pak držel panství až do roku 1733.

Na místě starého blíže nespecifikovaného luteránského a v roce 1629 požárem poničeného kostela⁵ nechal Jan Křtitel z Verdenberka postavit v Náměšti nad Oslavou nový orientovaný kostel zasvěcený svému patronu sv. Janu Křtiteli.⁶ Ze starého vyhořelého kostela zůstalo pravděpodobně jen torzo zdiva, jehož zbytky však mohly být využity na stavbu kostela nového, jak to bývalo obvyklé. Zejména polygonálně ukončený presbytář nebo věž v ose kostela se zdají návaznosti na nějakou starší stavbu nasvědčovat. Podobnou situaci, kdy stavebník zachoval část starého kostela, lze zaznamenat také v Holešově - zdejší kostel obohacený o boční lodě, zaujímá obdobný půdorysný rozvrh.

Základní kámen nového chrámu sv. Jana Křtitele byl slavnostně položen v roce 1637. Letopočet 1639, který nese exteriérový vlys presbytáře, může značit ukončení hrubé stavby. Vysvěcení nového kostela provedl v roce 1642 olomoucký pomocný biskup Valentin Karas z Rhomsteina.⁷

¹ Tento podporovatel jednoty bratrské nechal převézt proslulou ivančickou bratrskou tiskárnu, uvedenou do provozu Janem Blahoslavem v roce 1562, do nedalekých Kralic, kde byla posléze pod patronátem rodu vytištěna Bible kralická.

² Bohumil Samek, *Umělecké památky Moravy a Slezska*, II, Praha 1999, s. 622.

³ Tomáš Knoz, *Renesance a manýrismus na zámku v Rosicích*, Rosice 1996, s. 20-21.

⁴ *Ibidem*, s. 318, 326-332.

⁵ Kostel v Náměšti se poprvé připomíná v roce 1345, kostel jako luteránský a nedávno opravený je zmiňován také v roce 1587, kdy bylo město rovněž zachváčeno velkým požárem. Samek (pozn. 2), s. 631.

⁶ Petr Filder, zřejmě mylně, uvádí, že původní kostel shořel až v roce 1639. Petr Fidler, *Architektur dei Seicento* (habilitační práce), Innsbruck 1990, s. 103.

⁷ Karel Stejskal (ed.), *Náměšť nad Oslavou. Historie a současnost*, Náměšť nad Oslavou 2005, s. 39-48, 215-217. - Samek (pozn. 2), s. 631.

Jednolodní halový kostel sv. Jana Křtitele je zaklenut jednotící valenou klenbou bez pasů s lunetami vytaženými do hřebínků. Klenba délky čtyř krátkých široce se pnoucích klenebních polí spočívá na mohutných přízdních hranolových pilířích s představenými pilastry. Mezi pilíři jsou pak situovány boční kaple - tři páry jsou mělké, prostor poslední dvojice kaplí, zaklenutých křížovými hřebínkovými klenbami a situovaných u vítězného oblouku je výrazně prohlouben. Kaple se v interiéru prostorotvorně téměř neuplatňují a nenarušují tak celistvost chrámového prostoru. Ale v exteriéru jejich masivní blokovitá, pouze lizénovým rámem členěná hmota vzbuzuje dojem transeptu. Je zde uplatněn dualistický princip, kdy na nás stavba odlišně působí svým vnitřním a vnějším uspořádáním, takže zevně působí hmoty bočních kaplí jako tzv. pseudotransept. V roce 1744 byly v prostoru vysokých kaplí vybudovány oratoře.⁸

K lodi kostela je mohutným vítězným obloukem připojen odsazený polygonální presbytář o délce jednoho klenebního pole, zaklenutý valenou klenbou s konchou v závěru, obojí s lunetami vytaženými do hřebínků. Ve tvaru odsazeného chóru o třech stranách oktogonu spatřuje Ivana Panochová typický protobarokní způsob utváření presbytáře.⁹ Podle provedeného průzkumu se tento závěr nedá vztáhnout na moravskou protobarokní architekturu. Na Moravě se v první polovině 17. století s polygonálním ukončením presbytářů setkáváme převážně u jednolodních protestantských staveb kazatelského typu či u gotických přestaveb, nikoli však u staveb s protobarokními rysy. Výše popsané utváření chóru kostela v Náměšti nad Oslavou tvoří na Moravě v první polovině 17. století výjimku. Jediným dalším příkladem, kde je presbytář u protobarokního chrámu ukončen polygonálně, je kostel Nanebevzetí Panny Marie v Holešově z 50. let 17. století, který nechal vybudovat hrabě Jan z Rotallu. U této stavby je však rovněž zvažována možná návaznost na starší protestantský kostel. Panství Náměšť nad Oslavou i Holešov patřila kolem přelomu 16. a 17. století rodu Žerotínů a existenci protestantského kostela kazatelského typu zde lze předpokládat. Obě kostelní stavby spojuje tvar chóru a také věž v ose průčelí, která je rovněž pro protestantské kostely v této podobě charakteristická.

V ose západního průčelí lodi se nad úzkým nečleněným štítem s volutovými křídly ze střechy zvedá hranolová zvonice. Štít prolomený obdélným oknem je flankován dvěma obelisky. Vstupní část, nad níž se vypíná věž, v exteriéru loď na délku prodlužuje o jedno

⁸ Samek (pozn. 2), s. 631.

klenební pole. Pouze odlišný tvar oken a přítomnost věže dává tušit, že toto první „pole“ v sobě ukrývá kromě vstupní podvěžní předsíně, zaklenuté křížovou klenbou s hřebínky, také vstup na věž a kruchtu. Ta spočívá na dvou hranolových pilířích a je podklenuta pruskými plackami. Vybudovaná byla patrně v roce 1779.¹⁰ K severnímu boku kněžiště přiléhá sakristie na půdorysu obdélníka, na opačné straně je stejně velký přístavek.

Západní průčelí je členěno vysokými, i přes tři podlaží běžícími pilastry s římsovými hlavicemi, které podpírají kompletní kladí. Spolu s věží tak přispívají k výrazné vertikalitě fasády. Mezi pilastry se nacházejí niky bez rámování, s lasturami v záklencích, jejichž okrajové vlnovky působí zjemňujícím dojmem. V roce 1910 byly do nik osazeny sochy, které vznikly v brněnské kamenické dílně Adolfa Loose.¹¹ Jediné podlaží hranolové průčelní věže prolomené oknem s půlkruhovým záklenkem, které se uplatňuje nad střechou chrámu, je členěno zdvojenými lisénovými rámy, které jsou u spodu ukončeny soklíky.

Vstup do kostela v ose západního průčelí je tvořen obdélným portálem s kamenným ostěním, flankovaným úzkými pilastry s římsovými hlavicemi. Nad římsou se nachází prolomený segmentový fronton, v němž je zasazen drobný rodový znak Verdenberků.

V členění monoliticky působivého zevnějšku kostela je důsledně užito stereotomního planimetrismu. Fasádu lodi, transeptu i závěru člení pro protobarokní architekturu typické lisénové rámce, nad nimiž obíhá korunní římsa. Plochy mezi lisénami jsou ve své horní části prolomeny náročně tvarovanými širokými okenními otvory, utvořenými zrcadlově položenými segmenty, které zřejmě spadají až do obnovy chrámu v roce 1744.¹² Podle jejich šířkové proporce lze připustit existenci původních termálních oken. Zdivo lodi je kromě lisén členěno pod okny ještě obdélnými vpadlinami. V ose závěru nalezneme oválné okno, v obou vedlejších polích jsou umístěna okna ve dvou řadách nad sebou, horní s půlkruhovým záklenkem, spodní obdélná.

Vnitřní prostor lodi je rytmičován pilíři, mělkými bočními a hlubšími kaplemi - pseudotranseptem. Pilíře jsou pročleněny jednoduchými tektonickými články - pilastry s římsovými hlavicemi kompletního kladí. S kumulací pilastrů se setkáváme především v místech bočních hlubokých kaplí a vítězného oblouku. S pilastry přecházejícími z lodi plynule do presbytáře tak, že obepínají profil vítězného oblouku, se setkáváme také v kostele Narození Panny Marie ve Vranově u Brna, moravském pravzoru halových kostelů

⁹ Ivana Panochová, *Mezi zbraněmi vlčí múzy. Protobaroko v české a moravské architektuře 1620–1650 a jeho donátorské pozadí. Slohová, funkční a ideová analýza* (dizertační práce), Katedra teorie a dějin výtvarných umění FF UP, Olomouc 2003, s. 271.

¹⁰ Samek (pozn. 2), s. 631.

¹¹ Ibidem.

se vtaženými pilíři, kde je však tento motiv kromě na vítězném oblouku zopakován také na vnitřní straně západní stěny kostela. Kostel sv. Jana Křtitele v Náměšti nad Oslavou a poutní chrám Narození Panny Marie ve Vranově u Brna si jsou podobné nejen typologicky totožným řešením lodi s bočními kaplemi mezi vtaženými pilíři, ale i jejich tvarem s přiloženými pilastry. V Náměšti se však kolem pilastrů římsa nezalamuje. Obě stavby se svým architektonickým utvářením plně vřazují do slohového okruhu protobarokní architektury.

Nejcennějším mobiliářem z doby vzniku kostela sv. Jana Křtitele v Náměšti nad Oslavou jsou nepochybně tři obrazy od malíře nizozemského původu Friedricha Stolla, pocházející z roku 1640. V současné době jsou umístěny v oltářích vzniklých v době obnovy kostela v roce 1744. V pravém dolním rohu oltářního obrazu Ježíšova křtu nalezneme portrét a rodový erb Jana Křtitele z Verdenberka.¹³

Verdenberkové, rod původem z Itálie, patřili ke šlechtě typické pro pobělohorskou dobu, kteří využili situace odchodu domácí šlechty a získali významné pozice u habsburského dvora. Dvacátá a třicátá léta znamenala pro Jana Křtitele Verdenberka největší společenský i majetkový vzestup. Tento úředník ve Štýrsku postupně upevnil své postavení ve službách císaře a dosáhl hodnosti hraběte, císařského kancléře a tajného rady.¹⁴ Jak uvádí Ivana Panochová¹⁵ „jeho aktivity naplňují model sakrálního mecenátu nejvýznamnějších knížecích představitelů, kteří tak manifestují své postavení ve společnosti“. Většina pozemkových držav Verdenberků ležela v Rakousku a tam také vyvíjeli většinu stavebnické a donátorské činnosti a je pravěpodobné, že do svých služeb povolávali císařské architekty.¹⁶ Stavební podniky Verdenberků nalézáme v císařské Vídni, kde si kromě vesměs nedochovaných rezidenčních novostaveb a přestaveb např. paláce na Novém Trhu, budovali ve vídeňském kostele sv. Michaela rodinnou hrobku.¹⁷ Ze zámků v Grafeneggu a Judenau, městského paláce v Kremži a paláce v Brně se dodnes příliš nezachovalo.¹⁸

Ve stejné době, kdy Jan Křtitel z Verdenberka budoval stavbu farního kostela v Náměšti nad Oslavou, nechal také realizovat výstavbu farního kostela v rakouském Straßu in Straßertale (nedaleko Grafeneggu), který je zároveň jedinou jeho dochovanou rakouskou

¹² Ibidem.

¹³ Ibidem.

¹⁴ Knoz (pozn.3), s. 21.

¹⁵ Panochová (pozn. 9), s. 269.

¹⁶ Ibidem, s. 269.

¹⁷ Knoz (pozn. 3), s. 354-359.

¹⁸ Ibidem, s. 98-99, 359-360.

stavbou.¹⁹ Stavba farního kostela ve Straßu započala po roce 1637, kdy ji povolil pasovský biskup. Dokončovací práce, které se datují k roku 1640, probíhaly paralelně s výstavbou kostela v Náměšti nad Oslavou. Tento fakt vedl k jejich vzájemnému porovnávání a následnému vyslovení teorie, že spolu obě stavby souvisí.²⁰ Po komparaci obou fasád dochází Tomáš Knoz k závěru, že kostel v Náměšti je svou stavební podobou i ikonografií variantním řešením kostela ve Strassu a byl navrhnout stejným umělcem, argumentuje mimo jiné tím, že oltářní obrazy v Náměšti i ve Strassu maloval týž dvorní umělec Friedirch Stoll, který působil i ve Straßu.²¹ Tuto teorii se následně pokusila vyvrátit Ivana Panochová, která sice připouští jisté kompoziční souvislosti průčelí kostela v Náměšti s fasádou stavby ve Strassu, ale konstatuje, že stavby se odlišují typologicky. Poznává také, že nelze na základě některých souvislostí geometrických osnov obou chrámů vyvozovat atribuční závěry. Průčelní pilastry kostela ve Strassu podporují odlišné proporční schéma, založené naopak na horizontalitě. Náměšťské průčelí je také plošší a méně členité. Schéma Straßkého kostela je jednodušší, projektant použil sálový prostor s rovným závěrem, který nedoprovázejí boční kaple. Kostel v Náměšti naopak následuje rozvinutější protobarokní schéma halové lodi se vtaženými pilíři; v jeho exteriéru hmotově výrazně dominuje vybočující transept.²²

V souvislosti s pokusem o určení autorství projektu kostela sv. Jana Křtitele v Náměšti nad Oslavou zmínil Tomáš Knoz císařského architekta Mathiasse (Mattea) Piazzola, kterému připisuje Georg Skalecki projekt kostela ve Straßu.²³ Georg Skalecki také upozorňuje na souvislost Strasského kostela s chrámem paulánů ve Vídni, na což navazuje Petr Fidler. Ten uvádí, že architektonické formy kostelů v Náměšti nad Oslavou a Straßu in Straßertale jsou blízké projevu císařského architekta Giovanni Battisty Carloneho²⁴ doloženého autora paulánského chrámu ve Vídni (1627-1651), který pro Verdenberky prokazatelně pracoval.²⁵ Vídeňský paulánský kostel je typologicky odlišný od náměšťské stavby (paulánský kostel představuje sál s hlubokými kaplemi mezi nevtaženými pilíři), ale profilování kladí pilastrů v Náměšti podle Petra Fidlera připomíná jemné členění kladí paulánského kostela. Fasádu kostela v Náměšti (odlišnou od fasád ve Strassu i paulánů ve

¹⁹ Georg Skalecki, *Deutsche Architektur zur Zeit des dreissigjährigen Krieges*, Regensburg 1989, s. 142-161, 194. - Knoz (pozn. 3), s. 99.

²⁰ Skalecki (pozn.19), s. 194.

²¹ Knoz (pozn.3), s. 98-99.

²² Panochová (pozn. 9), s. 272. – Skalecki (pozn. 19), s. 194.

²³ Skalecki (pozn.19), s. 194.

²⁴ Fidler (pozn.6), s. 73-123

²⁵ Fidler (pozn.6), s. 103. – Skalecki (pozn. 19), s. 194.

Vídni) označuje za provincionální a postrádající grázii vídeňských paulánů.²⁶ Při pohledu na klenbu lodi kostela vídeňských paulánů a chrámu v Náměšti můžeme pozorovat určitou podobnost v tvarování lunet s hřebínky klenby, které jsou vytažené do podlouhlých špiček.

Na základě srovnávacího průzkumu moravské protobarokní architektury lze upozornit na další možnou provenienční souvislost. Typologicky totožné řešení lodi, velmi podobné tvarování mohutných vtažených pilířů s přiloženými pilastry a rovněž podobné tektonické články užití při členění interiéru, kladou náměšťský kostel do blízké souvislosti s nedalekým poutním chrámem Narození Panny Marie ve Vranově u Brna, vystavěným podle návrhu Giovanni Maria Fillipiho severoitalským architektem Andreo Ernou.²⁷

²⁶ Fidler (pozn.6), s. 103.

²⁷ Zdeněk Kalista, *Vranov v zrcadle barokní legendy a písně*, in: Miroslava Ludvíková (ed.) *Poutní místo Vranov*, Brno 1996.

Znojmo, bývalý jezuitský kostel sv. Michala, 1642-1652

Kostel sv. Michala ve Znojmě, které bylo již od druhé poloviny 16. století silně protestantské, se nachází uprostřed Jezuitského náměstí v severní části města, při nároží městských hradeb a bývalé Pražské brány. Chrám vznikl na místě starého pohanského kultoviště, jak také naznačuje jeho zasvěcení a poloha na nejvyšším bodě v širokém okolí.¹

Na místě původní románské stavby, založené v roce 1103, byl ve 20. letech 16. století vybudován pozdně gotický kostel. Původně katolický chrám sloužil od poloviny 16. století až do roku 1620 protestantům.²

Výstavba chrámu souvisela s vybudováním jezuitské koleje ve Znojmě, které bylo podníceno Michalem Adolfem hrabětem z Althanu, plukovníkem a císařským válečným radou, a jeho ženou Alžbětou, kteří se zasloužili o založení i dalších jezuitských kolejí, např. v Jihlavě. V roce 1624 hrabě Althan u císaře Ferdinanda II. zajistil, aby byl jezuitům předán protestantský kostel sv. Michala se školou a třemi konfiskovanými domy. Posléze v roce 1625 daroval olomoucký biskup František z Dietrichsteina jezuitům dva domy, čímž se zlepšilo jejich zázemí a tím mohla být rezidence změněna na kolej. Téhož roku vybuďovali jezuité při koleji vlastní gymnázium, po Olomouci a Brně třetí vzdělávací ústav svého druhu na Moravě, a zahájili zde pedagogickou činnost.³

K přestavbě gotického kostela sv. Michala byli jezuité přinuceni zřícením staré věže roku 1642, která při pádu poničila chrámovou loď. Během následujících let, patrně s přestávkami způsobenými obléháním města švédskými vojsky, došlo k obnově chrámu. Na místě původní gotické lodi byla vystavěna loď nová, avšak jak dokazují četné gotické kamenické prvky v obvodových zdech dnešního chrámu, bylo při stavbě užito z velké části starého obvodového zdiva. Do určité míry zůstal zachován také původní gotický presbytář, který ovšem nese výrazné stopy protobarokní přestavby.

¹ Václav Richter – Bohumil Samek – Miloš Stehlík et al., *Znojmo*, Praha 1966, s. 62-64. – Petra Nevimová – Martin Elbel, *Znojmo, Bývalá kolej jezuitů s kostelem sv. Michala, se seminářem sv. Michala a gymnasiem*, in: Dušan Foltýn et al., *Encyklopedie moravských a slezských klášterů*, Praha 2005, s. 785-788.

² *Ibidem*, s. 785.

³ K potvrzení fundace kláštera hrabětem z Althanu, jehož erb je dodnes na stropě sálu kolejní budovy, došlo roku 1627, císař ji potvrdil až roku 1633. Mezitím získali jezuité další domy a mohli tak přistoupit k zahájení výstavby kolejní budovy. Znojmo se v té době stalo dějištěm významné události pro rekatolizaci zásadní, totiž v roce 1628 se zde sešel první pobělohorský sněm na Moravě. Na jeho veřejném slyšení na Dolním náměstí přísahali stavové králi věrnost a bylo slavnostně vyhlášeno Obnovené zřízení zemské markrabství Moravského. Richter – Samek – Stehlík et al. (pozn. 1), s. 99. Budova jezuitské koleje vznikla v roce 1634 na místě dříve získaných starších domů a na její přestavbu přispěla také Marie Renata hraběnka z Náchoda. Původní stav po zrušení koleje v roce 1773 se dosti změnil, takže dnes činí určité potíže zjistit, do jaké míry byl realizován projekt, jehož čtyři varianty se zachovaly v řádovém archivu. Richter – Samek – Stehlík et al. (pozn. 1), s. 62-64.

Podle letopočtu na bočním portálu lodi byla hrubá stavba dokončena v roce 1651, ale kostel byl vysvěcen až v roce 1677 olomouckým světícím biskupem Janem Josefem hrabětem Breunerem. Jeho přítomnost měla posílit současné slavnostní uložení ostatku sv. Olympia v kostele, který se stal v roce 1680 patronem města Znojma.

Při přestavbě chrámu byla odstraněna původní poškozená věž kostela, která stála v západním průčelí. Novou samostatně stojící zvonici nechali jezuité postavit až roce 1694, a to na místě mezi presbytářem a kolejí, jejíž součástí měla původně být. Stalo se tak zřejmě i proto, že původní věž opakovaně ohrožovala kostel.⁴ V roce 1731 byla při severní straně chóru zbudována kaple sv. Kříže. Po zrušení jezuitského řádu v roce 1773 připadla větší část koleje studijnímu fondu, později zde byla kasárna, městská hudební škola a v letech 1961–1964 byla areál zrekonstruován pro potřeby znojemského okresního archivu.⁵

Kostel sv. Michala je tvořen odsazeným pozdně gotickým polygonálně ukončeným presbytářem, k němuž přiléhá sálová loď bazilikálního řezu. Ta byla vybudována na místě původní lodi, a to pravděpodobně se zachováním obvodového zdiva. Vnitřní prostor lodi je rozveden třemi dvojicemi bočních mělkých kaplí, umístěnými mezi pilíři a pilastry na pilířových arkádách. Asymetrické postavení presbytáře vůči lodi kostela se patrně odvíjí od závislosti na původním půdorysu kostela.

Boční fasády lodi kostela sv. Michala ve Znojmě jsou prolomeny nízkými okny se segmentovými záklenky, zalamovanými šambránami a se segmentovými nadokenními římsami. Stejná okna osvětlují i boční kaple lodi. Opěrné pilíře nad bočními kaplemi přecházejí ve volutově tvarované kontraforty. Voluty jsou provedeny shodně na všech kontrafortech po celé délce stavby, nejen na prvním průčelním páru, jak se s tím můžeme často setkat. S příkladem shodné výzdoby všech kontrafortů se setkáváme na Moravě poprvé. Musíme ale přihlédnout k tomu, že například u kostela Nanebevzetí Panny Marie v Bučovicích, u něhož lze kontraforty předpokládat, se jejich podoba z důvodu pozdější přístavby bočních lodí nedochovala.

Mírně převýšená loď chrámu sv. Michala je zaklenuta plně valenou klenbou s krátkými lunetami a pasy, které jsou pouze naznačeny štukovými pruhy. Podobně štuky kopírují i hrany lunet a každá z nich je pak s pasy po stranách podélně propojena. Štuková dekorace, zvyrazňující především tektonické články klenby, je charakteristická pro stavby spojené především s brněnským stavebním podnikem rodiny Ernů, jako například v kostel sv. Josefa v Brně nebo chrám sv. Vavřince v Bojkovicích.

⁴ V roce 1642 se věž zřítla již podruhé, poprvé se tak stalo 1581.

⁵ Nevímová – Elbel (pozn. 1), s. 788.

Klenební patky dosedají na pilastry s římsovými hlavicemi, na nichž spočívá římsové, bohatě profilované, nad pilastry zalamované a celou loď dokola obíhající kladí. Bohatá profilace kompletního kladí podporuje výraznou obíhající horizontálu, která vyvažuje převyšující tendenci lodi. Na výrazně vystupující korunní římsě obíhajícího kladí je umístěn ochoz. S podobnými pilastry přiloženými k pilířovým arkádám jsme se setkali již v bučovickém kostele Nanebevzetí Panny Marie. Uvnitř kaplí nacházíme motiv, který se na protobarokních stavbách objevuje často - úzké pilastrové pásy – „čtvrtpilastry“, které minimalisticky reprezentují tektonickou funkci a zároveň mají optický efekt; vzbuzují dojem, že pilastry pokračují i za zdmi. Profilace soklů pilastrů se velmi podobá způsobu, jaký užíval Ondřej Erna nebo stavitelé kolem něj. Typické je pro ně hluboké vyžlabení, jako např. u kostela sv. Josefa v Brně.

Presbytář znojenského kostela je zaklenut zahrocenou klenbou s výsečemi, k níž se přimyká složitý gotický žebrový obrazec, tvořený navzájem se prostupujícími čtyřcípými hvězdami. Při přestavbě presbytáře došlo k plynulému přechodu mezi starou gotickou částí a novým protobarokním zpracováním. Klenba presbytáře dosedá na protobarokní pilastry s římsovými hlavicemi s úseky kompletního kladí, které se v rozích zalamuje, což můžeme označit jako charakteristický rys protobarokní architektury. Místy pilastry nedobíhají až k zemi, ale jsou ukončeny postupným odstupněním do špičky a dokonce za rozměrným oltářem, který těsně přiléhá k závěru presbytáře, klenba nedosedá na protobarokní pilastry, nýbrž na původní gotické přípory a patkami. Tento fakt dokládá, že protobarokní stavitel pečlivě zvažoval při výstavbě ekonomickou stránku stavby a kde to bylo možné ponechal původní zdivo. Část, která byla uschovaná za oltářem nebylo potřeba ani modernizovat a stejný princip byl jistě užit i při budování obvodových zdí, do kterých byly staré části kostela často pojímány. V presbytáři byla nově prolomena okna. Podobně zalomené pilíře v presbytáři nalezneme například v kostele sv. Maří Magdaleny v Jindřichově Hradci.

Lod' získala také nové západní třietážové průčelí, završené drobným trojúhelníkovým štítem. Jednotlivá patra jsou oddělena výraznými krodonovými římsami, po bocích s přiloženými volutovými křídly, flankovanými obelisky. Na fasádě převládá horizontální tendence, podpořená výraznými vystupujícími římsami.

Spodní patro průčelí člení lisénové rámy, v plochách mezi lisénami jsou umístěny niky s frontony. Průčelí je v ose prolomeno obdélným portálem se zalamovaným kamenným ostěním, završeným prolomeným frontonem, v němž je umístěna prázdná nika. Nad ní se motiv prolomeného frontonu ve zmenšeném měřítku opakuje, niku flankují propletená volutová křídélka.

První patro člení lisény se soklíky, po stranách jsou mezi nimi umístěny niky s frontony, v prostředním poli je pak zazděné nízké okno se segmentovým záklenkem. V horním patře je stereotomní členění kombinováno s tektonickým a podoba průčelí tak odpovídá protobarokním trendům.

S podobně tvarovaným průčelím jaké má kostel sv. Michala ve Znojmě se na Moravě setkáváme vůbec poprvé. Jako nejbližší předobrazy tohoto řešení můžeme uvést dva vídeňské chrámy. Zcela totožný průčelní rozvrh, zejména co se týká počtu etáží a některých detailů průčelí, má vídeňský karmelitánský chrám (1624). Tento typ se odvíjel od domovského karmelitánského chrámu Santa Maria della Scala v Římě, jejíž průčelí navrhl Ottaviano Mascherini v roce 1592⁶ a jeho užití bylo v různých variantách dobově velmi rozšířeno. Oba chrámy pojí spíše souvislost inspirační než-li autorská. V některých detailech podobné se jeví průčelí vídeňského kostela paulánů (1627-1651), který je připisován Giovanni Battistu Carlonemu.⁷ Také ve významném katolickém centru Uherska – v Trnavě se můžeme v 1. polovině 17. století setkat s podobným rozvrhem trojetážové fasády. Avšak oproti výrazně převýšenému trnavskému paulánskému kostelu sv. Josefa je znojemský chrám vybudován již v pokročilejších a uvolněnějších formách. Trnavský kostel byl vystavěn v letech 1616 nebo 1646 neznámým architektem.⁸ Pro stavbu kostela sv. Michala ve Znojmě nacházíme také četné analogie v chrámu sv. Josefa v Brně, jehož stavitel není doložen, avšak jehož architektonické tvarosloví se v mnoha ohledech, jak bylo již při jiných příležitostech naznačeno, podobá tvůrčím projevům architekta Ondřeje Erny nebo stavební dílny s ním spojené. V určitých směrech jeví také souvislosti s jezuitským chrámem sv. Maří Magdaleny v Jindřichově Hradci, kde nacházíme podobné štukové schéma v klenbě a také obdobné zalamování pilastrů v polygonálním závěru chrámu.

Prvky užití při přestavbě znojemského sv. Michala nezůstaly bez odezvy minimálně v samotném Znojmě, kde byl po polovině 17. století opravován válečnými událostmi poškozený špitální kostel sv. Alžběty. Kromě nového západního průčelí s portálem byla nově zaklenuta jeho loď a původně gotické kněžiště. Valená klenba s výsečemi v kněžišti byla pokryta štukovými zrcadly obdobného rázu jako klenba v lodi kostela sv. Michala.⁹

⁶ Georg Skalecki, *Deutsche Architektur zur Zeit des dreissigjährigen Krieges*, Regensburg 1989, s. 175-176.

⁷ Petr Fidler, *Architektur dei Seicento* (habilitační práce), Innsbruck 1990, s. 99.

⁸ Petr Fidler, *Architektúra v 17. storočí*, in: Ivan Rusina (ed.), *Dějiny slovenského výtvarného umenia. Barok*, Bratislava 1998, s. 15, 390.

⁹ Richter – Samek – Stehlík et al. (pozn. 1), s. 64.

Stylové souvislosti nacházíme rovněž na přestavbě znojemského dominikánského chrámu sv. Kříže.¹⁰ Stavba, v níž bylo použito gotického obvodového zdiva, se vyznačuje vestavbou kaplí mezi opěrné pilíře a valenou klenbou s výsečemi v kněžišti a lodi. Průběžná bohatě profilovaná římsa a pilastry s římsovými hlavicemi jsou příbuzné architektonické výbavě kostela sv. Alžběty.

¹⁰ Dary na obnovu dominikánské stavby se začínají shromažďovat již v roce 1642, ale obnova se vlekla a svatyně byla vysvěcena teprve v roce 1677. Ibidem.

Brno, kostel sv. Josefa při bývalém konventu františkánek, 1651-1654

Počátky brněnské komunity řádu františkánek spadají do konce 15. století.¹ Významného podporovatele získala řeholní komunita v osobnosti olomouckého biskupa Františka z Dietrichsteina, který jí hodlal vybudovat nový klášter. Pro dlouho trvající odpor městské rady se však vhodný pozemek na stavbu kostela podařilo získat až v roce 1616. Listinou ze dne 23. dubna 1617 zřídil kardinál Dietrichstein ve prospěch františkánek nadaci z panství Mikulov, posléze dokončenou stavbu nového kostela roku 1618 sám vysvětil.²

Roku 1643, kdy byl zapálen nedaleký konvent františkánů, aby se nemohl stát oporou Švédů, vyhořel i klášter františkánek. Řeholnice našly zpočátku útočiště v nově postaveném Dietrichsteinském paláci za Zelném trhu. Poté co byl v roce 1645, před druhým obléháním Brna švédskými vojsky, na rozkaz plukovníka Raduita de Souches vyhořelý klášter i s kostelem zbořen, odešly sestry do Vídeňského Nového Města. Ale již v roce 1647 se vrátily zpátky do Brna do domu v České ulici (dnešní Josefská ulice), který zdědily po jedné řádové sestře. Brzy přikoupily ještě čtyři vedlejší domy, nechaly je zbořit a na jejich místě započaly se stavbou kostela i kláštera, tentokrát v bezpečí uvnitř městských hradeb. Původní klášter na předměstí zcela zanikl.

Základní kámen k novostavbě kostela sv. Josefa byl položen roku 1651, stavba trvala do roku 1653, vysvěcen byl až roce 1673. V roce 1654 byly položeny základy k budově konventu. Práce pokračovaly až do roku 1655, pak na čas uvízly pro obtíže s koupí domu překážejícího novostavbě. Výstavba hlavní budovy mezi kostelem a nárožím Josefské a Orlí se tak protáhla do 70. let 17. století (na klenbě refektáře je letopočet 1674).³

Josefinským dekretem byl v roce 1782 klášter františkánek u sv. Josefa zrušen a při klášteře byla zřízena škola pro dívky. Za druhé světové války byly klášter i kostel poškozeny zejména při bombardování a poté i při osvobození Brna. V roce 1950 se kostel stal filiálním k blízkému kostelu sv. Janů, klášterní budovy převzalo Technické muzeum v Brně, které je od roku 1955 postupně přebudovalo pro své potřeby podle návrhu architekta Lubora Laciny. V roce 1991 byl klášter předán řádu sv. Voršily a roku 1997 přebudován na obchodní dům.

¹ Z iniciativy vdovy po brněnském zlatníkovi Markéty Goldschmidové získaly sestry dům na předměstí Brna. Duchovní správu u františkánek zajišťovali františkáni z blízkého kláštera u sv. Bernardina.

² Kardinál byl i v budoucnu ochráncem řádu, pro sestry například sestavil nová pravidla řeholního života. Cecílie Hálová-Jahodová, *Brno, stavební a umělecký vývoj města*, Brno 1947, s. 118. - Bohumil Samek, *Umělecké památky Moravy a Slezska*, I, Praha 1994, s. 207.

Stavební soubor kostela a kláštera zabírá větší část trojstranného domovního bloku vymezeného ulicemi Josefskou, Orlí a Novobranskou. Hlavním průčelím je kostel obrácen do Josefské ulice, Novobranská ulice vymezuje pak zázemí kláštera při hradbách. V těchto místech se nachází také samostatně stojící podélná jednolodní kaple s půlkruhovým presbytářem z doby vzniku kláštera. Konventní budovy jsou značně pozměněné moderními úpravami. V původním stavu se dochoval portál u nároží v Orlí ulici. Obdélný vstupní otvor se světlíkem flankují pilastry s bosovanými dřívky a korintskými hlavicemi, v nadpraží je umístěna okřídlená hlava anděla, v prolomeném frontonu je znak podporovatele řádu kardinála Dietrichsteina.

Kostel sv. Josefa je orientovaná podélná jednolodní stavba s nepatrně odsazeným kněžištěm čtvercového půdorysu a obdélnou lodí o třech polích. Na severu se k hlavnímu průčelí přimyká úzký prostor – dvoupatrová chodba propojená točitém schodištěm, na jejíž druhé patro v západní části nasedá hranolová dvoupatrová věž. Tato boční přístavba, na niž navazují jednopatrové konventní budovy, mírně ustupuje z linie hlavního průčelí a sdílí s ním průběžné kladí. Úzký prostor slouží jako komunikace mezi konventem a kostelem, chodby propojují rovněž oratoř a kůr. Obě patra komunikace jsou zaklenuta valeně se styčnými lunetovými výsečemi vytaženými do hřebínků, stejně je zaklenuto i podvěží.

Výrazně převýšené trojosé hlavní průčelí je členěno čtyřmi pilastry dosahujícími k průběžnému podstřešnému kladí, které je v prostřední ose mírně prolomeno. Užití vysokého pilastrového řádu jen umocňuje vertikalitu stavby. Fasádu uzavírá subtilně působící štít s postraními volutově vypjatými křídly, flankovaný obelisky, nahoře pak štít vrcholí trojúhelným tympanonem. Plochy bočních polí průčelí jsou členěny v prvním patře nízkými obdélnými okny s nadokenními římsami, ve 2. etáži jsou umístěny niky s trojúhelníkovými frontony, v nichž jsou osazeny pozdější sochy sv. Alžběty a Kláry. Nad portálem se nachází velké okno se segmentovým záklenkem.

Vstup do kostela je umístěn ve střední ose západního průčelí a tvoří jej obdélný portál s kamenným profilovaným ostěním flankovaným podloženými pilastry s kompozitními hlavicemi. Volutové konzoly v supraportě nesou masivní prolomený fronton, v němž jsou umístěny oválné desky s dietrichsteinskými znaky. Portál završuje edikula s volutovými křídly a prolomeným frontonem. Kromě dvou zmíněných znaků, nalezneme drobný dietrichsteinský erb s typickými vinařskými noži také na ostění levého

³ Samek (pozn. 2), s. 207.

okna v průčelí kostela a rovněž nad vjezdem v ulici Orli. Sám kardinál se však zboření starého a následného vybudování nového kláštera nedočkal, zemřel v roce 1636.

Věž, která dosedá na dvoupatrovou chodbu, rovnoběžnou s lodí kostela, je na všechny čtyři strany prolomena půlkruhově zakončenými okny. Plášť věže horizontálně dělí neprofilované kordonové římsy se stříškou. Plocha prvního patra je členěna lisénovým čtvercovým rámem, stejně jako polopatro nad ním. Na horní zvonicevé části věže je užito tektonického členění – nároží jsou zvýrazněna pilastry s hlavicemi. Užívání kombinace tektonické a planimetrické stereotomie je typické pro protobarokní architekturu. Průčelí a věž kostela sv. Josefa svou puristicky přesnou, geometrickou tvarovou strukturou, bělostí a čistotou zapadají do stylové podstaty sakrální protobarokní architektury první poloviny 17. století spojené s mecenátem protireformačního zaměření. Tyto stavební elementy se vyznačující geometrickou přesností a jasným systémem vertikálních lizén a horizontálních článků - charakteristickým prvkem sjednocujícím tento systém je plastický lizénový rám. Obdobně též štuková výzdoba ve vnitřních prostorech spíše zdůrazňuje tektonické členění interiéru.⁴

Puristické řešení boční fasády kostela lze na jedné straně přisoudit soudobým protobarokním architektonickým trendům, ale bývá také přisuzováno mendikantskému charakteru stavebníků - řádu františkánů. Hlavním důvodem prostého řešení jižní fasády je však nejspíše skutečnost, že nebyla pohledově exponovaná; je možno ji zahlédnout pouze z vnitřního nádvoří kláštera. Do ulice je obráceno jen hlavní průčelí a věž.

Lod' podélného jednolodního kostela sv. Josefa je zaklenuta valenou klenbou o třech polích s pasy a lunetami, hrany výsečí i pasů překrývají štukové profilované pruty, které spolu s obdélníky ve vrcholu každého pole klenby vytvářejí komunikující zrcadlové rámy. Klenební patky dosedají v lodi na úseky bohatě profilovaného římsového kladí, neseného podloženými pilastry na vtažených pilířích. Odsazené rovně ukončené kněžiště pak klene klenba křížová, jejíž hrany jsou vytaženy do hřebínků.

V celém vnitřním prostoru je důsledně užito mnohvrstevné tektonické soustavy, typické pro protobarokní architekturu. Setkáváme se zde s rytmiizací, plastickým pojednání článků a s jejich prostupováním a seskupováním v místech kde se stěna zalamuje, jak je to např. patrné nad kůrem v jihozápadní části chrámu. Stejného efektu bylo užito i v chrámu sv. Vavřince v Bojkovicích.

⁴ Jiří Kroupa, "Moderní fiori": kardinál z Dietrichsteina, protobarok a umělecká funkce na Moravě po roce 1600. in: Emil Kordiovský - Miroslav Svoboda (ed.), *Kardinál František z Dietrichštejna a jeho doba*, Brno - Mikulov 2008, s. 64.

Protože se kostel přimyká na severu ke konventu, loď osvětluje pouze několik oken různých tvarů v jižní stěně kostela. Presbytář, který od lodi odděluje nepříliš výrazný vítězný oblouk, osvětluje jedno obdélné vysoké okno se segmentovým záklenkem. Pole lodi situované u vítězného oblouku osvětluje termální okno, pod nímž nalezneme mezi vtaženými pilíři mělký výklenek, snad náznak kaple s vestavěným oltářem z 19. století. Stejně tak je tomu i na protější stěně s tím rozdílem, že termální okno je zde zaslepené. Výklenek, který sahá sotva do poloviny výšky fasády vystupuje z fasády i v exteriéru. Odlišné ztvárnění tohoto pole, včetně odlišného typu okna, prostor podélné lodi ještě spolu s velmi hlubokým kůrem centralizují. Dvě zbylá pole lodi jsou osvětlována obdélnými okny se segmentovými záklenky, ne tak vysokými jako je okno v presbytáři.

V západní části chrámu je do lodi vestavěný hluboký trojosý zděný kůr, nesený šesti pilíři s přiloženými pilastry a podklenutý devíti poli valené klenby se styčnými lunetami vytaženými do hřebínků, v podélném směru s pasy. Při vstupu do kostela se tak ocitáme v nízkém „trojlodním“ prostoru, jehož hloubka odpovídá jednomu a půl klenebního pole kostela. Teprve až projdeme hlouběji do lodi, otevře se před námi centrálně působivý prostor chrámu.

Kostel je v současnosti uzavřen a probíhají v něm opravy, jednotné zařízení kostela pocházející z počátku 19. století je momentálně vyklizeno nebo skryto pod bedněním. Uschovány jsou také chórové lavice řádových sester pocházející z 60. a 70. let 17. století, jež jsou zdobeny řezbami s boltcovým ornamentem.⁵ Na tvorbě oltářů a kazatelny, rovněž dnes skrytých, se podíleli sochař Ondřej Schweigl, štafíř Vincenc Kutálek a malíř Josef Winterhalder ml. Po bocích hlavního oltáře vedou portály do sakristie umístěné při presbytáři. V nadpraží mají římsy s vyloženými klenáky, bohužel v době, kdy jsem kostel navštívila, byly portály skryty za bedněním.⁶

Václav Richter a Zdeněk Kudělka uvádějí jako autora projektu kostela sv. Josefa Ondřeje Ernu (†1652) a zmiňují i stavbu provádějícího zednického mistra Pavla Weinbergera (†1681).⁷ Cecílie Hálová - Jahodová přisuzuje návrh Pavlu Weinbergerovi.⁸ Ve stejné době vznikal nedaleko odtud i kostel františkánů zasvěcený sv. Maří Magdaleně, jehož autorství bývá také připisováno Ondřeji Ernovi. Stavby sice spojují jisté stylové podobnosti, avšak typologicky jsou odlišné. Kostel sv. Maří Magdaleny v podobě halové

⁵ Samek (pozn.2), s. 207.

⁶ Ibidem, s. 207.

⁷ Václav Richter – Zdeněk Kudělka, Die Architektur des 17. und 18. Jahrhunderts in Mähren, in: *Sborník prací Filozofické fakulty Brněnské univerzity*, řada uměnovědná F16, Brno 1972, s. 99.

⁸ Hálová–Jahodová (pozn. 2), s. 132.

stavby s bazilikálním řezem a s mělkými kaplemi vloženými mezi pilíře je výrazně jednodušeji pojatý, což by se na rozdíl od kostela sv. Josefa mendikantskému charakteru přisoudit dalo. Chybí zde štuky a jednotná valená klenba bez pasů se styčnými lunetami je pročleněna pouze hřebínky, prostor neobíhá kompletní kladí, nýbrž jen římsa.

V roce 1651, tedy v době kdy bylo započato se stavbou obou výše zmíněných brněnských kostelů, si začal významný šlechtic Gabriel Serényi budovat v jihomoravských Bojkovicích kostel sv. Vavřince, jehož stavební dispozice je chrámu sv. Josefa v Brně velmi podobná. Jedná se také o podélné jednolodí s velmi podobně tvořenými vtaženými pilíři s odsazeným rovně ukončeným presbytářem. Podobným způsobem je rovněž utvořeno průčelí obou staveb, užívající kombinace tektonického a stereotomního planimetrismu. Vertikalita obou chrámů podpořená vysokým pilastrovým řádem i podobné členění věží také naznačují stylové filiace. I v interiéru narazíme na velmi podobné prvky, počínaje řešením klenby s obdobným štukovým rozvrhem, jen s tím rozdílem, že štukové rámy ve vrcholu klenby mají v Bojkovicích tvar kvadrilobu. Obdoby lze sledovat i v utváření kůru s podobně členěnou poprsnicí a analogickými pilíři, které kůr podpírají. U Bojkovického kostela se ve vítězném oblouku zachovala nápisová deska, ve které se uvádí, že stavbu provedl Jan Křtitel Erna. Avšak bojkovická stavba spíše souvisí s brněnským chrámem sv. Josefa, než-li s pozdější tvorbou Jana Křtitele Erny, který provedl například významnou zakázku dominikánského kostela sv. Michala v Brně (1658-1667). Je známo, že Ondřej Erna a jeho syn Jan Křtitel zpočátku pracovali společně a proto je těžké odlišit jednotlivé podíly obou stavitelů. Když v roce 1652 Ondřej Erna zemřel, většinu nedodělaných zakázek jeho syn přebрал a stavby dokončil. Jan Křtitel Erna svůj osobitý styl patrně rozvinul až v druhé polovině 17. století.⁹

Kostel sv. Josefa Brně se vřazuje do skupiny halových jednolodních chrámů se vtaženými pilíři, jejichž typ již předznamenal kostel Nanebevzetí Panny Marie v Mařaticích a k jehož rozvinutí došlo až v projektu poutního chrámu Nanebevzetí Panny Marie ve Vranově, který vystavěl, podle projektu rudolfinského architekta Giovanni Maria Fillipiho, právě Ondřej Erna. Tento stavitel sice nedosahoval takových kvalit, jako někteří u nás působící císařští stavitelé, přesto byl vůdčí osobností brněnského stavebního cechu a zároveň představitelem nově se prosazujícího puristicky čistého protobarokního stylu, který symbolizoval vzestup nové katolické zbožnosti na Moravě.

⁹ Jindřich Noll, Jan Křtitel Erna, stavitel brněnský, in: *Sborník prací Filozofické fakulty Brněnské univerzity*, řada uměnovědná F 16, Brno 1988–1989, s. 27-43.

Brno, bývalý františkánský kostel sv. Maří Magdaleny, 1651-1654

Historie kostela sv. Maří Magdaleny je úzce spjata s dějinami kláštera františkánů.¹ Když v roce 1643 hrozilo Brnu švédské obležení, byl původní františkánský klášter s kostelem z obranných důvodů spolu s nedalekým klášterem františkánek zbořen. Ještě téhož roku byli františkáni uvedeni z předhradí do města k opuštěnému a pobořenému kostelu sv. Maří Magdaleny, na jehož místě postavili v letech 1651-1654 nynější stavbu.² Kostel byl vysvěcen v roce 1673 olomouckým biskupem Karlem Liechtensteinem z Castelcornu.

Městská rada darovala františkánům v blízkosti kostela čtyři domy, na jejichž místě byly v letech 1654-1672 vybudovány klášterní budovy, a to převážně z prostředků brněnské šlechty a měšťanstva. V letech 1677-1704 byl celý klášter vyzdoben a k jeho výbavě patřila bohatá knihovna a archiv. Knihovna měla v konventu významné místo, protože se zde nacházelo františkánské řádové učiliště. Vážnost kláštera byla také posílena uchovaným zbytkem hábitu zakladatele české františkánské provincie Jana Kapistrána.³

Kostel i s klášterem byl několikrát přestavován, v roce 1748 došlo ke zvýšení konventní budovy stavitelem Mořicem Grimmem. Po požáru v roce 1852 se úpravy dotkly také kostela, zvláště pak fasády věže v duchu historizujícího romantismu.⁴ V roce 1932 byla v kostele zřízena nová kruchta se schodištěm a došlo také k prodloužení kněžiště.⁵

V roce 1787 císař Josef II. klášter zrušil. Kostel sv. Maří Magdaleny se stal farním a část kláštera byla přeměněna na faru.⁶ Ve spojení s výstavbou františkánského kláštera a kostela sv. Magdaleny se objevuje roku 1651 jméno Christiána Petsche, od roku 1640 brněnského měšťana, který ale stavbu nedokončil, protože zemřel již v první fázi, při výkupu domů.⁷ Za autora projektu bývá označován Ondřej Erna.⁸

¹ Brněnský klášter františkánů stával v brněnském předhradí. Klášter vznikl z náboženského nadšení Brňanů, vyvolaného kázáním františkánského misionáře sv. Jana Kapistrána proti kališníkům v Brně roku 1451. Při klášteře stál kostel sv. Bernarda Sienského a proto se mnichům říkalo bernardini. Martin Elbel - Jiří Kroupa - Dušan Fotlín, Brno, bývalý konvent františkánů s kostelem sv. Maří Magdaleny, později konvent eucharistánů, v současnosti řeholní dům petrinů, in: Dušan Foltán et al., *Encyklopedie moravských a slezských klášterů*, Praha 2005, s. 184-186.

² Základní kámen ke stavbě nového kostela byl položen 14. února 1651. Původní kostel pocházel z roku 1454 a vnikl na místě bývalé synagogy. Cecílie Hálová-Jahodová, *Brno, stavební a umělecký vývoj města*, Brno 1947, s. 132. - Elbel - Kroupa - Fotlín (pozn. 1), s. 187.

³ Ibidem, s. 184.

⁴ Bohumil Samek, *Umělecké památky Moravy a Slezska*, I, Praha 1994, s. 205.

⁵ Hálová-Jahodová (pozn. 2), s. 132.

⁶ Elbel - Kroupa - Fotlín (pozn. 1), s. 184-186

⁷ Hálová-Jahodová (pozn. 2), s. 132, 140.

⁸ Václav Richter – Zdeněk Kudělka, Die Architektur des 17. und 18. Jahrhunderts in Mähren, in: *Sborník prací Filozofické fakulty Brněnské univerzity*, řada uměnovědná F16, Brno 1972, s. 99. - Samek (pozn. 4), s. 205.

Kostel sv. Maří Magdalény je jednolodní orientovaná podélná stavba bazilikálního řezu s nepatrně odsazeným rovně ukončeným presbytářem, po jehož bocích jsou umístěny obdélné útvary kaple sv. Judy Tadeáše a sakristie s oratořemi v patře. Tyto prostory jsou začleněny do klášterního souboru stejně jako štíhlá hranolová věž při severním nároží kněžiště.

Západní průčelí kostela je obráceno do Masarykovy ulice, severní průčelí do ulice Františkánské. Jižní průčelí bylo původně také volné, od sousedního domu jej oddělovala úzká ulička, do níž bylo ale v roce 1932 vestavěno schodiště na novou hudební kruchtu. Trojosá dvojetážová fasáda kostela je završena nečleněným štítem. Jednotlivá patra oddělují profilované římsy. Spodní převýšená etáž průčelí je pročleněna výrazně plasticky pojednaným lisénovým rámem vytvářejícím rizalit šířky horního patra. Plasticita je ještě umocněna obdélnými vpadlinami mezi jednotlivými lisénami a také dvěma nikami zaklenutými konchou, v nichž jsou umístěny sochy sv. Mikuláše a sv. Martina, převezené sem roku 1870 ze zrušeného kostelíka sv. Mikuláše na dnešním náměstí Svobody.

V patře průčelí je užito tektonického členění pilastry s římsovými hlavicemi. V ose průčelí se nachází okno se segmentovým záklenkem, plochy mezi pilastry po stranách vyplňují obdobné niky jako ve spodní etáži, avšak prázdné. Po stranách jsou dvě rovně ukončená křídla bez volut. Fasády kostela postrádají jakoukoliv výzdobu.

Do kostela se vchází hlubokým půlkruhově zaklenutým vstupem, obdélný portál v něm vsazený je završen plochou lasturou. Světlo do lodi přichází obdélnými okny se segmentovým záklenkem, kaple osvětlují termální okna.

Obdélná loď chrámu sv. Maří Magdaleny s bazilikálním řezem o třech polích je zaklenuta valenou klenbou bez pasů se styčnými lunetami vytaženými do hřebínků, mezi pilíři jsou umístěny prostory mělkých kaplí. Nad kaplemi pilíře přecházejí ve vertikální prosté kontraforty. Pata klenby dosedá pouze na jednoduchou obíhající profilovanou římsu, nikoliv kompletní kladí, jak bývá obvyklé. Celkově je zde znát snaha o co nejprostší pojednání stavby, které souvisí s požadavky žebravého řádu františkánů. Klášter u sv. Maří Magdaleny byl podporován nedalekým konventem františkánek, které na rozdíl od kláštera mužské řehole mohly mít vlastní pozemkový majetek, františkáni u nich naopak vykonávali duchovní správu.⁹ Oba konventy si budovaly své chrámy současně a obě stavby se vyznačují určitou jednoduchostí svého pojednání, avšak rozdílného charakteru. Ze srovnáním obou chrámů vyplývá, že kostel sv. Maří Magdaleny je výrazně jednodušeji

⁹ Elbel - Kroupa - Fotlín (pozn. 1), s. 185.

pojatý. Prostá valená klenba je pročleněna pouze hřebínky a chybí zde štuky a jakákoliv výzdoba.

Prostá forma kostela sv. Maří Magdaleny je odlišná od purismu nedalekého, současně budovaného chrámu sv. Josefa, příslušejícího k ženskému konventu františkánek, jehož pojetí zcela odpovídá současným architektonickým protobarokním trendům, kterých bylo běžně užíváno i na stavbách budovaných pro nejvýznamnější obehnavatele.¹⁰

¹⁰ Například chrám františkánek u sv. Josefa se výrazně podobá kostelu sv. Vavřince v Bojkovicích, který nechal vystavět Gabriel Serenyi. V době, kdy nechal v Bojkovicích budovat kostel, zastával významné funkce, byl hejtmanem hradištského kraje, královským tajným radou, nejvyšším moravským sudím a nejvyšším komorníkem.

Bojkovice, kostel sv. Vavřince, 1651–1656

Město Bojkovice leží ve východní části bývalého okresu Uherské Hradiště v blízkosti státní hranice se Slovenskem v podhůří Bílých Karpat. Ve svahu na severním okraji obce stojí na okraji hřbitova římskokatolický farní kostel sv. Vavřince. Nechal jej v letech 1651–1656 vystavět Gabriel Serenyi, šlechtic z původně uherského rodu, který se na Moravě usadil teprve ve druhé polovině 16. století. Serenyiové drželi světelské panství, jehož centrum tvořil hrad Nový Světlov,¹ v letech 1613-1746. Gabrielův otec František, první z rodu Serenyiů na Moravě, se aktivně účastnil stavovského povstání v letech 1618-1620. Po bitvě na Bílé hoře nebyl díky přímluvě svých dvou synů Pavla a Gabriela, kteří byli na straně císaře, zvláště tvrdě potrestán; po zaplacení pokuty bylo panství rodu ponecháno. František synům zanechal Nový Světlov, k němuž přikoupili noví držitelé panství luhačovské. O majetek se rozdělili tak, že starší Pavel si ponechal Luhačovice a mladší Gabriel Nový Světlov.²

Majiteli bojkovického panství, Gabrieli Serényimu, se podařilo dosáhnout také četných vysokých hodností, byl hejtmanem hradištského kraje, císařským tajným radou, nejvyšším moravským sudím, nejvyšším komorníkem a od roku 1655 moravským zemským hejtmanem. Roku 1656 byl Gabriel Serényi, v mnoha ohledech podporující své poddané, povýšen do hraběcího stavu.³

Původní bojkovický kostel sv. Jiří, který se nacházel výše ve svažitém terénu hřbitova, se rozhodl hrabě Gabriel Serenyi nahradit novým prostorným kostelem. O jeho výstavbu pro duchovní potřeby rozsáhlé bojkovské farnosti se také přičinil bojkovický farář Vavřinec *František Urtik, který zde působil od roku 1648. Jak připomíná Alois Jašek „...neobyčejně cílý ruch rozvinul se na prostranství pod starým kostelem. Ke stavební ploše nového chrámu odstoupil farář část ovocné farní zahrady.“*⁴

¹ V oblasti moravkoslovenského pohraničí, tedy okolí Bojkovic, docházelo po několik století velmi často k pustošivým nájzdům z Uher. Vpády usnadňovaly četné průsmyky pohraničních hor, kterými přicházely nájzdníci na Moravu. Pro obyvatele kraje tak vytvářely nesnesitelné podmínky. Okolní hrady včetně Nového Světlova byly budovány jako opevněná centra, která měla funkci obrannou, hlásnou i signalizační. V případě napadení přijímaly a předávaly hrady výstražné signály dále do vnitrozemí, a varovaly tak před přicházejícími nájzdníky. Název hradu „Světlov“ pocházel pravděpodobně od výstražných planoucích ohňů. V letech 1663 – 664 vyplenili Bojkovice a jejich okolí Turci, kteří přešli přes Hrozenkovský průsmyk za pomoci vyzvědačů. Po jejich odchodu zřídili moravští stavové zemskou obranu čítající 1500 pěších a 500 jízdy a na kopcích se zapalovaly varovné ohně.

² Alois Jašek, *Dějiny a popis farního chrámu sv. Vavřince v Bojkovicích*, Bojkovice 1937. - Karel Dolina, *Kronika Bojkovic*, Bojkovice 2000.

³ Josef Pilnáček, *Staromoravští rodové*, Brno 1930 (reprint 1. vydání z roku 1996), s. 434.

⁴ Jašek (pozn. 2), s. 12. - Josef Juračka, 340 let chrámu sv. Vavřince v Bojkovicích, *Naše Bojkovsko*, 15, 1991, č. 7, s. 4-5.

Podle pamětního nápisu na vítězném oblouku byl kostel vystavěn podle návrhu brněnského stavitele Jana Křtitele Erny⁵ v letech 1651-1656.⁶ V nadpraží kamenného portálu nalezneme letopočet 1655, patrně rok dokončení hrubé stavby. Stavitele připomíná mramorová deska s aliančními znaky hraběte Gabriela Serenyiho a jeho ženy Alžběty Zahrádecké ze Zahrádky⁷ osazená na vstupním portálu. Vnitřní zařízení se dokončovalo postupně, zřejmě ještě v roce 1691 nebylo zcela hotovo.⁸

Kostel sv. Vavřince, postavený v prostoru původního hřbitovního okrsku, je situovaná jednodílná stavba, orientovaná podél osy severovýchod-jihozápad, s odsazeným rovně ukončeným protáhlým presbytářem. V místech odsazení je k presbytáři připojena dvojice hranolových věží, k nimž přiléhají čtyřboké útvary depozitáře a sakristie s oratořemi v patře, sledující celou délku kněžiště. Mohutné a neobyčejně tvrdé obvodové zdivo z kamene a cihel v tloušťce 130 cm mělo mimo jiné poskytovat bezpečný azyl obyvatelům v případech pustošivých nájezdů z Uher a patrně ze stejného důvodu byl nový chrám původně obehnan na všech stranách pevnou a vysokou zdí, chráněnou silnými nárožními baštami, z nichž se dvě zachovaly dodnes.⁹

Svým půdorysným rozvrhem - tedy jednodílným s věžemi přiléhajícími k presbytáři - navazuje na půdorys chrámu Narození Panny Marie ve Vranově u Brna, který podle návrhu Giovanni Maria Fillipioho vystavěl stavitel Onřej Erna, tedy otec Jana Křtitele Erny. Ovšem v bojkovickém chrámu nenalézáme boční kaple, prostor mezi vtaženými pilíři je zde vyplněn silným zdivem, a pilíře tak pouze mírně vystupují, k udržení tlaků klenby tak výrazně přispívá nadprůměrná tloušťka zdiva.

Výrazně převýšené trojosé průčelí bojkovického chrámu je členěno čtyřmi pilastry s římsovými hlavicemi, dosahujícími k průběžnému podstřešnímu v místech pilastrů zalamujícímu se kladí. Užití vysokého pilastrového řádu na hlavní i bočních fasádách jen umocňuje vertikalitu a převýšenost stavby. Průčelní fasádu uzavírá subtilně působící štít, jehož siluteu dotvářejí postraní křídla, na nichž jsou umístěny čučky v tvaru koule. Nahoře pak štít vrcholí trojúhelným tympanonem. Plochy bočních polí v průčelí mezi pilastry jsou členěny ve spodní části nikami zaklenutými konchami s trojúhelníkovými frontony a výše je plocha pročleněna obdélnými vpadlinami. Nad vstupním portálem se pak nachází velké

⁵ Jindřich Noll, Jan Křtitel Erna, stavitel brněnský, in: *Sborník prací Filozofické fakulty Brněnské univerzity*, řada uměnovědná F 16, Brno 1988–1989, s. 27-43.

⁶ Základní kámen byl položen 27. července 1651, v roce 1656 byl kostel vysvěcen. Bohumil Samek, *Umělecké památky Moravy a Slezska*, I, s. 87.

⁷ Pilnáček (pozn.3), s. 195.

⁸ Jašek (pozn. 2), s. 13.

⁹ Samek (pozn. 6), s. 87.

okno se segmentovým záklenkem, šambránou a kapkami. Plochy mezi pilastry v bocích lodi jsou prolomeny menšími okny podobného tvaru, nad nimiž probíhá římsa. Presbytář je otevřen oválným oknem v ose chrámu, po bocích zase okny termálními. Na východní straně je chrám završen obdobným štítem, jaký je v průčelí.

Monumentální kamenný hlavní portál tvořený obdélným ostěním s ušima, doplněný po stranách podloženým pilastry, které, stejně tak jako vnitřní profil vchodu, jsou doplněny drobnými volutami. Portál završuje edikula se segmentovým frontonem zasazená v prolomeném trojúhelníkovém štítě. Segmentový fronton vrcholí třemi útvary - uprostřed obeliskem a po stranách čučky zvláštního tvaru v podobě váz s vystupujícími plaménky. V edikule je umístěna zdobená mramorová deska s jemně provedenými aliančními znaky hraběte Gabriela Serenyiho a jeho ženy Alžběty Zahrádecké ze Zahrádky a pětiřádkovým latinským nápisem:¹⁰

INSIGNIA ILLUSTRISIMI COMITIS AC DOMINI GABRIELIS SERENI
HAEREDITARII DOMI / NI ARCE IN NOVA SWIETLOV, ZLIN, MILOTICE ET
KUNEWALD, SACRAE CAESARAE REGIAE MAJESTATIS. FERDI / NANDI TERTII
CONSILIARII CAMERARII PRAENOM MARCHIONATUS MORAVIAE CAPITANEI
ET CONSORTIS / EJUS ILUSTRISIMAE DOMINAE ELISABETHAE, NATAE DE
ZAHRADEK ANNO DOMINI M D C L V I / [- - -]

Lod' podélného jednolodního kostela sv. Vavřince v Bojkovicích je zaklenuta valenou klenbou o třech polích s pasy a krátkými lunetami. Dlouhý presbytář, jenž od lodi odděluje výrazný vítězný oblouk, klenou dvě pole stejně koncipované valené klenby. Hrany klenebních výsečí i pasů překrývají štukové profilované pruty, které spolu s kvadriloby (s pozdější malířskou výzdobou) ve vrcholu každého pole klenby vytvářejí komunikující zrcadlové rámy, v presbytáři jsou pouze jednoduchá kruhová zrcadla. Prostá štuková výzdoba zdůrazňující tektonické články klenby je typickým protobarokním rysem moravské sakrální tvorby a objevuje se především v díle stavitelské rodiny Ernů. Klenební patky dosedají v lodi na úseky bohatě profilovaného římsového kladí, neseného podloženými pilastry na vtažených pilířích.

Pilíře s přiloženými pilastry v lodi i v presbytáři vrcholí římsovými hlavicemi s plně vyvinutým profilovaným kladím. Kompletní kladí nepřerušovaně obíhá pouze v místech výrazného vítězného oblouku. V presbytáři, jehož první klenební pole je podpíráno bočními

¹⁰ Evidenční list nemovité kulturní památky, kostel sv. Vavřince v Bojkovicích, poř. číslo 3225, Národní památkový ústav, územní odborné pracoviště Kroměříž (v roce 1966 zpracovala L. Lefnerová). – Pilnáček (pozn.3), s. 195.

věžemi, nedobíhají pilastry až k zemi, ale jsou rovně zakončeny a podloženy kapkami. S podobným motivem jsme se mohli setkat například v presbytáři chrámu sv. Michala ve Znojmě, kde však byl pilastr přerušen postupným odstupněním do špičky. Pilastry v koutech presbytáře jsou zalomeny. V rozích nad kůrem v jihozápadní části chrámu jsou pilastry zalomeny několikrát, což je typické pro protobarokní architekturu. Totožná gradace článků, v tomto případě několikanásobné zalomení pilastrů s římsovou hlavicí včetně odpovídajícího úseku profilovaného kladí, byla ve stejné podobě užitá také na stavbě v mnoha ohledech podobného kostela sv. Josefa v Brně.

Nad vnitřní vstupní částí chrámu sv. Vavřince v Bojkovicích je umístěna trojosá kruchta spočívající na čtyřech pilířích a podklenutá šesti poli valené klenby s lunetami. Bojkovická kruchta se v profilaci pilastrů přiložených k pilířům velmi podobá kůru kostela sv. Michala ve Znojmě a také kruchtě v chrámu sv. Josefa v Brně.

Podobnosti mezi brněnským kostelem sv. Josefa a chrámem v Bojkovicích nalzáme také v téměř shodném pojednání hlavního průčelí, v podobně utvářeném portálu, ve stejném tvaru bočních pilířů i v příbuznosti tvarosloví kůrů. Oba chrámy se podobají také ve způsobu utváření věží, kde se uplatňuje kombinace stereotomního členění ve spodních patrech a tektonického v horní části.

Stavba chrámu sv. Vavřince v Bojkovicích, za jehož autora je v nápisové desce nad vítězným obloukem označován stavitel Jan Křtitel Erna, započala roku 1651, tedy ve stejném roce, kdy se začalo se stavbou kostela sv. Josefa v Brně, který pravděpodobně navrhl Ondřej Erna, otec Jan Křtitele. Roku 1652 Ondřej Erna zemřel a většinu stavebních úkolů po něm převzal jeho syn Jan Křtitel, který byl tohoto času již pět let mistrem. Vzhledem k nápadné podobnosti obou chrámů se pak nabízí možnost, že oba chrámy mohl navrhnout Ondřej Erna, který byl až do své smrti vůdčím představitelem stavebního brněnského podniku. Chrám v Bojkovicích pak jeho syn Jan Křtitel mohl jen dle plánů otce dokončit. Této teorii nasvědčuje i nepatrně odlišný styl Jana Křtitele, který můžeme pozorovat na jeho významné zakázce dominikánského chrámu sv. Michala v Brně, který byl vystavěn v letech 1658-1679 z odkazu člena původně protestantské rodiny Lva Viléma z Kounic a jeho manželky Eleonory z Dietrichsteina. Předimenzované průčelí kostela sv. Michala v Brně, završené mohutným štítem, se odlišuje od koncepce obou popisovaných staveb - chrámu sv. Vavřince v Bojkovicích a zároveň kostela sv. Josefa v Brně, v jejichž

průčelí dominuje zcela odlišná vertikální tendence ve vrcholu zakončená subtilně ztvárněným štítem.¹¹

S podobně převýšeným průčelím jakým ve vyznačují kostely sv. Josefa v Brně a sv. Vavřince v Bojkovicích se můžeme setkat také v chrámu sv. Jana Křtitele v Náměšti nad Oslavou, kde je vertikální tendence rovněž zdůrazněna využitím vysokého pilastrového řádu.¹²

Nápadná podoba bojkovického kostela a chrámu sv. Josefa v Brně dokazuje, že v případě kostela františkánek v Brně nebylo užito střízlivých jednoduchých až puristicky pojednaných forem pouze kvůli příslušnosti k mendikantské řeholi stavitelek, jak bývá někdy v literatuře naznačováno, ale že se spíše jedná o objednatelsky nespecifikovaný, dobově rozšířený styl, typický pro 40. a 50. léta 17. století.

¹¹ Samek (pozn. 6), s. 171-172.

¹² Noll (pozn. 5), s. 35-36.

6. Závěr

Cílem práce bylo zhodnotit základní slohové tendence a charakteristiky moravské sakrální architektury přelomového období mezi renesancí a barokem (vymezeného lety 1590-1650) a dochovaný materiál rozdělit do stylových a typologických kategorií se speciálním zaměřením na longitudinální stavby protobarokního charakteru.

Práce se snažila vysledovat specifické znaky prostorotvorných koncepcí a formového aparátu charakterizující moravskou protobarokní architekturu; nové umělecké podněty postupně se etablujícího barokního slohu.

Problémem, s nímž se studium moravské protobarokní architektury potýkalo, byla nejen skutečnost, že se v původní podobě dochoval jen zlomek staveb, neboť kostely byly v pozdějších obdobích často přestavovány a různě upravovány, ale také badatelsky nerovnoměrné zpracování problematiky moravské stavební produkce období první poloviny 17. století.

Diplomová práce se soustředila na podrobnější průzkum longitudinální sakrální produkce v rozmezí let 1590-1650 na Moravě, přičemž zasáhla ještě do počátku 50. let 17. století. Mimo jiné navazuje na studii Ivany Panochové¹, která je pojata jako široce koncipovaný, panoramatický pohled na protobarokní sakrální a profánní architekturu Čech a Moravy, avšak zasahující pouze období vymezené léty 1620-1650. Ukázalo se, že toto časové vymezení je problematické a že je nutno rozšířit fokus i na období této etapy předcházející a léta následující.

Průzkum moravské církevní architektury byl inspirován rovněž publikacemi Petra Fidlera², který však sleduje problematiku moravské architektury především v souvislosti s rakouskou produkcí. Z horizontu pozornosti těchto autorů a také dosavadního uměleckohistorického bádání doposud unikaly některé málo zpracované či zcela opomenuté stavby. V rámci předkládané práce jsem se právě mnohé z těchto opomíjených staveb pokusila nově začlenit do kontextu protobarokní moravské architektury sledovaného období.

Prováděný průzkum poukázal na skutečnost, že kromě doznívajících gotických historizujících, pozdně renesančních, manýristických stylových tendencí se na Moravě v 1. polovině 17. století začínají paralelně a poměrně časně objevovat stavby nového architektonického pojetí, jejichž tvarosloví se vyznačuje novými estetickými a výrazovými

¹ Ivana Panochová, *Mezi zbraněmi vlčí múzy. Protobaroko v české a moravské architektuře 1620–1650 a jeho donátorské pozadí. Slohová, funkční a ideová analýza* (dizertační práce), Katedra teorie a dějin výtvarných umění FF UP, Olomouc 2003.

² Petr Fidler, *Architektur dei Seicento* (habilitační práce), Innsbruck 1990.

charakteristikami. Tato proměna systémů vizuálního řádu předznamenává prostorové koncepce a iluzivní a monumentální tendence nově přicházejícího barokního slohu.

Na základě průzkumu byla provedena základní typologická a stylová klasifikace sakrálních longitudinálních staveb, která vyčlenila ty z nich, které se vyznačovaly inovativními protobarokními charakteristikami. Těžiště práce pak spočívá ve zpracování medailonů třinácti vybraných staveb, u nichž se manifestují nastupující protobarokní tendence. V práci jsem se pokusila o jejich o hlubší interpretaci a naznačení souvislostí kulturně historického mecenátu.

V souladu s výsledky průzkumu prezentovaného v předkládané práci je možno konstatovat, že moravská protobarokní architektura, související většinou s novou protireformační atmosférou a katolickými objednavatelskými kruhy, se vyznačuje jednoduchými a strohými stavebními hmotami propojenými do masivních monolitických a monumentalizujících bloků. Užívá často převýšených fasád, na nichž je většinou užito vysokého pilastrového řádu, které však zůstávají jednoduše pojaté a téměř nezdobené. V moravské protobarokní architektuře se používá planimetrického členění aplikovaného prostřednictvím tektonických a stereotomních soustav³ - charakteristické jsou např. lisénové rámy, kumulované pilíře a pilastry, výrazně profilované a zalamované římsy. Pro protobarokní architekturu je pak také typická scelující prostorová jednodušnost potlačující princip členitosti.⁴

Poznání vybraných staveb z autopsie a studium některých doposud opomíjených pak přineslo mnohá pozoruhodná zjištění, která mohou vést k překonání četných teorií a omylů přejímaných mnohdy stereotypně ze starší literatury.

Ukázalo se, že protobarokní charakteristiky se v moravském sakrálním longitudinálním stavitelství začaly dílčím způsobem uplatňovat již v první čtvrtině 17. století a nikoliv až po roce 1620 v souvislosti s událostmi stavovského povstání a následnými historicko-spoločenskými důsledky, jak bývá tato problematika většinou pojmována a představována.

Proti dosavadnímu zpracování dané problematiky přináší předkládaná práce poprvé podrobnější představení, dosud v uvedených souvislostech nezmiňovaných, kostelů sv. Jana Křtitele ve Vlasaticích a Nanebevzetí Panny Marie v Uherském Hradišti – Mařaticích,

³ Jiří Kroupa, Počátek nového stylu na Moravě: rok 1650 nebo 1660?, in: *Historická Olomouc XV*, Olomouc 2002, s. 15-24.

⁴ Panochová (pozn. 1).

vzniklých v na počátku 2. desetiletí 17. století, které lze prezentovat jako předstupeň pro chrámový typ se vtaženými pilíři, v protobaroku rozvinutý.

Zároveň byly do skupiny protobarokní sakrální longitudinální architektury zařazeny i stavby, které vznikaly ve 40. a na počátku 50. let 17. století. Tyto kostely svou stylovou strukturou se skupinou protobarokní sakrální architektury plně souvisejí. Jedná se o chrámy spojené především s brněnským stavitelem Ondřejem Ernou a jeho stavebním okruhem.

V této souvislosti jsem na základě rozboru typologických a stylových charakteristik dospěla k názoru, že protobarokní přestavba jezuitského kostela ve Znojmě, badatelským zájmem téměř opomenutá, chrám sv. Vavřince v Bojkovicích a brněnské kostely sv. Josefa a Maří Magdaleny spolu nejen blízce souvisejí, ale zřejmě i spadají do okruhu činnosti zmíněného Ondřeje Erny.

Při zkoumání stavebního vývoje brněnského jezuitského kostela Nanebevzetí Panny Marie lze na základě nejnovějších archeologických průzkumů konstatovat, že pilastrové členění mohutného oblého chóru, badateli dosud převážně považované za původní a často připisované Giovanni Maria Fillipimu, vzniklo až v rámci pozdějších novodobých úprav.

Práce mě rovněž dovedla k myšlence, že je nutno zrevidovat dosud v uměleckohistorické literatuře uváděný názor, který připisuje Giovanni Battistovi Pieronimu rozsáhlou přestavbu kostela bl. Juliány Collalto v Brtnici, v jejímž rámci mělo dojít i k vybudování věže, portiku, empor a kůru. Na základě srovnání s nedalekou kostelní stavbou v Běhařovicích se domnívám, že Pieroni k brtickému kostelu přistavěl pouze dvě boční kaple, upravil chór a provedl dílčí výzdobu interiéru.

Terénní průzkum rovněž ukázal, že větší pozornost si zaslouží bučovický kostel Nanebevzetí Panny Marie, protože i přes pozdější přestavby se z protobarokní fáze přestavby zachovala podstatná část lodi a presbytář. Dílo se plně vřazuje do tvorby Giovanni Giacoma Tencally, jak opatrně naznačil již Zdeněk Kudělka a později Petr Fidler.⁵

Výsledky průzkumu uvedených kostelů dovolují konstatovat, že společné formální a prostorotvorné znaky těchto staveb naznačují jejich příbuzné slohové utváření a umožňují formulovat tezi o existenci svébytného protobarokního stylu v architektuře první poloviny 17. století, jehož náznaky lze sledovat již v první čtvrtině 17. století a jenž se plně rozvinul během třicetileté války.

⁵ Zdeněk Kudělka, *Architektura*, in: Ivo Krsek – Zdeněk Kudělka – Miloš Stehlík et al., *Umění baroka na Moravě a ve Slezsku*, Praha 1996, s. 45. – Fidler (pozn. 2).

Studium moravského sakrálního stavitelství daného období, k němuž mě přivedla předkládaná diplomová práce a výsledky, které přináší, dokládají, že je pouhým zlomkem potenciálu, který tento značně neprobádaný materiál nabízí. Předložená práce nemohla vyčerpat všechny aspekty týkající se zkoumané problematiky a ani si takto vysoké cíle nevytyčila. Byla však motivována snahou přispět alespoň dílčím způsobem k budoucímu syntetickému zpracování moravské protobarokní architektury v celé její typologické, provenienční, stylové a autorské šíři.

7. Seznam použité literatury a pramenů

Literatura

Pavel Balcárek, Dobyvatel Mantovy, in: *Studie Muzea Kroměřížska*, Kroměříž 1990, s. 76-92.

Pavel Balcárek, *Kardinál František z Dietrichštejna (1570-1636)*, Kroměříž 1990.

Pavel Balcárek, Kardinál František z Dietrichsteina a jeho doba, in: Leoš Mlčák (ed.), *Kardinál František z Dietrichsteina (1570-1636). Prelát a politik neklidného věku*, Olomouc 2008, s. 13-21.

Jan Baleka, *Výtvarné umění, výkladový slovník (malířství, sochařství, grafika)*, Praha 1997.

Oldřich J. Blažíček (ed.), *Slovník památkové péče. Terminologie – morfologie – organizace*. Praha 1962.

Oldřich J. Blažíček, Fontána v Bučovicích, *Umění II*, 1954, s. 251-252.

Dobromila Brichtová et al., *Mikulov: město, ve kterém zpívají domy*, Mikulov 1998.

Milan Buben, *Encyklopedie heraldiky*, Praha 2003.

Stanislava Čechová, *Nemovitě kulturní památky Jižní Moravy. Soupis památek a literatury*, Zlín, sv. 11, Brno 2001.

Jarmila Červená, Piaristé a kostel sv. Jana Křtitele v Mikulově, in: *RegioM 2008: sborník Regionálního muzea v Mikulově*, Mikulov 2008. s. 85-102.

Lenka Češková, Páter Tobiáš Gebler a "primae delineationes" jezuitských staveb ve druhé polovině 17. století, *Umění LI*, 2003, s. 385-405.

Lubomír Dokoupil (red.), *Biografický slovník Slezska a severní Moravy*, seš. 10, Ostrava 1998, s. 90-107.

Karel Dolina, *Kronika Bojkovic*, Bojkovice 2000.

Jiří Dvorský (ed.), *Dějiny českého výtvarného umění II/1*, Praha 1989.

Jiří Dvorský (ed.), *Dějiny českého výtvarného umění II/2*, Praha 1989.

Martin Elbel - Ondřej Jakubec (ed.), *Olomoucké baroko I. Proměny ambicí jednoho města*. Olomouc 2010.

Jan O. Eliáš – Bohumír Smutný, Architektura nemocnice a kláštera milosrdných bratří ve Valticích, in: Emil Kordiovský (ed.), *Město Valtice*, Valtice 2001, s. 287-300.

Zdeňka Falcová – Drahoslava Stehlíková, *Nemovitě kulturní památky Jižní Moravy. Soupis památek a literatury*, Znojmo, sv. 5, Brno 2000.

- Anežka Fialová, *Nemovitě kulturní památky Jižní Moravy. Soupis památek a literatury, Kroměříž*, sv. 9, Brno 2000.
- Petr Fidler, K architektuře středoevropského Seicenta, *Ars XXVII*, 1994, č. 2, s. 135–153.
- Petr Fidler, Několik poznámek k fenoménu jezuitské architektury, in: Jan Skutil (red.), *Morava a Brno na sklonku třicetileté války*, Praha - Brno 1995, s. 182-206.
- Petr Fidler, Giovanni Giacomo Tencalla, *Sborník prací filozofické fakulty brněnské university*, XLII-XLIV, řada uměnovědná (F) č. 37-39, Brno 1996, s. 85-104.
- Petr Fidler, Modus geometricus – sensus allegoricus, in: Václav Bůžek (ed.), *Opera historica 5*, České Budějovice 1996, s. 443–465.
- Petr Fidler, Kostel sv. Jakuba Většího v Jičíně a architekt Giovanni Battista Pieroni, in: *Valdštejnská loggie a komponovaná barokní krajina okolí Jičína*, Jičín 1997.
- Petr Fidler, Architektúra v 17. storočí, in: Ivan Rusina (ed.), *Dějiny slovenského výtvarného umenia. Barok*, Bratislava 1998.
- Petr Fidler, Kostel Nanebevzetí Panny Marie ve Valticích, in: Emil Kordiovský (ed.), *Město Valtice*, Valtice 2001, s. 209- 224.
- Bohumil Fišer, *Uherské Hradiště. I. Topografie*, Uherské Hradiště 1921.
- Dušan Foltýn et al., *Encyklopedie moravských a slezských klášterů*, Praha 2005.
- August Franzen, *Malé církevní dějiny*, Praha 1992.
- Marco Frascari, Stínové skigrafie Vincenza Scamozziho, *Umění ILII*, 1994, s. 185-193.
- Olga Frejková, *Palladianismus v české renesanci*, Praha 1941.
- Marcela Gavendová – Marta Koubová – Pavla Levá (ed.), *Kulturní památky okresu Nový Jičín. Seznam nemovitých kulturních památek*, Ostrava 1996.
- Jean Guillaume (ed.), *L'emploi des ordres dans l'architecture de la renaissance*, Tours 1992.
- Mojmír Horyna, Římský vliv v Pražské sakrální architektuře 17. století a Jean Baptiste Mathey, in: Vilém Herold – Jaroslav Pánek (ed.), *Baroko v Itálii – Baroko v Čechách. Setkávání osobností, idejí a uměleckých forem*, Praha 2003, s. 533-558.
- Cecilie Hálová-Jahodová, *Brno, stavební a umělecký vývoj města*, Brno 1947.
- Jaroslava Hausenblasová, *Der Hof Kaiser Rudolfs II. Eine Edition des Hofstaatsverzeichnisse 1576–1612*, Prag 2002.
- Lubomír Havlík, *Znojmo. Z minulosti města a jeho památek*, Brno 1956.

Hermann Hipp, *Studien zur „Nachgotik“ des 16. und 17. Jahrhundert in Deutschland, Böhmen, Österreich und Schweiz* (dissertation), Tübingen 1979.

Ivo Hlobil – Pavel Michna – Milan Togner, *Olomouc*, Paha 1984.

Petr Holub – Václav Kolařík – David Merta et al., Poznámky k topografii nejbližšího okolí bývalého herburského kláštera v Brně, in: František Novák (ed.), *Brno v minulosti a dnes* XVII, Brno 2005, s. 485-673.

Anděla Horová (red.), *Nová encyklopedie českého výtvarného umění, A – M*, Praha 1995.

Anděla Horová (red.), *Nová encyklopedie českého výtvarného umění, N – Z*, Praha 1995.

Ladislav Hosák, *Historický místopis země Moravskoslezské*, Praha 2004 (reprint 1. vydání z roku 1938).

František Hrubý, *Severní Morava v dějinách*, Brno 1947.

František Hrubý, Hrabata z Thurnu a Valsassina. Dějiny jejich českomoravské větve, *Československý časopis historický* XXVIII, 1922, s. 74-108.

Alois Hruďička, *Topografie diecese brněnské*, Brno 1908.

Alois Hruďička, *Kostel Matky Boží a ostatní církevní památky města Telče*, Telč 1899.

Tadeusz Chrzanowski, „Neogotyk okolo roku 1600,“ proba interpretacji, in: *Sztuka okolo roku 1600*, Warszawa 1974, s. 75-112.

Ondřej Jakubec, Motiv srdce v pozdně renesančních štukaturách Moravy a Polska, in: *AUPO, Facultas Philosophica, Philosophica-Aesthetica, Historia artium IV. Sborník k osmdesátým narozeninám prof. PhDr. Rudolfa Chadrabý, CSc.*, Olomouc 2002, s. 297-324.

Ondřej Jakubec, Skupina pozdně renesančních štukatur na Moravě, jejich styl a význam – možnosti a meze interpretace, *Umění* LI, 2003, s. 278-291.

Ondřej Jakubec, Zbožná reprezentace – reprezentativní zbožnost. Poznámky k uměleckému mecenátu kardinála Františka z Dietrichsteina, in: Leoš Mlčák (ed.), *Kardinál František z Dietrichsteina (1570-1636). Prelát a politik neklidného věku*, Olomouc 2008, s.32-42.

Ondřej Jakubec, Sebastiano Serlio a renesanční architektura v českých zemích – několik poznámek, in: Ladislav Daniel - Jiří Pelán - Piotr Salwa et al., *Italská renesance a baroko ve střední Evropě*. Olomouc 2005, s. 91-105.

Ondřej Jakubec, Kolegiální chrám sv. Mořice v Kroměříži za biskupa Stanislava Pavlovského z Pavlovic (1579-1598) a historismus moravského katolicismu v předbělohorské době, in: *Slovácko* LI, Uherské Hradiště 2009.

Ondřej Jakubec – Marek Perůtka (ed.), *Olomoucké baroko. Výtvarná kultura let 1620-1780*. Olomouc 2010.

Ondřej Jakubec, Kaple sv. Stanislava při katedrále sv. Václava v Olomouci, její stavebník, olomoucký biskup Stanislav II. Pavlovský a její malířská výzdoba. Význam a funkce, *Střední Morava*, Olomouc 2001.

Ondřej Jakubec, *Kulturní prostředí a mecenát olomouckých biskupů potridentské doby: Umělecké objednávky biskupů v letech 1553-1598, jejich význam a funkce*, Olomouc 2003.

Ondřej Jakubec, Poznámky k architektonickému jazyku na Moravě kolem roku 1600. Sakrální stavitelství v průsečíku „normy“ a „formy“, in: Jiří Kroupa – Michaela Šeferisová Loudová – Lubomír Konečný et al., *Orbis Artium. K jubileu Lubomíra Slavička*, Brno 2009, s. 615-634.

Jan Janák – Pavel Balcárek – František Čapka et al., *Dějiny Brtnice a připojených obcí*, Brno 1988.

Zdeněk Jaroš, *Nemovitě kulturní památky Jižní Moravy. Soupis památek a literatury, Jihlava*, sv. 3, Brno 1999.

Zdeněk Jaroš, *Jihlavské nemovitě památky*, Jihlava 2002.

Alois Jašek, *Dějiny a popis farního chrámu sv. Vavřince v Bojkovicích*, Bojkovice 1936.

Jaroslav Jíra, Plány našich jezuitských kolejí a kostelů v Bibliotheque Nationale v Paříži, *Památky archeologické a místopisné* 34, 1924-1925, s. 248.

František Jordán, *Nemovitě kulturní památky Jižní Moravy. Soupis památek a literatury, Vyškov*, sv. 1, Brno 1998.

Josef Juračka, 340 let chrámu sv. Vavřince v Bojkovicích, *Naše Bojkovsko*, 15, 1991, č. 7, s. 4-5.

Zdeněk Kalista, Vranov v zrcadle barokní legendy a písně, in: Miroslava Ludvíková (ed.) *Poutní místo Vranov*, Brno 1996, s. 67-84.

Tomáš Knoz, *Renesance a manýrismus na zámku v Rosicích*, Rosice 1996.

Tomáš Knoz, Lichtenštejnové, Morava a Valtice v 1. polovině 17. století (základní obrysy problematiky), in: Emil Kordiovský (ed.), *Město Valtice*, Valtice 2001, s. 301-315.

Tomáš Knoz, *Državy Karla staršího ze Žerotína po Bílé hoře. Osoby, příběhy, struktury*, Brno 2001.

Tomáš Knoz, Höfische und lokale Künstler im Dienste Johann Babtist von Verdenberg, in: *Opera historica* 10, 2003, s. 475.

Tomáš Knoz, Moravská barokní šlechta, in: Tomáš Knoz (ed.), *Morava v době baroka*, Brno 2004.

Tomáš Knoz, Morava a Dietrichstein – země a osobnost, in: Emil Kordiovský - Miroslav Svoboda (ed.), *Kardinál František z Dietrichštejna a jeho doba*, Brno - Mikulov 2008,

s.7-26.

Tomáš Knoz, *Karel starší ze Žerotína. Don Quijote v labyrintu světa*. Praha 2008.

Pavel Konečný - Pavel Michna (ed.), *Seznam nemovitých kulturních památek okresu Olomouc*, Olomouc 1997.

Pavel Konečný (ed.), *Seznam nemovitých kulturních památek okresu Jeseník*, Olomouc 2001.

Veronika Korčáková, Ikonografický program pohřební kaple Všech svatých v Telči, *Průzkumy památek VIII*, 1/2001, s. 21-35.

Emil Kordiovský – Miloš Papírník – Ludislava Šuláková (ed.), *Nemovité kulturní památky Jižní Moravy. Soupis památek a literatury, Břeclav*, svazek 10, Brno 2001.

Emil Kordiovský, Mikulov a mikulovské panství v době kardinála z Dietrichštejna, in: Emil Kordiovský - Miroslav Svoboda (ed.), *Kardinál František z Dietrichštejna a jeho doba*. Brno - Mikulov 2008, s. 71-83.

Jiří Kostka, *Mikulov. Městská památková rezervace, státní zámek a památky v okolí*, Brno 1962.

Miroslav Koudela, Mikulovský kostel sv. Václava v proměnách staletí, in: *RegioM 2007: sborník Regionálního muzea v Mikulově*, Mikulov 2007, s. 44-73.

Miroslav Koudela – Jiří Vrbka, *Verbo et exemplo. Dějiny význačné kolegiátní kapituly a kostela sv. Václava v Mikulově*, Mikulov 2007.

Miroslav Koudela, Mikulovský Svatý kopeček a křížová cesta, in: *RegioM 2008: sborník Regionálního muzea v Mikulově*, Mikulov 2008, s. 34-52.

Vlasta Kratinová – Bohumil Samek – Miloš Stehlík, *Telč. Historické město jižní Moravy*, Praha 1992.

Jarmila Krčálová, *Zámek v Bučovicích*, Praha 1975.

Jarmila Krčálová, Kostely české a moravské renesance. Příspěvek k jejich typologii, *Umění XXIV*, 1981, s. 1-37.

Jarmila Krčálová, *Centrální stavby české renesance*, Praha 1974.

Jarmila Krčálová, Giovanni Pieroni – architekt?, *Umění XXXVI*, 1988, s. 511–540.

Jarmila Krčálová, *Renesanční stavby Baldassara Maggiho v Čechách a na Moravě*, Praha 1986.

Jarmila Krčálová, Renesanční architektura v Čechách a na Moravě, in: *Dějiny českého výtvarného umění*, II/1, Praha 1989, s. 6-62.

- Jarmila Krčálová, Kruh v architektuře českého manýrismu, *Umění XX*, 1972, s. 1-25.
- Jarmila Krčálová, Filippi, in: Anděla Horová (red.), *Nová encyklopedie českého výtvarného umění, A – M*, Praha 1995, s. 175-176.
- Tomáš Krejčík, Náboženské poměry ve střední Evropě, in: Leoš Mlčák (ed.), *Kardinál František z Dietrichsteina (1570-1636). Prelát a politik neklidného věku*. Olomouc 2008, s.22-24.
- Jiří Kroupa, Dietrichsteinský palác v Brně a Ludwig Sebastian Kaltner, *Umění XLVI*, 1998, s. 522-547.
- Jiří Kroupa, Počátek nového stylu na Moravě: rok 1650 nebo 1660?, in: *Historická Olomouc XV*, Olomouc 2002, s. 15-24.
- Jiří Kroupa (ed.), *V zrcadle stínů. Morava v době barokní 1670-1790*, Brno 2003.
- Jiří Kroupa, Umělecká úloha, objednavatelé a styl na Moravě doby barokní, in: Jiří Kroupa (ed.), *V zrcadle stínů. Morava v době barokní 1670-1790*, Brno 2003.
- Jiří Kroupa, Světlo a stín v barokní architektuře, in: Tomáš Knoz (ed.), *Morava v době baroka*, Brno 2004, s. 69-83.
- Jiří Kroupa, "Moderni fiori": kardinál z Dietrichsteina, protobarok a umělecká funkce na Moravě po roce 1600. in: Emil Kordiovský - Miroslav Svoboda (ed.), *Kardinál František z Dietrichštejna a jeho doba*, Brno - Mikulov 2008, s. 55-67.
- Petr Kroupa – Jiří L. Bílý, *Brněnští sochaři, kameníci a zedníci v letech 1570–1620*, Brno 1987.
- Tomáš Kruťa, *Vlastivěda Moravská*, Břeclavsko, Brno 1969.
- Karel Kuča, *Města a městečka v Čechách, na Moravě a ve Slezsku*, Praha 1997.
- Zdeněk Kudělka, K otázce manýristické architektury na Moravě, in: *Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity*, řada uměnovědná F, č.2, Brno 1958, s. 88-98.
- Zdeněk Kudělka, Portál jezuitské koleje v Brně, in: *Rodné zemi. Sborník prací k 70. výročí trvání Musejního spolku v Brně a k 70. narozeninám jeho předsedy doc. dr. Aloise Gregora*, Brno 1958, s. 178-188.
- Zdeněk Kudělka, Architektura 17. století, in: *Dějiny českého výtvarného umění*, II/1, Praha 1989, s. 279-292.
- Zdeněk Kudělka, Architektura, in: Ivo Krsek – Zdeněk Kudělka – Miloš Stehlík et al., *Umění baroka na Moravě a ve Slezsku*, Praha 1996, s. 42–76.
- Zdeněk Kudělka – Bohumil Samek (ed.), *Václav Richter. Umění a svět. Studie z teorie dějin umění*, Brno 2001.

Helmut Lorenz (red.), *Geschichte der bildenden Kunst in Österreich IV. Barock*, Munchen – London – New York 1999.

Vladimír Maňas – Zdeněk Orlita, Martina Potůčková (ed.), *Zbožných duší úl. Náboženská bratrstva v kultuře raněnovověké Moravy*, Olomouc 2010.

Josef Matzura, Der Dom-Chor in Olmütz und seine Bauherrn: Kardinal Franz, Fürst Max und Ferdinand von Dietrichstein, *Zeitschrift des deutschen Vereines für die Geschichte Mährens und Schlesiens*, 33, 1931, s. 91-115.

Leoš Mičák, *Státní seznam nemovitých kulturních památek okresu Frýdek-Místek*, Ostrava 1980.

Leoš Mičák, Pozdněrenesanční luterské kostely na sovineckém panství z let 1577-1610, *Střední Morava* 11, Olomouc 2000, s. 47-57.

Leoš Mičák (ed.), *Kardinál František z Dietrichsteina (1570-1636). Prelát a politik neklidného věku*. Olomouc 2008.

Ivan Mrázek, *Kamenná tvář Brna*, Brno 1993.

Ivan Muchka, Dietrichštejský chór olomouckého dómu, in: *Historická Olomouc IV*, Olomouc 1983, s. 151-156.

Věra Naňková, Barokní plány v moravských jezuitikách, in: *Historická Olomouc a její současné problémy V*, Olomouc 1985, s. 223–229.

Věra Naňková, K typologii české sakrální architektury 17. století, *Umění XXXIV*, 1986, s. 138-143.

Jaromír Neumann, *Český barok*, Praha 1964.

Jindřich Noll, Jan Křtitel Erna, stavitel brněnský, in: *Sborník prací Filozofické fakulty Brněnské univerzity*, řada uměnovědná F 16, Brno 1988–1989. s. 27-43.

Ottův slovník naučný. *Ilustrovaná encyklopedie obecných vědomostí*, 15, Praha 1900.

Ivana Panochová, Na prahu baroka. K typologickým a slohovým problémům moravské architektury v letech 1620-1650, in: *Studia Moravica II. Acta Universitatis Palackianae Olomucensis Facultas Philosophica Moravica III*, Olomouc 2005, s. 107-124.

Tomáš Parma, Kardinál František z Dietrichsteina a jeho vztahy k italskému prostředí „MINIMO ET HUMILISSIMO CAPPELANO ET INDIGNISSIMA CREATURA DI VOSTRA SANTITÀ“, in: Leoš Mičák (ed.), *Kardinál František z Dietrichsteina (1570-1636). Prelát a politik neklidného věku*, Olomouc 2008, s. 25-31.

Martin Pavlíček, Šalamounův chrám v české barokní architektuře, in: Martin Elbel – Milan Tognier (eds.), *Historická Olomouc XIII. Konec švédské okupace a poválečná obnova ve 2. polovině 17. století*. Olomouc 2002, s. 253–272.

- Martin Pavlíček, Diokleciánovy lázně, Sebastiano Serlio a barokní urbanismus ve střední Evropě, in: Ladislav Daniel – Jiří Pelán – Piotr Salwa – Olga Špilarová (eds.), *Italská renesance a baroko ve střední Evropě. Příspěvky z mezinárodní konference Olomouc 17.–18. října 2003*. Olomouc 2005, s. 247–254.
- Jiřina Pavlíková, *Státní seznam nemovitých kulturních památek města Ostravy*, Ostrava 1984.
- Jiřina Pavlíková, *Státní seznam nemovitých kulturních památek okresu Karviná*, Ostrava 1986.
- Marek Perůtka (ed.), *Seznam nemovitých kulturních památek okresu Přerov*, Olomouc 1993.
- Marek Perůtka (ed.), *Seznam nemovitých kulturních památek okresu Šumperk*, Olomouc 1994.
- Jana Petrová a Jiří Uhlíř, *Nemovité kulturní památky Jižní Moravy. Soupis památek a literatury, Třebíč*, svazek 4, Brno 2000.
- Jaroslav Petřů, Předpoklady pro opravu architektury G. B. Pieroniho v Brtnici, *Památky a příroda*, č.8, 1983, s. 147-151.
- Josef Pilnáček, *Staromoravští rodové*, Brno 1930 (reprint 1. vydání z roku 1996).
- Pavel Preiss, *Panoráma manýrismu*, Praha 1974.
- Pavel Preiss, *Italští umělci v Praze. Renesance, manýrismus, baroko*, Praha 1986.
- Emanuel Poche (ed.) *Umělecké památky Čech*, I, Praha 1977.
- Emanuel Poche (ed.) *Umělecké památky Čech*, II, Praha 1978.
- Emanuel Poche (ed.) *Umělecké památky Čech*, III, Praha 1980.
- Emanuel Poche (red.), *Umělecké památky Čech*, IV, Praha 1982.
- August Prokop, *Die Markgrafschaft Mähren in kunstgeschichtlichen Beziehung*, III, Wien 1904.
- August Prokop, *Die Markgrafschaft Mähren in kunstgeschichtlichen Beziehung*, IV, Wien 1904.
- Václav Richter, Filiberto Luchese na Moravě, in: *Ročenka kruhu pro pěstování dějin umění za rok 1934*, Praha 1935, s. 27-44.
- Václav Richter, *Z počátků města Brna*, Brno 1936.
- Václav Richter, Nejstarší plán jezuitského kostela v Brně, *Akord* 3, 1936, s. 41–43.

Václav Richter, Poznámky k dějinám barokní architektury na Moravě, *Volné směry* XXXVII, 1941-1942, s. 286-296.

Václav Richter, *O pojem baroka v architektuře*, Olomouc 1944.

Václav Richter, *Raněstředověká Olomouc*, Praha 1959.

Václav Richter – Bohumil Samek – Miloš Stehlík et al., *Znojmo*, Praha 1966.

Václav Richter – Ivo Krsek – Miloš Stehlík et al., *Mikulov*, Brno 1971.

Václav Richter – Zdeněk Kudělka, Die Architektur des 17. und 18. Jahrhunderts in Mähren, in: *Sborník prací Filozofické fakulty Brněnské univerzity*, řada uměnovědná F16, Brno 1972, s. 91–130.

Marie Ripperová - Marie Heerenová - Lenka Kalábová (eds.), *Nemovitě kulturní památky Jižní Moravy. Soupis památek a literatury, Žďár nad Sázavou*, sv. 14, Brno 2000.

Anna Rollová, *Geneze boltcového ornamentu. Příspěvek k problematice ornamentiky 17. století*, Praha 1988.

Ivan Rusina (ed.), *Renesancia. Umenie medzi neskorou gotikou a barokem*, Bratislava 2009.

Ivan Rusina (ed.), *Dějiny slovenského výtvarného umenia. Barok*, Bratislava 1998.

Ivan Řehulka (ed.), *Nemovitě kulturní památky Jižní Moravy. Soupis památek a literatury, Hodonín*, sv. 13, Brno 2002.

Květoslava Říčková, *Nemovitě kulturní památky Jižní Moravy. Soupis památek a literatury, Prostějov*, sv. 6, Brno 2000.

Rostislav Švácha, Představy a metafory. Richterova teorie architektonického prostoru, 1944-1948, in: Milan Togner (ed.), *Václav Richter 1900-1970*, Olomouc 2001, s. 41-50.

Rostislav Švácha, Architektura baroka v Olomouci, in: Ondřej Jakubec – Marek Perůtka (ed.), *Olomoucké baroko. Výtvarná kultura let 1620-1780*, Olomouc 2010. s. 27-47.

Bohumil Samek, *Umělecké památky Moravy a Slezska*, I, Praha 1994.

Bohumil Samek, *Umělecké památky Moravy a Slezska*, II, Praha 1999.

Marie Schenková – Libuše Dědková, Vývoj umění ve Slezsku, in: *Slezsko*, Matice Slezská, Opava 1992.

Georg Skalecki, *Deutsche Architektur zur Zeit des dreissigjährigen Krieges*, Regensburg 1989.

Jana Spathová, Farní chrám sv. Vavřince v Bojkovicích, *Malovaný kraj, Národopisný a vlastivědný časopis Slovácka*, 32, 1996, č. 4, s. 8-9.

- Jana Spathová, *Nemovitě kulturní památky Jižní Moravy. Soupis památek a literatury*, Uherské Hradiště, sv. 8, Brno 2000.
- Karel Stejskal (ed.), *Náměšť nad Oslavou. Historie a současnost*, Náměšť nad Oslavou 2005.
- Miroslav Svoboda, Mikulov v době Františka z Ditrichštejna, in: Emil Kordiovský-Miroslav Svoboda (ed.), *Kardinál František z Dietrichštejna a jeho doba*, Brno - Mikulov 2008, s. 85-98.
- Karel Šmrha, Brněnští stavitelé v době kolem r.1600. Petr Gabri a jeho stavební družina, *Umění III*, 1967, s. 312-320.
- Ottův slovník naučný. Ilustrovaná encyklopedie obecných vědomostí*, díl 14, Praha 1900.
- Ottův slovník naučný. Ilustrovaná encyklopedie obecných vědomostí*, díl 22, Praha 1904.
- Ottův slovník naučný. Ilustrovaná encyklopedie obecných vědomostí*, díl 25, Praha 1906.
- Prokop Toman, *Nový slovník československých výtvarných umělců I, A-K*, Praha 1950.
- Prokop Toman, *Nový slovník československých výtvarných umělců II L-Ž*, Praha 1950.
- Moriz Trapp, *Brünn's kirchliche Kunst-Denkmale*, Brünn 1888, s. 31.
- Josef Válka, *Morava reformace, renesance a baroka, Dějiny Moravy II*, Brno 1996.
- Josef Válk, Morava, Země v srdci střední Evropy, in: Jiří Kroupa (ed.), *V zrcadle stínů. Morava v době barokní 1670 -1790*, Brno 2003, s. 15-36.
- Josef Válka, *Myšlení a obraz v dějinách kultury, studie, eseje, reflexe*, Brno 2009.
- Pavel Vlček (ed.), *Umělecké památky Prahy. Staré Město, Josefov*, Praha 1996.
- Pavel Vlček, *Umělecké památky Prahy. Nové Město, Vyšehrad Vinohrady (Praha I)*, Praha 1998.
- Pavel Vlček, *Umělecké památky Prahy. Malá Strana*, Praha 1999.
- Pavel Vlček, Filippi, in: Pavel Vlček (ed.), *Encyklopedie architektů, stavitelů, zedníků a kameníků v Čechách*, Praha 2004, s. 173–174.
- Thomas Winkelbauer, Lichtenštejnové jako „šlechta neznající hranice“. Náčrt majetkového vývoje pánů a knížat lichtenštejnských v Dolních Rakousích a na Moravě v rámci politických dějin. in: Andrea Komlosyová – Václav Bůžek – František Svátek (ed.), *Kultury na hranici*, Vídeň 1995, s. 215-222.
- Gregor Wolný, *Kirchliche Topographie von Mähren, meist nach Urkunden und Handschriften. Olmützer Erzdiocese, I/ IV*, Brünn 1862.

Gregor Wolný, *Die Markgrafschaft Mähren topographisch, statistisch und historisch geschildert*, Brünn 1835-1842.

Josef Zelinka, *Dějiny Farnosti v Buchlovicích*, Buchlovice 2005.

Prameny

Petra Drbalová, *Ad maiorem Dei gloriam. Umělecká výzdoba jezuitského kostela Nanebevzetí Panny Marie v Brně* (diplomová práce), Seminář dějin umění FF MU, Brno 2010.

Petr Fidler, *Architektur dei Seicento* (habilitační práce), Innsbruck 1990.

Nelly Komendová, *Kostel Nanebevzetí Panny Marie, 1610-1613, k.ú. Mařatice, Uherské Hradiště*, Standardní nedestruktivní stavebněhistorický průzkum, Národní památkový ústav, územní odborné pracoviště v Kroměříži 2007.

Hana Myslivečková, *Kaple sv. Rocha v Úsově* (bakalářská práce), Katedra teorie a dějin výtvarných umění FF UP, Olomouc 2007.

Ivana Panochová, *Mezi zbraněmi vlčí múzy. Protobaroko v české a moravské architektuře 1620–1650 a jeho donátorské pozadí. Slohová, funkční a ideová analýza* (dizertační práce), Katedra teorie a dějin výtvarných umění FF UP, Olomouc 2003.

Moravské zemské desky, III, Kraj brněnský, 1567–1641, Miloslav Rohlík (ed.), Praha 1957.

Karolína Šreflová, *Osudy Víta Jindřicha hraběte z Thurnu a Valsassiny před a po Bílé hoře* (bakalářská práce), Historický ústav FF MU, Brno 2006.

Jan Štětina, *Mařatice, kostel Nanebevzetí Panny Marie*, Operativní průzkum a dokumentace spodních částí zdiva na exteriéru a v interiéru, Národní památkový ústav, územní odborné pracoviště v Kroměříži 2008.

Jiří Tikal, *Zprávy o olomouckých památkách v díle J.P.Cerroniho: „Skizze einer Geschichte der Bildenden Künste in Mähren“* (diplomová práce), FF UP Olomouc 1954. s. 109.

Evidenční list nemovité kulturní památky, kostel sv. Vavřince v Bojkovicích, poř. číslo 3225, Národní památkový ústav, územní odborné pracoviště Kroměříž (v roce 1966 zpracovala L. Lefnerová).

Evidenční list nemovité kulturní památky, kostel Nanebevzetí Panny Marie v Mařaticích, poř. číslo 3483, Národní památkový ústav, územní odborné pracoviště Kroměříž (v roce 1966 zpracovala L. Lefnerová).

Evidenční list nemovité kulturní památky, kostel Nanebevzetí Panny Marie v Bučovicích, poř. číslo 3602, Národní památkový ústav, územní odborné pracoviště Kroměříž (v roce 1965 zpracovala L. Lefnerová).

Evidenční list nemovité kulturní památky, filiální kostel P. Marie, bývalý jezuitský v Brně, poř. číslo 0071, Národní památkový ústav, územní odborné pracoviště Brno (1963 Bohumil Samek).

Evidenční list nemovité kulturní památky, kostel sv. Josefa, součást původního konventu františkánek v Brně, poř. číslo 0061, Národní památkový ústav, územní pracoviště Brno (1963 Bohumil Samek).

Evidenční list nemovité kulturní památky, kostel Maří Magdaleny, bývalý františkánský v Brně, poř. číslo 0048, Národní památkový ústav, územní odborné pracoviště Brno (1963 Bohumil Samek).

Evidenční list nemovité kulturní památky, bývalý kostel sv. Anny v areálu dietrichsteinské hrobky v Mikulově, poř. číslo 1380, Národní památkový ústav, územní odborné pracoviště Brno (1983 M.Horňanská).

Evidenční list nemovité kulturní památky, kostel Nanebevzetí Panny Marie ve Valticích, poř. číslo 1761, Národní památkový ústav, územní odborné pracoviště Brno (v roce 1966 zpracovala L. Lefnerová).

Evidenční list nemovité kulturní památky, kostel sv. Jana Křtitele ve Vlasaticích, poř. číslo 1810, Národní památkový ústav, územní odborné pracoviště Brno (v roce 1966 zpracovala L. Lefnerová).

Evidenční list nemovité kulturní památky, kostel Narození Panny Marie ve Vranově u Brna, poř. číslo 1088, Národní památkový ústav, územní odborné pracoviště Brno (v roce 1965 zpracovala L. Lefnerová).

Evidenční list nemovité kulturní památky, kostel sv. Michala, bývalý jezuitský ve Znojmě, poř. číslo 6944A, Národní památkový ústav, územní odborné pracoviště Brno (v roce 1976 zpracoval Dobroslav Líbal).

Zemský archiv v Opavě, pobočka Olomouc, ACO, sign. BII c1/3, inv.č.1111, listina, Václav Kulíšek z Moravičan, 6. května 1614 Hradiště

Popis a dějiny kostela ve Vlasaticích (výpis z farní kroniky), nedatovaný strojopis z farního archivu v Pohořelicích.

8. Seznam obrazové dokumentace

Autorkou fotografií a kreseb je, pokud není uvedeno jinak, Hana Myslivečková.

1. Brno, jezuitský kostel Nanebevzetí Panny Marie, 1598-1602, pohled od severozápadu.
2. Brno, jezuitský kostel Nanebevzetí Panny Marie, 1598-1602, pohled od severovýchodu.
3. Brno, jezuitský kostel Nanebevzetí Panny Marie, 1598-1602, pohled od severovýchodu.
4. Brno, jezuitský kostel Nanebevzetí Panny Marie, 1598-1602, severní stěna.
5. Brno, jezuitský kostel Nanebevzetí Panny Marie, 1598-1602, západní portál.
6. Brno, jezuitský kostel Nanebevzetí Panny Marie, 1598-1602, pohled ke kůru.
7. Brno, jezuitský kostel Nanebevzetí Panny Marie, 1598-1602, klenba lodi a presbytáře.
8. Brno, jezuitský kostel Nanebevzetí Panny Marie, 1598-1602, mramorová deska dietrichsteinské hrobky.
9. Brno, jezuitský kostel Nanebevzetí Panny Marie, 1598-1602, pohled k presbytáři.
10. Brno, jezuitský kostel Nanebevzetí Panny Marie, 1598-1602, průhled do severní lodi.
11. Brno, jezuitský kostel Nanebevzetí Panny Marie, 1598-1602, pohled na chór kostela a areál původního kláštera. Repro: Farní archiv.
12. Brno, jezuitský kostel Nanebevzetí Panny Marie, 1598-1602, pohled na kostel z roku 1603 před zbořením konventu. Repro: Farní archiv.
13. Brno, jezuitský kostel Nanebevzetí Panny Marie, 1598-1602, fotografie z doby zboření konventu. Repro: Farní archiv.
14. Brno, jezuitský kostel Nanebevzetí Panny Marie, 1598-1602, půdorys, Repro: Bohumil Samek, *Umělecké památky Moravy a Slezska*, I, Praha 1994. s. 201.
15. Brno, jezuitský kostel Nanebevzetí Panny Marie, 1598-1602, půdorys, Repro: Petr Fidler, Několik poznámek k fenoménu jezuitské architektury, in: Jan Skutil (red.), *Morava a Brno na sklonku třicetileté války*, Praha - Brno 1995, příloha XIV, s.199.
16. Vlasatice, kostel sv. Jana Křtitele, 1610, pohled od západu.

17. Vlasatice, kostel sv. Jana Křtitele, 1610, pohled od severovýchodu.
18. Vlasatice, kostel sv. Jana Křtitele, 1610, detail severní stěny.
19. Vlasatice, kostel sv. Jana Křtitele, 1610, západní portál.
20. Vlasatice, kostel sv. Jana Křtitele, 1610, pohled k chóru.
21. Vlasatice, kostel sv. Jana Křtitele, 1610, pohled ke kůru.
22. Vlasatice, kostel sv. Jana Křtitele, 1610, erb Thurnů.
23. Vlasatice, kostel sv. Jana Křtitele, 1610, klenba lodi.
24. Vlasatice, kostel sv. Jana Křtitele, 1610, interiér lodi.
25. Vlasatice, kostel sv. Jana Křtitele, 1610, klenba chóru a výzdoba vítězného oblouku.
26. Vlasatice, kostel sv. Jana Křtitele, 1610, půdorys.
27. Vlasatice, kostel sv. Jana Křtitele, 1610, pohled k vítěznému oblouku.
28. Vlasatice, kostel sv. Jana Křtitele, 1610, pilastr na jižní straně lodi.
29. Uherské Hradiště - Mařatice, kostel Nanebevzetí Panny Marie, 1610-1614, pohled od západu.
30. Uherské Hradiště - Mařatice, kostel Nanebevzetí Panny Marie, 1610-1614, pohled od severozápadu.
31. Uherské Hradiště - Mařatice, kostel Nanebevzetí Panny Marie, 1610-1614, pohled od severovýchodu.
32. Uherské Hradiště - Mařatice, kostel Nanebevzetí Panny Marie, 1610-1614, pohled ke kněžišti.
33. Uherské Hradiště - Mařatice, kostel Nanebevzetí Panny Marie, 1610-1614, pohled ke kůru. Foto: NPÚ, územní pracoviště Kroměříž.
34. Uherské Hradiště - Mařatice, kostel Nanebevzetí Panny Marie, 1610-1614, vtažené opěrné pilíře.
35. Uherské Hradiště - Mařatice, kostel Nanebevzetí Panny Marie, 1610-1614, půdorys, Repro: Jan Štětina, *Mařatice, kostel Nanebevzetí Panny Marie*, Operativní průzkum a dokumentace spodních částí zdiva na exteriéru a v interiéru, Národní památkový ústav, územní odborné pracoviště v Kroměříži 2008. příloha 1.
36. Uherské Hradiště - Mařatice, jezuitský kostel Nanebevzetí Panny Marie, 1610-1614, pamětní deska Václava Kulíška z Moravičan.
37. Vranov u Brna, kostel Narození Panny Marie, 1617-1642, pohled od severozápadu.

38. Vranov u Brna, kostel Narození Panny Marie, 1617-1642, pohled ke kůru.
39. Vranov u Brna, kostel Narození Panny Marie, 1617-1642, pohled od severovýchodu.
40. Vranov u Brna, kostel Narození Panny Marie, 1617-1642, západní průčelí se vstupem do liechtensteinské hrobky.
41. Vranov u Brna, kostel Narození Panny Marie, 1617-1642, pohled k presbytáři.
42. Vranov u Brna, kostel Narození Panny Marie, 1617-1642, severní boční kaple.
43. Vranov u Brna, kostel Narození Panny Marie, 1617-1642, klenba lodi a chóru.
44. Vranov u Brna, kostel Narození Panny Marie, 1617-1642, detail rohového pilastru v presbytáři.
45. Vranov u Brna, kostel Narození Panny Marie, 1617-1642, půdorys. Repro: Jiří Mihola - Jiří Kroupa, Vranov, konvent paulánů „Aula Virginis“ s poutním chrámem Narození P.Marie, dočasně konvent salvatoriánů, in: Dušan Foltýn et al., *Encyklopedie moravských a slezských klášterů*, Praha 2005, s.753.
46. Brtnice, kostel bl. Juliány Collalto, 1588-1589, 1629-1637, pohled z jihozápadu. Foto: <http://img.geocaching.com/cache/a774a61f-80a5-447b-8321-50dze6b3b7202.jpg>.
47. Brtnice, kostel bl. Juliány Collalto, 1588-1589, 1629-1637, pohled ke kněžišti.
48. Brtnice, kostel bl. Juliány Collalto, 1588-1589, 1629-1637, pohled ke kůru.
49. Brtnice, kostel bl. Juliány Collalto, 1588-1589, 1629-1637, pohled do boční kaple.
50. Brtnice, kostel bl. Juliány Collalto, 1588-1589, 1629-1637, pohled na severní oratoř v chóru.
51. Brtnice, kostel bl. Juliány Collalto, 1588-1589, 1629-1637, půdorys. Repro: Bohumil Samek, *Umělecké památky Moravy a Slezska*, I, Praha 1994. s. 260.
52. Valtice, kostel Nanebevzetí Panny Marie 1631-1671, západní průčelí.
53. Valtice, kostel Nanebevzetí Panny Marie 1631-1671, pohled od jihovýchodu.
54. Valtice, kostel Nanebevzetí Panny Marie 1631-1671, pohled k presbytáři.
55. Valtice, kostel Nanebevzetí Panny Marie 1631-1671, klenba presbytáře.
56. Valtice, kostel Nanebevzetí Panny Marie 1631-1671, pohled ke kůru.
57. Valtice, kostel Nanebevzetí Panny Marie 1631-1671, klenba lodi a kupole.
58. Valtice, kostel Nanebevzetí Panny Marie 1631-1671, pohled na severní stěnu lodi.
59. Valtice, kostel Nanebevzetí Panny Marie 1631-1671, jižní část transeptu.

60. Valtice, kostel Nanebevzetí Panny Marie 1631-1671, půdorys. Repro: Zdeněk Kudělka, Architektura, in: Ivo Krsek – Zdeněk Kudělka – Miloš Stehlík et al., *Umění baroka na Moravě a ve Slezsku*, Praha 1996, s. 185.
61. Mikulov, loretánský kostel sv. Anny s dietrichsteinskou hrobkou, 1625-1656, severní stěna kostela.
62. Mikulov, loretánský kostel sv. Anny s dietrichsteinskou hrobkou, 1625-1656, pohled od severovýchodu na tzv. Náchodskou kapli.
63. Mikulov, loretánský kostel sv. Anny s dietrichsteinskou hrobkou, 1625-1656, pohled do presbytáře.
64. Mikulov, loretánský kostel sv. Anny s dietrichsteinskou hrobkou, 1625-1656, jižní stěna chóru.
65. Mikulov, loretánský kostel sv. Anny s dietrichsteinskou hrobkou, 1625-1656, interiér tzv. Náchodské kaple.
66. Mikulov, loretánský kostel sv. Anny s dietrichsteinskou hrobkou, 1625-1656, klenba tzv. Náchodské kaple.
67. Mikulov, loretánský kostel sv. Anny s dietrichsteinskou hrobkou, 1625-1656, pohled do chóru.
68. Mikulov, loretánský kostel sv. Anny s dietrichsteinskou hrobkou, 1625-1656, půdorys. Repro: Bohumil Samek, *Umělecké památky Moravy a Slezska*, II, Praha 1999. s. 496.
69. Mikulov, loretánský kostel sv. Anny s dietrichsteinskou hrobkou, 1625-1656. Repro: Ivo Krsek – Zdeněk Kudělka – Miloš Stehlík et al., *Umění baroka na Moravě a ve Slezsku*, Praha 1996, s. 182.
70. Mikulov, loretánský kostel sv. Anny s dietrichsteinskou hrobkou, 1625-1656, výřez z veduty neznámého autora (po pol. 18. stol.), Repro: http://www.hrady.cz/data_g/2937/89551.jpg.
71. Bučovice, Kostel Nanebevzetí Panny Marie, 1637-1641, pohled od severozápadu.
72. Bučovice, Kostel Nanebevzetí Panny Marie, 1637-1641, pohled na severní fasádu.
73. Bučovice, Kostel Nanebevzetí Panny Marie, 1637-1641, pohled ke kůru.
74. Bučovice, Kostel Nanebevzetí Panny Marie, 1637-1641, pohled do chóru.
75. Bučovice, Kostel Nanebevzetí Panny Marie, 1637-1641, pilíř vítězného oblouku.

76. Bučovice, Kostel Nanebevzetí Panny Marie, 1637-1641, pohled na jižní stěnu chóru a lodi.
77. Bučovice, Kostel Nanebevzetí Panny Marie, 1637-1641, půdorys. NPÚ, uzemní pracoviště Brno.
78. Bučovice, Kostel Nanebevzetí Panny Marie, 1637-1641, klenba lodi a chóru.
79. Bučovice, Kostel Nanebevzetí Panny Marie, 1637-1641, interiér.
80. Náměšť nad Oslavou, kostel sv. Jana Křtitele, 1637-1642, pohled od jihozápadu.
81. Náměšť nad Oslavou, kostel sv. Jana Křtitele, 1637-1642, pohled od jihovýchodu.
82. Náměšť nad Oslavou, kostel sv. Jana Křtitele, 1637-1642, pohled ke kůru.
83. Náměšť nad Oslavou, kostel sv. Jana Křtitele, 1637-1642, západní průčelí.
84. Náměšť nad Oslavou, kostel sv. Jana Křtitele, 1637-1642, západní portál.
85. Náměšť nad Oslavou, kostel sv. Jana Křtitele, 1637-1642, pohled k chóru.
86. Náměšť nad Oslavou, kostel sv. Jana Křtitele, 1637-1642, severní boční kaple.
87. Náměšť nad Oslavou, kostel sv. Jana Křtitele, 1637-1642, zaklenba chóru.
88. Náměšť nad Oslavou, kostel sv. Jana Křtitele, 1637-1642, půdorys.
89. Znojmo, jezuitský kostel sv. Michala, 1642-1652, pohled ze severozápadu.
90. Znojmo jezuitský kostel sv. Michala, 1642-1652, západní průčelí.
91. Znojmo, jezuitský kostel sv. Michala, 1642-1652, pohled ze severovýchodu.
92. Znojmo jezuitský kostel sv. Michala, 1642-1652, severní fasáda.
93. Znojmo, jezuitský kostel sv. Michala, 1642-1652, západní portál.
94. Znojmo, jezuitský kostel sv. Michala, 1642-1652, pohled ke kůru.
95. Znojmo, jezuitský kostel sv. Michala, 1642-1652, pohled do chóru.
96. Znojmo, jezuitský kostel sv. Michala, 1642-1652, pohled severní stěnu lodi a boční kaple.
97. Znojmo, jezuitský kostel sv. Michala, 1642-1652, klenba lodi.
98. Znojmo, jezuitský kostel sv. Michala, 1642-1652, klenba chóru.
99. Znojmo, jezuitský kostel sv. Michala, 1642-1652, pilastry chóru.
100. Znojmo, jezuitský kostel sv. Michala, 1642-1652, zbytky gotických přípor a žeber za hlavním oltářem.
101. Znojmo, jezuitský kostel sv. Michala, 1642-1652, půdorys. Foto: NPÚ v Brně.
102. Znojmo, jezuitský kostel sv. Michala, 1642-1652, kresba průčelí. Foto: NPÚ v Brně.

103. Brno, kostel sv. Josefa při klášteře františkánek, 1651-1654, západní průčelí.
104. Brno, kostel sv. Josefa při klášteře františkánek, 1651-1654, západní portál.
105. Brno, kostel sv. Josefa při klášteře františkánek, 1651-1654, jižní fasáda.
106. Brno, kostel sv. Josefa při klášteře františkánek, 1651-1654, pohled do chóru.
107. Brno, kostel sv. Josefa při klášteře františkánek, 1651-1654, klenba lodi.
108. Brno, kostel sv. Josefa při klášteře františkánek, 1651-1654, půdorys.
109. Brno, kostel sv. Josefa při klášteře františkánek, 1651-1654, rohové pilastry.
110. Brno, kostel sv. Josefa při klášteře františkánek, 1651-1654, pohled na klenbu lodi.
111. Brno, kostel sv. Maří Magdaleny při klášteře františkánů, 1651-1654, pohled ze severozápadu.
112. Brno, kostel sv. Maří Magdaleny při klášteře františkánů, 1651-1654, detail západního průčelí.
113. Brno, kostel sv. Maří Magdaleny při klášteře františkánů, 1651-1654, pohled k chóru.
114. Brno, kostel sv. Maří Magdaleny při klášteře františkánů, 1651-1654, severní kaple lodi.
115. Brno, kostel sv. Maří Magdaleny při klášteře františkánů, 1651-1654, jižní stěna chóru.
116. Brno, kostel sv. Maří Magdaleny při klášteře františkánů, 1651-1654, klenba lodi.
117. Brno, Kostel sv. Maří Magdaleny a františkánský konvent, půdorys kostela s konventem. Repro: Bohumil Samek, *Umělecké památky Moravy a Slezska*, I, Praha 1994. s. 206.
118. Brno, Kostel sv. Maří Magdaleny při klášteře františkánů, 1651-1654, půdorys. Foto: NPÚ v Brně.
119. Bojkovice, kostel sv. Vavřince, 1651–1656, západní průčelí.
120. Bojkovice, kostel sv. Vavřince, 1651–1656, západní portál.
121. Bojkovice, kostel sv. Vavřince, 1651–1656, pohled od severu.
122. Bojkovice, kostel sv. Vavřince, 1651–1656, detail vítězného oblouku.
123. Bojkovice, kostel sv. Vavřince, 1651–1656, pohled do chóru.
124. Bojkovice, kostel sv. Vavřince, 1651–1656, klenba chóru.
125. Bojkovice, kostel sv. Vavřince, 1651–1656, pohled k chóru.
126. Bojkovice, kostel sv. Vavřince, 1651–1656, pohled ke kůru

127. Bojkovice, kostel sv. Vavřince, 1651–1656, detail pilastru.
128. Bojkovice, kostel sv. Vavřince, 1651–1656, půdorys.
129. Bojkovice, kostel sv. Vavřince, 1651–1656, klenba lodi.

9. Summary

The thesis has been focused on the Moravian sacral architecture between the years 1590 to 1650. The aim has been to assess the basic stylistics trends and characteristics of the Moravian religions architecture in the period between Renaissance and Baroque being usually associated with the counter-reformation tendencies and Catholic customer. The preserved material has been classified into categories of style and typology and focuses in detail on the longitudinal Protobaroque structures. Based on the survey, the basic typological and stylistic classification of sacral longitudinal buildings has been performed and those exhibited innovative Protobaroque characteristics were selected. In my work, I have attempted to interpret them deeper and outline context of cultural and historical patronage.

The focus of this work is in the processing of thirteen selected buildings, which represent emerging Protobaroque tendencies. It includes the following structures: The Jesuit Church of Assumption of the Blessed Virgin in Brno (1598-1602), The Church of Assumption of the Blessed Virgin in Uherské Hradiště – Mařatice (1610-14), The Church of John the Baptist in Vlasatice (1610), The Church of Birth the Blessed Virgin in Vranov u Brna (1617-1642), The Church of Blessed Juliana of Collalto in Brtnice (1629-1637), The Church of Assumption of the Blessed Virgin in Valtice (1631-1671), The St. Ann's Church in Mikulov (1625-1656), The Church of Assumption of the Blessed Virgin in Bučovice (1637-1641), The Church of John the Baptist in Náměšť nad Oslavou (1637-1642), The Jesuit Church of St. Michael in Znojmo (1642-1652), The Franciscans Church of St. Joseph in Brno (1651-1654), The Franciscans Church of St. Mary Magdalene in Brno (1651-1654) and The Church of St. Lawrence in Bojkovice (1651-1656).

ANOTACE

Jméno a příjmení:	Hana Myslivečková
Katedra:	dějin umění
Vedoucí práce:	Prof. PhDr. Rostislav Švácha CSc.
Rok obhajoby:	2011

Název práce:	Moravská sakrální architektura 1590-1650 Příspěvek ke stylovým otázkám longitudinální architektury
Název v angličtině:	Moravian sacral architecture between the years 1590 to 1650 Contribution to the longitudinal architecture style questions
Anotace práce:	Diplomová práce je zaměřena na moravskou sakrální architekturu v rozmezí let 1590-1650. Jejím cílem bylo zhodnotit základní slohové tendence a charakteristiky moravské sakrální architektury přelomového období mezi renesancí a barokem. Dochovaný materiál třídí do stylových a typologických kategorií a podrobněji se zaměřuje na longitudinální stavby protobarokního charakteru v Brně, Brtnici, Bojkovicích, Bučovicích, Mikulově, Náměšti nad Oslavou, Uherském Hradišti-Mařaticích, Valticích, Vlasaticích, Vranově u Brna a Znojmě.
Klíčová slova:	Dějiny umění – Architektura – Protobaroko – kostel – longitudinální dipozice - Morava – Brno – Brtnice – Bojkovice – Bučovice – Mikulov - Náměšt nad Oslavou – Uherské – Hradiště-Mařatice – Valtice – Vlasatice – Vranov u Brna – Znojmo
Anotace v angličtině:	The thesis has been focused on the Moravian sacral architecture between the years 1590 to 1650. The aim has been to assess the basic stylistics trends and characteristics of the Moravian religions architecture in the period between Renaissance and Baroque. The preserved material has been classified into categories of style and typology and focuses in detail on the longitudinal Protobaroque structures in Brno, Brtnice, Bojkovice, Bučovice, Mikulov, Náměšt nad Oslavou, Uherské Hradiště-Mařatice, Valtice, Vlasatice, Vranov u Brna and Znojmo.
Klíčová slova v angličtině:	History of Art – Architecture – Protobaroque – Church –Moravia – longitudinal disposition – Brno – Brtnice – Bojkovice – Bučovice – Mikulov – Náměšt nad Oslavou – Uherské Hradiště-Mařatice – Valtice – Vlasatice – Vranov u Brna – Znojmo
Přílohy vázané v práci:	129 černobílých a barevných fotografií
Rozsah práce:	Stran 134
Jazyk práce:	čeština